

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων

© Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010

Το χειρόγραφο ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 2010.

Επιτρέπεται η αναπαραγωγή, εκτός της περίπτωσης εμπορικής χρήσης, υπό τον όρο ότι θα αναφέρεται η πηγή.

**Η Άμεση Ευρώπη είναι μια υπηρεσία που σας βοηθά να βρείτε απαντήσεις
στα ερωτήματά σας για την Ευρωπαϊκή Ένωση**

**Αριθμός δωρεάν τηλεφωνικής κλήσης (*):
00 800 6 7 8 9 10 11**

(* Ορισμένες εταιρείες κινητής τηλεφωνίας δεν επιτρέπουν την πρόσβαση στους αριθμούς 00 800 ή μπορεί να χρεώνουν την κλήση.

Φωτογραφία πίστωσης (εξώφυλλο και στο εσωτερικό): iStockphoto

Περισσότερες πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Ένωση παρέχονται από το διαδίκτυο (<http://europa.eu>).

Δελτίο καταλογογράφησης υπάρχει στο τέλος του τεύχους.

Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2011

ISBN 978-92-871-9987-4 (Συμβούλιο της Ευρώπης)

ISBN 978-92-9192-666-4 (FRA)

doi:10.2811/11228

Printed in Luxembourg by Imprimerie Centrale

ΤΥΠΩΜΕΝΟ ΣΕ ΑΝΑΚΥΚΛΩΜΕΝΟ ΧΑΡΤΙ ΧΩΡΙΣ ΧΛΩΡΙΟ (PCF)

Το εγχειρίδιο συντάχθηκε στα αγγλικά. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) δεν φέρουν ευθύνη για την ποιότητα της μετάφρασης του κειμένου σε άλλες γλώσσες.

Οι απόψεις που εκφάζονται σε αυτό δεν δεσμεύουν το ΕΔΔΑ. Το εγχειρίδιο αναφέρεται σε μια επιλογή βιβλιογραφίας σχετικής με την ευρωπαϊκή σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το ΕΔΔΑ δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενό τους. Επίσης, η επιλογή των συγκεκριμένων έργων στον σχετικό κατάλογο δεν ισοδυναμεί με υιοθέτηση και των απόψεων που εκφράζονται σε αυτά. Εκτενέστερη βιβλιογραφία περιλαμβάνεται στη διαδικτυακή σελίδα της βιβλιοθήκης του ΕΔΔΑ (www.echr.coe.int/Library/).

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων

Πρόλογος

Τον Ιανουάριο του 2010, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) αποφάσισαν να συνεργαστούν για την εκπόνηση του παρόντος εγχειριδίου σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων. Είμαστε πλέον στην ευχάριστη θέση να σας παρουσιάσουμε τα απτά αποτελέσματα αυτής της κοινής προσπάθειας.

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατέστη νομικά δεσμευτικός με την έναρξη ισχύος της συνθήκης της Λισαβόνας. Επιπλέον, η συνθήκη της Λισαβόνας προβλέπει την προσχώρηση της ΕΕ στην ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Στο πλαίσιο αυτό, η απόκτηση όσο το δυνατό περισσότερων γνώσεων σχετικά με τις κοινές αρχές που έχουν αναπτύξει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΚ) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν είναι απλώς επιθυμητή αλλά κρίνεται απολύτως ουσιαστική για την ορθή εφαρμογή, σε εθνικό επίπεδο, μιας καίριας πτυχής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα: των προτύπων για την καταπολέμηση των διακρίσεων.

Το 2010 εορτάστηκε η 60ή επέτειος της ευρωπαϊκής σύμβασης για τα δικαιώματα του ανθρώπου, το άρθρο 14 της οποίας προβλέπει τη απαγόρευση των διακρίσεων, ενώ συμπληρώθηκαν δέκα χρόνια από τη θέσπιση των δύο θεμελιωδών κειμένων για την καταπολέμηση των διακρίσεων σε επίπεδο ΕΕ, της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα και της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση. Έχοντας υπόψη την εντυπωσιακή σε όγκο νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, κρίθηκε χρήσιμη η εκπόνηση, με εύληπτο τρόπο, ενός εγχειριδίου συνοδευόμενου από CD-ROM προς χρήση από τους ασκούντες νομικά επαγγέλματα –δικαστές, εισαγγελείς και δικηγόρους– στα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά και αλλού, καθώς και από τις αρμόδιες για την επιβολή του νόμου αρχές. Ιδίως για τους προαναφερθέντες, οι οποίοι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι σημαντικό να γνωρίζουν τις αρχές που διέπουν την καταπολέμηση των διακρίσεων ώστε να μπορούν να τις εφαρμόζουν αποτελεσματικά στην πράξη, καθώς οι διατάξεις για την καταπολέμηση των διακρίσεων θεσπίζονται μεν σε εθνικό επίπεδο, οι σχετικές προκλήσεις καθίστανται όμως ορατές μόνο στη πράξη.

Erik Friberg

Γραμματέας του Ευρωπαϊκού
Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων
του Ανθρώπου

Morten Kjaerum

Διευθυντής του Οργανισμού
Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της
Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ	9
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ: ΠΛΑΙΣΙΟ, ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ.....	11
1.1. Πλαίσιο και ιστορικό της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων	12
1.1.1. Το Συμβούλιο της Ευρώπης και η ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου	12
1.1.2. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων	14
1.2. Ευρωπαϊκοί μηχανισμοί προστασίας: τρέχουσες και μελλοντικές εξελίξεις.....	16
1.2.1. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	16
1.2.2. Οι συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	17
1.2.3. Προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου	19
Βασικά σημεία.....	20
Σχετική βιβλιογραφία.....	21
2. ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ.....	25
2.1. Εισαγωγή.....	25
2.2. Άμεσες διακρίσεις.....	26
2.2.1. Δυσμενής μεταχείριση.....	27
2.2.2. Μέτρο σύγκρισης.....	27
2.2.3. Τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά.....	31
2.3. Έμμεσες διακρίσεις	34
2.3.1. Μια διάταξη, κριτήριο ή πρακτική ουδέτερης φύσης.....	35
2.3.2. Πολύ πιο αρνητικές επιπτώσεις σε ομάδες που φέρουν προστατευόμενα χαρακτηριστικά.....	36
2.3.3. Μέτρο σύγκρισης.....	37
2.4. Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης.....	37
2.4.1. Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων	37
2.4.2. Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ	41
2.5. Ειδικά ή συγκεκριμένα μέτρα	42
Βασικά σημεία	51

2.6. Κριτήρια δικαιολόγησης της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων	52
2.6.1. Εισαγωγή	52
2.6.2. Ανάλυση του γενικού κριτηρίου δικαιολόγησης των διακρίσεων	53
2.6.3. Εφαρμογή του γενικού κριτηρίου δικαιολόγησης	55
2.6.4. Συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης δυνάμει του δικαίου της ΕΕ.....	55
2.6.4.1. Ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση.....	56
2.6.4.2. Θρησκευτικά ιδρύματα	60
2.6.4.3. Εξαιρέσεις λόγω ηλικίας.....	61
Βασικά σημεία.....	65
Σχετική βιβλιογραφία.....	65

3. ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ	69
3.1. Εισαγωγή.....	69
3.2. Ποιους προστατεύει η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων;	70
3.3. Το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ: άρθρο 14 και πρωτόκολλο 12	72
3.3.1. Η φύση της απαγόρευσης των διακρίσεων στην ΕΣΔΑ	72
3.3.1.1. Τα δικαιώματα που καλύπτει η ΕΣΔΑ.....	73
3.3.1.2. Το πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ.....	74
3.3.1.3. Πρωτόκολλο 12.....	76
3.4. Το πεδίο εφαρμογής των οδηγιών της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων	78
3.4.1. Απασχόληση	78
3.4.1.1. Πρόσβαση σε απασχόληση	78
3.4.1.2. Συνθήκες και όροι απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των απολύσεων και των αμοιβών	79
3.4.1.3. Πρόσβαση σε επαγγελματικό προσανατολισμό και επαγγελματική κατάρτιση.....	81
3.4.1.4. Οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών	82
3.4.1.5. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της απασχόλησης	82
3.4.2. Πρόσβαση σε συστήματα πρόνοιας και σε διάφορες μορφές κοινωνικής ασφάλισης.....	83
3.4.2.1. Κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης.....	84
3.4.2.2. Κοινωνικά πλεονεκτήματα	85
3.4.2.3. Εκπαίδευση.....	86
3.4.2.4. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της πρόνοιας και της εκπαίδευσης	87
3.4.3. Πρόσβαση στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης.....	88

3.4.3.1. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης.....	91
3.4.4. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη.....	93
3.4.4.1. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της πρόσβασης στη δικαιοσύνη	93
3.5. Εφαρμογή της ΕΣΔΑ πέραν του δικαίου της ΕΕ	95
3.5.1. Η σφαίρα της «προσωπικής ζωής»: ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, υιοθεσία, κατοικία και γάμος.....	95
3.5.2. Συμμετοχή στην πολιτική: ελευθερία έκφρασης, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, και δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές.....	98
3.5.3. Η επιβολή του νόμου.....	99
3.5.4. Ζητήματα ποινικού δικαίου.....	101
Βασικά σημεία.....	102
Σχετική βιβλιογραφία.....	103
4. ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	105
4.1. Εισαγωγή.....	105
4.2. Φύλο.....	106
4.3. Γενετήσιος προσανατολισμός	115
4.4. Αναπηρία.....	118
4.5. Ηλικία.....	121
4.6. Φυλή, εθνοτική προέλευση, χρώμα και ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας.....	123
4.7. Ιθαγένεια ή εθνική προέλευση	126
4.8. Θρησκεία ή πεποιθήσεις	131
4.9. Γλώσσα	134
4.10. Κοινωνική προέλευση, γέννηση και περιουσία.....	136
4.11. Πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις.....	138
4.12. Κατηγορία «άλλης καταστάσεως»	139
Βασικά σημεία.....	141
Σχετική βιβλιογραφία.....	141
5. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΗΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ	145
5.1. Εισαγωγή.....	145
5.2. Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης.....	146
5.2.1. Παράγοντες που δεν χρήζουν απόδειξης.....	149
5.3. Ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων.....	152
Βασικά σημεία.....	157
Σχετική βιβλιογραφία.....	158

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ	159
Νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου.....	159
Νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων	159
Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	162
Νομολογία της Ευρωπαϊκής επιτροπής για τα κοινωνικά δικαιώματα	166
Νομολογία της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	166
Νομολογία εθνικών δικαστηρίων	166
ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	169
Διεθνείς πράξεις.....	169
Πράξεις ΕΕ.....	169
ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΛΙΚΟ ΕΙΝΑΙ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΣΤΟΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΔΙΣΚΟ (CD-ROM)	171
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	173
ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	175

Συντηρήσεις

CEDAW	Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών
CERD	Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων
CoE	Συμβούλιο της Ευρώπης
CRC	Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού
CRPD	Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία
ECRI	Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας
FRA	Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
HRC	Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών
ICCPR	Διεθνές σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα
ICERD	Διεθνής σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικής διάκρισης
ICESCR	Διεθνές σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα
ICJ	Διεθνές Δικαστήριο
ΔΕΚ	Δικαστήριο (πρώην ΔΕΚ)
ΔΚΟ	Διακυβερνητικός οργανισμός
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη

1

Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων: πλαίσιο, εξέλιξη και βασικές αρχές

Στο εισαγωγικό αυτό κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις απαρχές της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων στην Ευρώπη, καθώς και στις τρέχουσες και μελλοντικές αλλαγές που αφορούν τόσο το ουσιαστικό δίκαιο όσο και τις διαδικασίες προστασίας.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί εξ αρχής ότι οι δικαστές και οι εισαγγελείς οφείλουν να εφαρμόζουν τις αρχές προστασίας από τις διακρίσεις τις οποίες προβλέπουν η ευρωπαϊκή σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ) και οι οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) για την καταπολέμηση των διακρίσεων, ανεξάρτητα από το εάν τις επικαλούνται ή όχι οι εκάστοτε διάδικοι. Τα εθνικά δικαστήρια και οι δικαστικοί λειτουργοί δεν πρέπει να περιορίζονται στα νομικά επιχειρήματα που προβάλλουν οι διάδικοι, αλλά οφείλουν να καθορίζουν το εφαρμοστέο δίκαιο βάσει των πραγματικών περιστατικών που περιγράφουν οι διάδικοι. Αυτό σημαίνει, ουσιαστικά, ότι οι διάδικοι σε μια υπόθεση επιλέγουν το εάν θα επικαλεστούν διακριτική μεταχείριση μέσω των επιχειρημάτων που προβάλλουν και των αποδεικτικών στοιχείων που προσκομίζουν. Αυτό απορρέει από τις βασικές κατευθυντήριες νομικές αρχές των δύο πηγών δικαίου, π.χ., από τον άμεσο αντίκτυπο της νομοθεσίας της ΕΕ στα 27 κράτη μέλη που συγκροτούν την ΕΕ και από την άμεση εφαρμοσιμότητα της ΕΣΔΑ, γεγονός που σημαίνει ότι πρέπει να τηρείται σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η επιταγή αυτή υπόκειται, ωστόσο, σε έναν σημαντικό περιορισμό: στην εκάστοτε ισχύουσα προθεσμία παραγραφής. Προτού εξετάσουν

εάν εφαρμόζονται ή όχι στην εκάστοτε υπόθεση οι αρχές προστασίας από τις διακρίσεις, οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα πρέπει να ενημερώνονται για τις προθεσμίες παραγραφής που ενδεχομένως ισχύουν στην εκάστοτε δικαιοδοσία και να ελέγχουν εάν το αρμόδιο για την εκδίκαση της υπόθεσης δικαστήριο μπορεί όντως να ασχοληθεί με την υπόθεση.

Η πρακτική συνέπεια των προαναφερθέντων είναι ότι οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα μπορούν να επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και αρχών, όπου το κρίνουν σκόπιμο, τα συναφή μέσα προστασίας από τις διακρίσεις και τη σχετική νομολογία.

Τα ανωτέρω καθιστούν επιτακτική την ανάγκη πλήρους εξοικείωσης των ασκούντων νομικά επαγγέλματα με τις πηγές δικαίου που ισχύουν επί του παρόντος στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, με την εφαρμογή τους και με τον τρόπο εφαρμογής τους σε συγκεκριμένες περιστάσεις.

1.1. Πλαίσιο και ιστορικό της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

Ο όρος «ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων» υποδηλώνει ότι υπάρχει ένα ενιαίο πανευρωπαϊκό σύστημα κανόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, το οποίο, όμως, επί της ουσίας αποτελείται από διάφορα επιμέρους νομικά πλαίσια. Το παρόν εγχειρίδιο βασίζεται κατά κύριο λόγο στην ΕΣΔΑ και στο δίκαιο της ΕΕ. Οι δύο αυτές πηγές δικαίου διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς τη χρονική στιγμή δημιουργίας τους όσο και ως προς τους λόγους που οδήγησαν σε αυτήν.

1.1.1. Το Συμβούλιο της Ευρώπης και η ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι διακυβερνητικός οργανισμός (ΔΚΟ) ο οποίος συστάθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με σκοπό την προαγωγή, μεταξύ άλλων, του κράτους δικαίου, της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κοινωνικής ανάπτυξης (βλ. προοίμιο και άρθρο 1 του καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης). Με σκοπό την επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων, τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης θέσπισαν την ΕΣΔΑ, την πρώτη μεταξύ των σύγχρονων συνθηκών για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η οποία βασιζόταν στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών. Η ΕΣΔΑ επιβάλλει στα μέλη της τη νομικώς δεσμευτική υποχρέωση

να διασφαλίζουν μια σειρά ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους τους ανθρώπους που βρίσκονται εντός της δικαιοδοσίας τους (όχι μόνο, δηλαδή, στους πολίτες τους). Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο εκδικάζει υποθέσεις κατά κρατών μελών, παρακολουθεί την εφαρμογή της ΕΣΔΑ (αρχικά αυτό γινόταν με τη βοήθεια μιας επιτροπής). Η υπογραφή της ΕΣΔΑ είναι απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε χώρα που επιθυμεί να προσχωρήσει στο Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο αριθμεί επί του παρόντος 47 μέλη.

Από τη θέσπισή της το 1950, η ΕΣΔΑ έχει υποστεί διάφορες τροποποιήσεις και προσθήκες μέσω εγγράφων που είναι γνωστά ως «πρωτόκολλα». Η σημαντικότερη δικονομική τροποποίηση που υπέστη η ΕΣΔΑ ήταν το πρωτόκολλο 11 (1994), το οποίο μετέτρεψε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) σε μόνιμο και πλήρους απασχόλησης όργανο καταργώντας ταυτόχρονα την επιτροπή. Επιδίωξη του εν λόγω πρωτοκόλλου ήταν να βοηθήσει τους μηχανισμούς της ΕΣΔΑ να αντεπεξέλθουν αποτελεσματικά στην αύξηση του όγκου των υποθέσεων που θα προέκυπτε λόγω της προσχώρησης στο Συμβούλιο της Ευρώπης κρατών της Ανατολικής Ευρώπης μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και τη διάλυση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Η απαγόρευση των διακρίσεων κατοχυρώνεται με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ¹, το οποίο διασφαλίζει την ίση μεταχείριση όσον αφορά την απόλαυση των λοιπών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η σύμβαση. Το πρωτόκολλο 12 (2000) της ΕΣΔΑ, το οποίο δεν έχει κυρωθεί ακόμη από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ², επεκτείνει ακόμη περισσότερο το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης των διακρίσεων διασφαλίζοντας την ίση μεταχείριση όσον αφορά την απόλαυση όλων ανεξαιρέτως των δικαιωμάτων (συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων που αναγνωρίζουν οι εθνικές νομοθεσίες). Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση που συνοδεύει το πρωτόκολλο, το τελευταίο ήταν καρπός της επιθυμίας ενίσχυσης της προστασίας από τις διακρίσεις, η οποία θεωρείτο βασική συνιστώσα της διασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το πρωτόκολλο προέκυψε ιδίως από συζητήσεις που αφορούσαν τους τρόπους ενίσχυσης της ισότητας των φύλων και της φυλετικής ισότητας.

Αξίζει να επισημανθεί δε ότι, αν και το παρόν εγχειρίδιο δεν ασχολείται κατά προτεραιότητα με αυτό το θέμα, η αρχή της μη διάκρισης συνιστά κατευθυντήρια αρχή

1 Στον δικτυακό τόπο του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά συγκεκριμένα την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα των ασκούντων νομικά επαγγέλματα διατίθεται εκπαιδευτικός οδηγός με τη μορφή παρουσίασης Powerpoint ο οποίος παρέχει καθοδήγηση σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ: www.coehelp.org/course/view.php?id=18&topic=1.

2 Για τον αριθμό των κρατών μελών της ΕΕ που έχουν κυρώσει μέχρι στιγμής το πρωτόκολλο 12, βλ.: www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=7&DF=16/07/2010&CL=ENG.

διαφόρων εγγράφων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ειδικότερα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (έκδοση 1996) προβλέπει το δικαίωμα στην ισότητα των ευκαιριών αλλά και στην ίση μεταχείριση σε θέματα απασχόλησης και εργασίας, παρέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου³. Πρόσθετη προστασία από τις διακρίσεις παρέχουν η σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων⁴ και οι συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων⁵ και για την πρόσβαση σε επίσημα έγγραφα. Προστασία κατά της προώθησης των διακρίσεων παρέχει επίσης το πρωτόκολλο της σύμβασης για την εγκληματικότητα στον κυβερνοχώρο. Είναι σαφές ότι το ζήτημα της απαγόρευσης των διακρίσεων έχει επηρεάσει καθοριστικά τη μορφή των νομοθετικών κειμένων που έχει θεσπίσει το Συμβούλιο της Ευρώπης, ενώ θεωρείται θεμελιώδης ελευθερία η οποία χρήζει προστασίας.

1.1.2. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), η οποία ξεκίνησε αρχικά ως διακυβερνητικός οργανισμός, είναι σήμερα ξεχωριστή νομική προσωπικότητα, αποτελούμενη επί του παρόντος από 27 κράτη μέλη. Η ΕΕ προέρχεται από τρεις ξεχωριστούς διακυβερνητικούς οργανισμούς (ΔΚΟ) (γνωστούς ως «Ευρωπαϊκές Κοινότητες») που είχαν συσταθεί τη δεκαετία του 1950 με αντικείμενο την ενεργειακή ασφάλεια και τις ελεύθερες συναλλαγές. Η βασική επιδίωξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ήταν η τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης μέσω της ελεύθερης κυκλοφορίας αγαθών, κεφαλαίων, προσώπων και υπηρεσιών. Αποσκοπώντας στη διαμόρφωση ισότιμων όρων ανταγωνισμού μεταξύ των κρατών μελών, η αρχική συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (1957) περιείχε διάταξη η οποία απαγόρευε τις διακρίσεις λόγω φύλου στον τομέα της απασχόλησης. Η διάταξη αυτή απαγορεύει ουσιαστικά στα κράτη μέλη να αποκτούν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων κρατών μελών παρέχοντας χαμηλότερες αμοιβές ή λιγότερο ευνοϊκές συνθήκες εργασίας στις γυναίκες. Παρότι η εν λόγω νομοθεσία εξελίχθηκε σημαντικά και συμπεριέλαβε τομείς όπως οι συντάξεις, η εγκυμοσύνη και τα συστήματα αποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης, μέχρι το 2000 η κοινοτική νομοθεσία κατά των διακρίσεων εφαρμοζόταν μόνο στον τομέα της απασχόλησης και της κοινωνικής ασφάλισης, ενώ κάλυπτε μόνο τις διακρίσεις λόγω φύλου.

3 Βλ. άρθρο 20 και άρθρο Ε στο τμήμα V του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη.

4 Βλ. άρθρο 4, άρθρο 6 παράγραφος 2 και άρθρο 9 της σύμβασης-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων.

5 Βλ. άρθρο 2 παράγραφος 1 της σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων.

Κατά τη δεκαετία του 1990, ασκήθηκαν έντονες πιέσεις από διάφορες ομάδες που εκπροσωπούσαν το δημόσιο συμφέρον για την επέκταση της απαγόρευσης των διακρίσεων στη νομοθεσία της ΕΕ, έτσι ώστε να καλύπτονται και άλλοι τομείς όπως η φυλή και η εθνότητα καταγωγή, ο γενετήσιος προσανατολισμός, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, η ηλικία και η αναπηρία. Οι φόβοι περί επανεμφάνισης κινημάτων ακραίου εθνικισμού σε ορισμένα κράτη μέλη της ΕΕ έδωσαν την αναγκαία πολιτική ώθηση στους ηγέτες να επιτρέψουν την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, εκχωρώντας έτσι στην Κοινότητα νομοθετικές αρμοδιότητες στους εν λόγω τομείς.

Το 2000 θεσπίστηκαν δύο οδηγίες: η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, η οποία απαγόρευε τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, θρησκευτικών πεποιθήσεων, ηλικίας και αναπηρίας στον τομέα της απασχόλησης, και η οδηγία για τη φυλετική ισότητα, η οποία απαγόρευε τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής στον τομέα της απασχόλησης, αλλά και όσον αφορά την πρόσβαση στο σύστημα πρόνοιας και στην κοινωνική ασφάλιση, και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες. Πρόκειται για σημαντική επέκταση του πεδίου εφαρμογής της νομοθεσίας της ΕΕ κατά των διακρίσεων, με την οποία αναγνωριζόταν ότι απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορέσουν τα άτομα να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητες τους στην αγορά εργασίας ήταν, μεταξύ άλλων, να διασφαλιστεί η ισότιμη πρόσβασή τους σε τομείς όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η στέγαση. Το 2004, η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών επέκτεινε την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φύλου στον τομέα των αγαθών και των υπηρεσιών. Ωστόσο, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου δεν αντιστοιχεί ακριβώς στο πεδίο της προστασίας που παρέχει η οδηγία για τη φυλετική ισότητα, καθώς η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης κατοχυρώνει την ίση μεταχείριση μόνο στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης και όχι στο ευρύτερο σύστημα πρόνοιας, όπως στην κοινωνική προστασία και στην πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και στην εκπαίδευση.

Προστασία από τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, θρησκευτικών πεποιθήσεων, αναπηρίας και ηλικίας παρέχεται μέχρι στιγμής μόνο στον τομέα της απασχόλησης. Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ συζητούν, όμως, επί του παρόντος πρόταση περί επέκτασης της προστασίας από τις προαναφερθείσες διακρίσεις στον τομέα της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες (γνωστή ως «οριζόντια οδηγία»).

1.2. Ευρωπαϊκοί μηχανισμοί προστασίας: τρέχουσες και μελλοντικές εξελίξεις

1.2.1. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι αρχικές συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν περιείχαν καμία αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα ή στην προστασία τους. Κανείς δεν είχε σκεφτεί ότι η δημιουργία χώρου ελεύθερων συναλλαγών στην Ευρώπη θα μπορούσε να έχει αντίκτυπο στα ανθρώπινα δικαιώματα. Καθώς, όμως, άρχισαν να παραπέμπονται ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) υποθέσεις που αφορούσαν πιθανές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω του κοινοτικού δικαίου, το ΔΕΚ ανέπτυξε νομολογιακό δίκαιο γνωστό ως «γενικές αρχές» του κοινοτικού δικαίου⁶. Σύμφωνα με το ΔΕΚ, οι εν λόγω γενικές αρχές αντικατοπτρίζουν το περιεχόμενο των διατάξεων περί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που περιέχονται στα διάφορα εθνικά συντάγματα και στις συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ιδίως δε στην ΕΣΔΑ. Το ΔΕΚ έχει δηλώσει ότι σκοπεύει να μεριμνήσει για τη συμμόρφωση του κοινοτικού δικαίου με τις εν λόγω αρχές.

Η ΕΕ και τα κράτη μέλη της, αναγνωρίζοντας ότι οι κοινοτικές πολιτικές έχουν ενδεχομένως αντίκτυπο στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην προσπάθεια μείωσης της απόστασης μεταξύ ΕΕ και πολιτών, θέσπισαν το 2000 τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στον εν λόγω Χάρτη παρατίθεται κατάλογος ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ο οποίος έχει βασιστεί σε μεγάλο βαθμό στα δικαιώματα που αναγνωρίζουν τα συντάγματα των κρατών μελών, η ΕΣΔΑ και οι οικουμενικές συνθήκες των δικαιωμάτων του ανθρώπου όπως η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού. Ο Χάρτης, έτσι όπως θεσπίστηκε το 2000, είχε απλώς τη μορφή «διακήρυξης», δεν ήταν, δηλαδή, νομικά δεσμευτικός. Ωστόσο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (το βασικό όργανο που προτείνει τη θέσπιση νέας νομοθεσίας της ΕΕ) έχει δηλώσει ότι θα μεριμνά για τη συμμόρφωση των προτάσεών της με τον Χάρτη.

6 Σε συνέχεια των τροποποιήσεων που επέφερε η συνθήκη της Λισαβόνας, το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων καλείται πλέον «Δικαστήριο». Στο παρόν εγχειρίδιο, ωστόσο, επιλέχθηκε η χρησιμοποίηση του όρου «ΔΕΚ» προκειμένου να αποφευχθεί οποιαδήποτε σύγχυση, καθώς ο μεγαλύτερος όγκος της βιβλιογραφίας που ενδεχομένως θελήσουν να συμβουλευθούν οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα έχει δημοσιευθεί πριν από την έναρξη ισχύος της συνθήκης της Λισαβόνας τον Δεκέμβριο του 2009.

Με την έναρξη ισχύος της συνθήκης της Λισαβόνας το 2009, το καθεστώς του Χάρτη τροποποιήθηκε και ο τελευταίος κατέστη πλέον νομικά δεσμευτικός. Ως εκ τούτου, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ οφείλουν να συμμορφώνονται με τις διατάξεις του. Με τις διατάξεις του Χάρτη οφείλουν να συμμορφώνονται και τα κράτη μέλη, όμως μόνο όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ. Ο περιορισμός αυτός επαναδιατυπώνεται ρητώς σε πρωτόκολλο του Χάρτη το οποίο αφορά την Τσεχική Δημοκρατία, την Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Το άρθρο 21 του Χάρτη απαγορεύει τις διακρίσεις για διάφορους λόγους, θέμα το οποίο αναπτύσσεται διεξοδικότερα ακολούθως στο παρόν εγχειρίδιο. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα μπορούν να υποβάλλουν καταγγελίες σχετικά με τη νομοθεσία της ΕΕ ή με την εθνική νομοθεσία μέσω της οποίας εφαρμόζεται το δίκαιο της ΕΕ, εάν θεωρούν ότι δεν συμμορφώνονται προς τις διατάξεις του Χάρτη. Τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να ζητούν οδηγίες σχετικά με την ορθή ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ από το ΔΕΚ μέσω της ειδικής διαδικασίας για την έκδοση προδικαστικής απόφασης την οποία προβλέπει το άρθρο 267 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

1.2.2. Οι συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Μηχανισμοί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν εφαρμόζονται φυσικά μόνο στην Ευρώπη. Όπως και άλλοι περιφερειακοί μηχανισμοί στην Αμερική, την Αφρική και τη Μέση Ανατολή, τα Ηνωμένα Έθνη (ΗΕ) έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση ενός σημαντικού σώματος διεθνούς δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Όλα ανεξαιρέτως τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν υπογράψει τις ακόλουθες συνθήκες των ΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες απαγορεύουν στο σύνολό τους τις διακρίσεις: το διεθνές σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ICCPR)⁷, το διεθνές σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ICESCR)⁸, τη διεθνή σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικής διάκρισης (ICERD)⁹, τη σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών (CEDAW)¹⁰, τη σύμβαση κατά των βασανιστηρίων¹¹ και τη

7 999 UNTS 171.

8 993 UNTS 3.

9 660 UNTS 195.

10 1249 UNTS 13.

11 1465 UNTS 85.

σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (CRC)¹². Η τελευταία συνθήκη για τα ανθρώπινα δικαιώματα που θεσπίστηκε σε επίπεδο ΗΕ είναι η σύμβαση του 2006 για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (CRPD)¹³. Μέχρι στιγμής, στις συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούσαν να προσχωρήσουν μόνο κράτη. Ωστόσο, καθώς τα κράτη συνεργάζονται ολοένα και περισσότερο μεταξύ τους μέσω διακυβερνητικών οργανισμών (ΔΚΟ), στους οποίους εκχωρούν σημαντικές εξουσίες και αρμοδιότητες, καθίσταται πλέον πειστική η ανάγκη να διασφαλιστεί ότι και οι ΔΚΟ δεσμεύονται με τη σειρά τους να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις των κρατών μελών τους όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η CRPD είναι η πρώτη συνθήκη των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην οποία μπορούν να προσχωρούν οργανισμοί περιφερειακής ολοκλήρωσης, την οποία η ΕΕ επικύρωσε τον Δεκέμβριο 2010.

Η CRPD περιέχει εκτεταμένο κατάλογο δικαιωμάτων για άτομα με αναπηρία, επιδιώκοντας να διασφαλίσει την ισότιμη απόλαυση των δικαιωμάτων τους και να υποχρεώσει τα κράτη να λάβουν ευνοϊκά μέτρα. Όπως και ο Χάρτης, η σύμβαση αυτή είναι δεσμευτική για τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, όπως και για τα κράτη μέλη κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ. Επιπλέον, μεμονωμένα κράτη μέλη έχουν ξεκινήσει ήδη με δική τους πρωτοβουλία διαδικασία προσχώρησης στη CRPD, γεγονός που σημαίνει ότι θα αναλάβουν και άμεσες υποχρεώσεις. Η CRPD είναι πιθανό να αποτελέσει σημείο αναφοράς για την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ και του δικαίου του ΕΔΑΔ στον τομέα των διακρίσεων λόγω αναπηρίας.

12 1577 UNTS 3. Επιπλέον, ορισμένα κράτη μέλη έχουν επίσης προσχωρήσει στη σύμβαση των ΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (έγγραφο ΗΕ Α/61/611, 13 Δεκεμβρίου 2006) και στη διεθνή σύμβαση για την προστασία όλων των ατόμων από τις βίαιες εξαφανίσεις (έγγραφο ΗΕ Α/61/488, 20 Δεκεμβρίου 2006). Ωστόσο, κανένα κράτος μέλος δεν έχει ακόμη προσχωρήσει στη διεθνή σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των διακινούμενων εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους (έγγραφο ΗΕ Α/RES/45/158, 1 Ιουλίου 2003).

13 Έγγραφο ΗΕ Α/61/611, 13 Δεκεμβρίου 2006.

1.2.3. Προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου

Επί του παρόντος το δίκαιο της ΕΕ και η ΕΣΔΑ συνδέονται στενά μεταξύ τους. Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν υπογράψει την ΕΣΔΑ. Όπως προαναφέρθηκε, το ΔΕΚ στηρίζεται σημαντικά στην ΕΣΔΑ για τον καθορισμό του πεδίου εφαρμογής της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δυνάμει του δικαίου της ΕΕ. Αλλά και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αντικατοπτρίζει όλα τα δικαιώματα που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ (χωρίς όμως να περιορίζεται σε αυτά). Συνεπώς, η νομοθεσία της ΕΕ είναι σε μεγάλο βαθμό ευθυγραμμισμένη με την ΕΣΔΑ, παρότι η ΕΕ δεν έχει καταστεί ακόμη μέρος της. Ωστόσο, εάν κάποιος άτομο επιθυμεί να υποβάλει καταγγελία εις βάρος της ΕΕ λόγω της αδυναμίας της να διασφαλίσει τα ανθρωπίνια δικαιώματα, δεν δύναται να την παραπέμψει ως αυτοτελή οντότητα ενώπιον του ΕΔΔΑ. Αντιθέτως, μπορεί είτε να υποβάλει καταγγελία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία μπορούν στη συνέχεια να παραπέμψουν την υπόθεση στο ΔΕΚ μέσω της ειδικής διαδικασίας για την έκδοση προδικαστικής απόφασης, είτε να υποβάλει έμμεσα καταγγελία εις βάρος της ΕΕ ενώπιον του ΕΔΔΑ ασκώντας προσφυγή κατά κάποιου κράτους μέλους.

Η συνθήκη της Λισαβόνας περιέχει διάταξη με την οποία δίδεται εντολή στην ΕΕ να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ ιδίως δικαίωματι, ενώ το πρωτόκολλο 14 της ΕΣΔΑ επιφέρει τροποποιήσεις στην ΕΣΔΑ ώστε να καταστεί δυνατή η εν λόγω προσχώρηση. Οι επιπτώσεις αυτής της εξέλιξης στην πράξη, και συγκεκριμένα η μελλοντική σχέση μεταξύ του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ, δεν είναι ακόμη ξεκάθαρες, καθώς οι διαπραγματεύσεις για την προσχώρηση της ΕΕ προβλέπεται να διαρκέσουν αρκετά χρόνια. Το βέβαιο είναι ότι θα επιτρέψει τουλάχιστον στα άτομα να παραπέμψουν την ΕΕ απευθείας ενώπιον του ΕΔΔΑ όταν παραβιάζει την ΕΣΔΑ.

Βασικά σημεία

- Διατάξεις για την προστασία από τις διακρίσεις στην Ευρώπη εντοπίζονται τόσο στο δίκαιο της ΕΕ όσο και στην ΕΣΔΑ. Παρότι οι δύο αυτές πηγές δικαίου είναι σε μεγάλο βαθμό συμπληρωματικές μεταξύ τους και αλληλοεπισχυόμενες, έχουν ορισμένες διαφορές τις οποίες οφείλουν να γνωρίζουν οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα.
- Η ΕΣΔΑ προστατεύει όλα τα άτομα που βρίσκονται εντός της δικαιοδοσίας των 47 κρατών που είναι μέλη της, ενώ οι οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων παρέχουν προστασία μόνο στους πολίτες των 27 κρατών μελών.
- Δυνάμει του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ, οι διακρίσεις απαγορεύονται μόνο σε σχέση με την άσκηση κάποιου άλλου δικαιώματος αναγνωρισμένου από αυτήν. Δυνάμει του πρωτοκόλλου 12, η απαγόρευση των διακρίσεων καθίσταται αυτοτελής.
- Σύμφωνα με τη νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων, η απαγόρευση των διακρίσεων είναι μεν αυτοτελής, αλλά αφορά συγκεκριμένους μόνο τομείς, όπως την απασχόληση.
- Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ δεσμεύονται νομικώς να τηρούν τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεών του για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Τον Χάρτη οφείλουν να τηρούν και τα κράτη μέλη της ΕΕ όταν εφαρμόζουν το ενωσιακό δίκαιο.
- Η ΕΕ αναμένεται να προσχωρήσει στην CRPD και στην ΕΣΔΑ. Με τον τρόπο αυτόν, η ΕΕ θα τεθεί υπό την εποπτεία εξωτερικών φορέων παρακολούθησης, ενώ τα άτομα θα μπορούν να υποβάλλουν απευθείας ενώπιον του ΕΔΔΑ καταγγελίες για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ εκ μέρους της ΕΕ.

Σχετική βιβλιογραφία

Bamforth, Malik και O'Conneide, *Discrimination Law: Theory and Context* [Δίκαιο κατά των διακρίσεων: Θεωρία και περιεχόμενο] (Λονδίνο – Sweet and Maxwell, 2008), κεφάλαιο 1 «Key issues and questions in discrimination law» [Δίκαιο κατά των διακρίσεων: Βασικά ζητήματα και ερωτήματα], κεφάλαιο 2 «Sources and scope of domestic discrimination law» [Πηγές και πεδίο εφαρμογής του εθνικού δικαίου κατά των διακρίσεων].

Barnard, *EC Employment Law* [Κοινοτικό δίκαιο στον τομέα της απασχόλησης] (3η έκδοση, Oxford, Oxford University Press, 2006), κεφάλαιο 1 «The evolution of «EC» social policy» [Η εξέλιξη της «κοινοτικής» κοινωνικής πολιτικής].

Besson, «The European Union and Human Rights: Towards a Post-National Human Rights Institution?» [Ευρωπαϊκή Ένωση και ανθρωπώπινα δικαιώματα: Προς ένα μεταεθνικό όργανο ανθρωπίνων δικαιωμάτων;], *Human Rights Law Journal*, τεύχος 6 (2006), σ. 323.

Butler, «A Comparative Analysis of Individual Petition in Regional and Global Human Rights Protection Mechanisms» [Συγκριτική ανάλυση αναφορών πολιτών σε περιφερειακούς και παγκόσμιους μηχανισμούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων], *University of Queensland Law Journal*, τεύχος 23 (2004), σ. 22.

Chalmers (κ.ά.), *European Union Law: Text and Materials* [Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Κείμενα και υλικό] (2η έκδοση, Κάιηπριτζ – Cambridge University Press, 2010), κεφάλαιο 1 «European Integration and the Treaty on European Union» [Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση], κεφάλαιο 2 «EU Institutions» [Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα] και κεφάλαιο 6 «Fundamental rights» [Θεμελιώδη δικαιώματα].

Costello, «The Bosphorus Ruling of the European Court of Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe» [Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση Bosphorus: Θεμελιώδη δικαιώματα και ασαφή όρια στην Ευρώπη], *Human Rights Law Review*, τεύχος 6 (2006), σ. 87.

Craig και de Burca, *EU Law: Text, Cases and Materials* [Δίκαιο της ΕΕ: Κείμενα, υποθέσεις και υλικό] (4η έκδοση, Oxford – Oxford University Press, 2008), κεφάλαιο 1 «The development of European integration» [Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης] και κεφάλαιο 11 «Human rights in the EU» [Ανθρώπινα δικαιώματα στην ΕΕ].

Eicke, «The European Charter of Fundamental Rights – Unique Opportunity or Unwelcome Distraction» [Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Μοναδική ευκαιρία ή ανεπιθύμητος αντιπερισπασμός], *European Human Rights Law Review*, τεύχος 3 (2000), σ. 280.

Ellis, *EU Anti-Discrimination Law* [Δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων] (Oxford – Oxford University Press, 2005), κεφάλαιο 1 «Introduction» [Εισαγωγή].

Equinet, *Dynamic Interpretation: European Anti-Discrimination Law in Practice* [Δυναμική ερμηνεία: Το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων στην πράξη], τόμοι I-IV, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.equineteurope.org/equinetpublications.html.

Fitzpatrick (κ.ά.), «The 1996 Intergovernmental Conference and the Prospects of a Non-Discrimination Treaty Article» [Η διακυβερνητική διάσκεψη του 1996 και οι προοπτικές θέσπισης άρθρου κατά των διακρίσεων στη συνθήκη], *Industrial Law Journal*, τεύχος 25.4 (1996), σ. 320.

Guliyev, «Interdiction générale de la discrimination: droit fondamental ou droit de «second rang»? CourEDH, Gde Ch., Sejdić et Finci c. Bosnie-Herzégovine, 22 décembre 2009», *L'Europe des libertés: revue d'actualité juridique*, τεύχος 31 (2010).

Heringa και Verhey, «The EU Charter: Text and Structure» [Ο Χάρτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Κείμενο και δομή], *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, τεύχος 8 (2001), σ. 11.

Llorente, «A Charter of Dubious Utility» [Χάρτης αμφίβολης χρησιμότητας], *International Journal of Constitutional Law*, τεύχος 1.3 (2003), σ. 405.

Martin, «Strasbourg, Luxembourg et la discrimination: influences croisées ou jurisprudences sous influence?», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, τεύχος 69 (2007).

Quesada Segura, «La no discriminación, la igualdad de trato y de oportunidades, en el ordenamiento europeo. Del Convenio Europeo de Derechos Humanos del Consejo de Europa, a los Tratados y a la Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea», *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales* (2008) (συμπλήρωμα).

Royer, *The Council of Europe/Le Conseil de l'Europe* [Το Συμβούλιο της Ευρώπης] (Στρασβούργο – Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010/2009).

Sadurski, «Partnering with Strasbourg: Constitutionalisation of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and East European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments» [Συνεργασία με το Στρασβούργο: Η συνταγματοποίηση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η πρόσβαση των κρατών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στο Συμβούλιο της Ευρώπης και η ιδέα έκδοσης πιλοτικών αποφάσεων], *Human Rights Law Review*, τεύχος 9.3 (2009), σ. 397.

Syrpis, «The Treaty of Lisbon: Much Ado ... But About What?» [Η συνθήκη της Λισαβόνας: πολύς θόρυβος... για ποιον λόγο όμως;], *Industrial Law Journal*, τεύχος 7.3 (2008), σ. 219.

Tulkens, «L'évolution du principe de non-discrimination à la lumière de la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», in Carlier (επιμ.), *L'étranger face au droit* (Βρυξέλλες – Bruylant, 2010).

2

Κατηγορίες και κριτήρια δικαιολόγησης διακρίσεων

2.1. Εισαγωγή

Στόχος της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων είναι να εξασφαλίσει σε όλα τα άτομα ισότιμες και δίκαιες προοπτικές πρόσβασης στις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στην κοινωνία. Οι άνθρωποι κάνουν καθημερινά επιλογές για διάφορα θέματα (όπως με ποιους θα βγουν, πού θα πάνε για ψώνια, πού θα εργαστούν), και εκφράζουν προτίμηση για ορισμένα πράγματα και για ορισμένους ανθρώπους έναντι κάποιων άλλων. Παρότι η έκφραση των υποκειμενικών προτιμήσεων των ανθρώπων είναι σύνηθες και φυσιολογικό φαινόμενο, ορισμένες φορές οι άνθρωποι μπορεί να επιτελούν καθήκοντα που τους θέτουν σε θέση ισχύος ή τους επιτρέπουν να λαμβάνουν αποφάσεις με άμεσο ενδεχομένως αντίκτυπο στις ζωές άλλων ανθρώπων. Οι άνθρωποι αυτοί μπορεί να είναι δημόσιοι λειτουργοί, καταστηματάρχες, εργοδότες, ιδιοκτήτες ακινήτων ή ιατροί που αποφασίζουν για τον τρόπο χρήσης των δημόσιων εξουσιών ή για τον τρόπο παροχής των ιδιωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Σε αυτά τα μη προσωπικά πλαίσια, η νομοθεσία κατά των διακρίσεων παρεμβαίνει στις επιλογές που κάνουν οι άνθρωποι με δύο τρόπους:

Πρώτον, προβλέπει ότι τα πρόσωπα που βρίσκονται σε όμοιες καταστάσεις πρέπει να τυγχάνουν όμοιας μεταχείρισης και να μην υφίστανται δυσμενέστερη μεταχείριση λόγω κάποιου ιδιαίτερου «προστατευόμενου» χαρακτηριστικού το οποίο διαθέτουν. Αυτές είναι οι «άμεσες» διακρίσεις. Οι άμεσες διακρίσεις, εφόσον αναγνωρίζονται από την ΕΣΔΑ, υπόκεινται σε ένα γενικό κριτήριο αντικειμενικής αιτιολόγησης. Στο δίκαιο της ΕΕ, ωστόσο, τα κριτήρια δικαιολόγησης των άμεσων διακρίσεων είναι κάπως περιορισμένα.

Η νομοθεσία κατά των διακρίσεων απαγορεύει τη διαφορετική μεταχείριση προσώπων ή ομάδων προσώπων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, καθώς και την ίδια μεταχείριση προσώπων ή ομάδων προσώπων που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις¹⁴.

Δεύτερον, η νομοθεσία κατά των διακρίσεων προβλέπει ότι τα πρόσωπα που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις πρέπει να τυγχάνουν διαφορετικής μεταχείρισης στον βαθμό που αυτό απαιτείται προκειμένου να τους επιτρέπεται η αξιοποίηση συγκεκριμένων ευκαιριών σε ισότιμη βάση με άλλα πρόσωπα. Ως εκ τούτου, κατά την εφαρμογή συγκεκριμένων πρακτικών ή τη θέσπιση συγκεκριμένων κανόνων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα ίδια ακριβώς προστατευμένα χαρακτηριστικά. Αυτές είναι οι «έμμεσες» διακρίσεις. Κριτήριο αντικειμενικής αιτιολόγησης ισχύει για όλες τις μορφές έμμεσων διακρίσεων, ανεξαρτήτως του εάν η καταγγελία βασίζεται στην ΕΣΔΑ ή στο δίκαιο της ΕΕ.

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται αναλυτικότερα μέσω της νομολογίας η έννοια των άμεσων και των έμμεσων διακρίσεων, ορισμένες ιδιαίτερες μορφές τους, όπως η παρενόχληση ή η εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, και ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνονται στην πράξη. Στη συνέχεια εξετάζεται ο τρόπος λειτουργίας των κριτηρίων δικαιολόγησης των διακρίσεων.

Άμεση διάκριση συντρέχει όταν:

- σε ένα πρόσωπο επιφυλάσσεται δυσμενής μεταχείριση,
- σε σύγκριση με αυτήν της οποίας έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο που βρίσκεται σε όμοια κατάσταση,
- λόγω κάποιου ιδιαίτερου χαρακτηριστικού που φέρει το πρόσωπο αυτό, το οποίο όμως προστατεύεται (προστατευόμενο χαρακτηριστικό).

2.2. Άμεσες διακρίσεις

Οι άμεσες διακρίσεις ορίζονται με παρόμοιο τρόπο στην ΕΣΔΑ και στο δίκαιο της ΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 2 παράγραφος 2 της οδηγίας της ΕΕ για τη φυλετική ισότητα, «συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, σε ένα πρόσωπο επιφυλάσσεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση»¹⁵. Σύμφωνα με τη διατύπωση που χρησιμοποιεί το ΕΔΔΑ, πρέπει να υπάρχει «διεφορά στη μεταχείριση ατόμων που βρίσκονται σε

14 Βλ. π.χ. ΕΔΔΑ, *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών* (απόφαση) (αριθ. 58641/00), 6 Ιανουαρίου 2005.

15 Ομοίως: Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση: άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο α), οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση): άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο α), οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών: άρθρο 2 στοιχείο α).

ανάλογες, ή σχετικά όμοιες καταστάσεις», η οποία να «βασίζεται σε κάποιο αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό»¹⁶.

2.2.1. Δυσμενής μεταχείριση

Στο επίκεντρο της άμεσης διάκρισης βρίσκεται η διαφορετική μεταχείριση που επιφυλάσσεται σε ένα πρόσωπο. Ως εκ τούτου, το πρώτο χαρακτηριστικό στοιχείο της άμεσης διάκρισης είναι η απόδειξη δυσμενούς μεταχείρισης. Η τελευταία είναι σχετικά εύκολο να αποδειχθεί σε σύγκριση με την έμμεση διάκριση όπου χρειάζονται συνήθως στατιστικά στοιχεία (βλ. ακολούθως). Στη συνέχεια παρατίθενται ορισμένα παραδείγματα από υποθέσεις που αναφέρονται στο παρόν εγχειρίδιο: απαγόρευση εισόδου σε εστιατόριο ή κατάσταση, είσπραξη μικρότερης σύνταξης ή χαμηλότερης αμοιβής, θύμα λεκτικής επίθεσης ή βίας, απαγόρευση εισόδου σε σημείο ελέγχου, μεγαλύτερη ή μικρότερη ηλικία συνταξιοδότησης, αποκλεισμός από συγκεκριμένο επάγγελμα, αδυναμία διεκδίκησης κληρονομικών δικαιωμάτων, αποκλεισμός από το κύριο εκπαιδευτικό σύστημα, απέλαση, απαγόρευση σε άτομα να φορούν θρησκευτικά σύμβολα, άρνηση ή ανάκληση καταβολής παροχών κοινωνικής ασφάλισης.

2.2.2. Μέτρο σύγκρισης

Η δυσμενής μεταχείριση συμβάλλει στη στοιχειοθέτηση της διάκρισης όταν είναι δυσμενής σε σύγκριση με τη μεταχείριση κάποιου άλλου προσώπου που βρίσκεται σε όμοια κατάσταση. Η καταγγελία για «χαμηλή» αμοιβή δεν αποτελεί ισχυρισμό περί διακριτικής μεταχείρισης εκτός κι αν αποδειχθεί ότι η αμοιβή είναι χαμηλότερη από την αμοιβή που λαμβάνει κάποιο άλλο πρόσωπο το οποίο απασχολείται από τον ίδιο εργοδότη για να επιτελεί όμοια εργασία. Απαιτείται, επομένως, ένα «μέτρο σύγκρισης»: ήτοι, ένα πρόσωπο που τελεί υπό ουσιαστές όμοιες συνθήκες, με βασική διαφορά μεταξύ των δύο προσώπων το «προστατευόμενο χαρακτηριστικό». Από τις υποθέσεις που παρατίθενται στο παρόν εγχειρίδιο προκύπτει ότι τα περιστατικά που συγκροτούν το μέτρο σύγκρισης συνήθως δεν αμφισβητούνται και ενίοτε το μέτρο σύγκρισης δεν αποτελεί αντικείμενο ειδικής εξέτασης ούτε από τους διαδίκους ούτε από το δικαστήριο. Ακολουθούν ορισμένα παραδείγματα υποθέσεων στις οποίες το αρμόδιο όργανο λήψης αποφάσεων εξέτασε ειδικά την προσκόμιση αποδείξεων σχετικά με το μέτρο σύγκρισης.

¹⁶ ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 42184/05), 16 Μαρτίου 2010, παρ. 61. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 175, και ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 13378/05), 29 Απριλίου 2008, παρ. 60.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Moustaquim κατά Βελγίου*, ένας μαροκινός υπήκοος, ο οποίος είχε καταδικαστεί για διάφορα ποινικά αδικήματα, επρόκειτο να απελαθεί¹⁷. Ο μαροκινός υπήκοος υποστήριξε ότι η απόφαση απέλασής του συνιστούσε διακριτική μεταχείριση. Υποστήριξε ότι υφίσταται διάκριση λόγω ιθαγένειας, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι βέλγοι υπήκοοι δεν αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο απέλασης όταν καταδικάζονται για ποινικά αδικήματα. Το ΕΔΑΔ απεφάνθη ότι ο προσφεύγων δεν βρισκόταν σε όμοια κατάσταση με τους βέλγους υπηκόους, καθώς η ΕΣΔΑ δεν επιτρέπει στα κράτη να απελαύνουν τους υπηκόους τους. Συνεπώς, η απέλασή του δεν συνιστούσε διακριτική μεταχείριση. Παρότι αναγνώρισε ότι ο προσφεύγων βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με μη βέλγους υπηκόους από άλλα κράτη μέλη της ΕΕ (οι οποίοι δεν μπορούσαν να απελαθούν λόγω της νομοθεσίας της ΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας), το ΕΔΑΔ απεφάνθη ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Allonby*, το κολλέγιο στο οποίο εργαζόταν η καταγγέλουσα ως αναπληρώτρια διδάσκουσα δεν ανανέωσε τη σύμβασή της¹⁸. Στη συνέχεια, άρχισε να εργάζεται για μια εταιρεία που διατηρούσε αρχείο αναπληρωτών διδασκόντων και στην οποία απευθύνονταν εκπαιδευτικά ιδρύματα για την πλήρωση κενών θέσεων. Η εν λόγω εταιρεία έστειλε την καταγγέλουσα να εργαστεί στο παλιό της κολλέγιο, όπου κλήθηκε να επιτελέσει τα ίδια ακριβώς καθήκοντα με παλαιότερα, αμείβοντάς την όμως λιγότερο σε σύγκριση με την αμοιβή που έπαιρνε από το κολλέγιο. Η καταγγέλουσα υποστήριξε ότι υπέστη διάκριση λόγω φύλου, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι άνδρες αναπληρωτές που εργάζονταν για το κολλέγιο λάμβαναν μεγαλύτερη αμοιβή. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι δεν μπορούσε να γίνει σύγκριση με τους άνδρες αναπληρωτές τους οποίους απασχολούσε το κολλέγιο, διότι το κολλέγιο ήταν μεν υπεύθυνο για τον καθορισμό του επιπέδου αμοιβής των ανδρών αναπληρωτών τους οποίους απασχολούσε απευθείας, αλλά όχι και για τον καθορισμό του επιπέδου αμοιβής της καταγγέλλουσας την οποία απασχολούσε εξωτερική εταιρεία. Οι άνδρες αναπληρωτές τους οποίους απασχολούσε το κολλέγιο και η καταγγέλουσα δεν βρισκόταν, επομένως, σε επαρκώς όμοια κατάσταση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Luczak κατά Πολωνίας*, ένας γάλλος γεωργός, ο οποίος ζούσε και εργαζόταν στην Πολωνία, κατήγγειλε ότι δεν του επιτράπηκε η ένταξη σε πολωνικό καθεστώς εξειδικευμένης κοινωνικής ασφάλισης το οποίο είχε συσταθεί ειδικά για τη στήριξη των πολωνών γεωργών, με την αιτιολογία

17 ΕΔΑΔ, *Moustaquim κατά Βελγίου* (αριθ. 12313/86), 18 Φεβρουαρίου 1991.

18 ΔΕΚ, *Allonby κατά Accrington & Rossendale College και λοιπών*, υπόθεση C-256/01, Συλλογή 2004, σ. I-873, 13 Ιανουαρίου 2004.

ότι δεν γίνονταν δεκτοί σε αυτό μη πολωνοί υπήκοοι¹⁹. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι ο προσφεύγων βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με τους πολωνούς γεωργούς, οι οποίοι επωφελούνταν από το εν λόγω καθεστώς, διότι ήταν μόνιμος κάτοικος της χώρας, κατέβαλλε φόρους όπως ακριβώς οι πολωνοί υπήκοοι και, συνεπώς, συνεισέφερε στη χρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ενώ παλαιότερα ήταν ενταγμένος στο γενικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Richards*, η καταγγέλουσα είχε προβεί σε χειρουργική επέμβαση αλλαγής φύλου από άνδρας σε γυναίκα²⁰. Σκόπευε να συνταξιοδοτηθεί μόλις συμπλήρωνε τα 60 της χρόνια, δηλαδή την ηλικία κατά την οποία δικαιούνται να λάβουν σύνταξη οι γυναίκες στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η κυβέρνηση αρνήθηκε να χορηγήσει τη σύνταξη, επιμένοντας ότι η καταγγέλουσα δεν έτυχε δυσμενούς μεταχείρισης σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα που βρίσκονταν σε όμοια κατάσταση. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι το σωστό μέτρο σύγκρισης στην προκειμένη περίπτωση ήταν οι «άνδρες», καθώς η καταγγέλουσα είχε ζήσει τη ζωή της ως άνδρας. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι εφόσον το εθνικό δίκαιο επιτρέπει στα πρόσωπα να προβαίνουν σε αλλαγή φύλου, τότε το σωστό μέτρο σύγκρισης ήταν οι γυναίκες. Κατά συνέπεια, η καταγγέλουσα είχε υποστεί λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση σε σύγκριση με άλλες γυναίκες καθώς της επιβλήθηκε μεγαλύτερη ηλικία συνταξιοδότησης.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, δύο αδελφές συγκατοικούσαν για διάστημα 31 ετών²¹. Ήταν συνιδιοκτήτριες της περιουσίας τους και η κάθε μία είχε αφήσει στη διαθήκη της το μερίδιό της στην άλλη αδελφή. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν ότι επειδή η αξία της περιουσίας τους υπερέβαινε το όριο, σε περίπτωση θανάτου της μίας εκ των δύο, η άλλη θα υποχρεούταν να καταβάλει φόρο κληρονομιάς. Υποστήριξαν ότι υφίσταντο διακριτική μεταχείριση όσον αφορά το δικαίωμά τους στην ιδιοκτησία, καθώς τα παντρεμένα ζευγάρια και τα ζευγάρια που είχαν συνάψει σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης απαλλάσσονταν από την καταβολή φόρου κληρονομιάς. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη, ωστόσο, ότι οι προσφεύγουσες, που ήταν αδελφές, δεν μπορούσαν να συγκριθούν με παντρεμένα ζευγάρια ή με ζευγάρια που έχουν συνάψει σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης και τα οποία συγκατοικούν.

19 ΕΔΔΑ, *Luczak κατά Πολωνίας* (αριθ. 77782/01), 27 Νοεμβρίου 2007· βλ. ακόμη ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας* (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996.

20 ΔΕΚ, *Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions*, υπόθεση C-423/04, Συλλογή 2006, σ. I-3585, 27 Απριλίου 2006.

21 ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύμβασης] (αριθ. 13378/05), 29 Απριλίου 2008.

Ο γάμος και τα σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης συνιστούν ειδικές σχέσεις τις οποίες συνάπτουν οι άνθρωποι ελεύθερα και σκόπιμα προκειμένου να αποκτήσουν συμβατικά δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η σχέση των προσφευγουσών, αντιθέτως, βασιζόταν σε εξ αίματος συγγένεια και ήταν ως εκ τούτου τελείως διαφορετική.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου δεν αύξησε τις συντάξεις των συνταξιούχων που διαβιούν στο εξωτερικό κατά το ίδιο ποσοστό που εφήρμοσε στις συντάξεις των συνταξιούχων οι οποίοι ζουν στο Ηνωμένο Βασίλειο²². Σύμφωνα με το δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου, οι αυξήσεις δίδονται μόνο στους διαμένοντες στο Ηνωμένο Βασίλειο και στους υπηκόους του Ηνωμένου Βασιλείου που έχουν συνταξιοδοτηθεί σε κράτη με τα οποία το Ηνωμένο Βασίλειο έχει συνάψει αμοιβαία συμφωνία κοινωνικής ασφάλισης. Οι προσφεύγοντες, οι οποίοι δεν ζούσαν σε κράτος που είχε συνάψει τέτοια συμφωνία, υποστήριξαν ότι υφίσταντο διακρίσεις λόγω του τόπου διαμονής τους. Το ΕΔΔΑ διαφώνησε με τους προσφεύγοντες οι οποίοι υποστήριξαν ότι βρίσκονταν σε όμοια θέση με τους συνταξιούχους που διέμεναν στο Ηνωμένο Βασίλειο ή με τους υπηκόους του Ηνωμένου Βασιλείου που είχαν συνταξιοδοτηθεί σε χώρες με τις οποίες το Ηνωμένο Βασίλειο διατηρούσε αμοιβαία συμφωνία. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, παρά το γεγονός ότι όλες αυτές οι ομάδες συνταξιούχων είχαν συνεισφέρει στα έσοδα του κράτους μέσω της καταβολής εισφορών στο πλαίσιο της εθνικής ασφάλισης, δεν επρόκειτο για συνταξιοδοτικό ταμείο αλλά για γενικά δημόσια έσοδα που προορίζονταν για τη χρηματοδότηση διάφορων πτυχών των δημοσίων δαπανών. Επιπλέον, το καθήκον της κυβέρνησης να προβαίνει σε αυξήσεις συνδεόταν με την αύξηση του κόστους ζωής στο Ηνωμένο Βασίλειο. Οι προσφεύγοντες δεν βρίσκονταν ως εκ τούτου σε ανάλογη κατάσταση με τις προαναφερθείσες λοιπές ομάδες συνταξιούχων και συνεπώς δεν στοιχειοθετείτο διακριτική μεταχείριση.

Η μόνη προφανής εξαίρεση από την απαίτηση της εξεύρεσης κατάλληλου «μέτρου σύγκρισης», τουλάχιστον στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ για την απασχόληση, αφορά τις περιπτώσεις στις οποίες η διάκριση που υφίσταται κάποιο πρόσωπο οφείλεται στο γεγονός ότι βρίσκεται σε κατάσταση εγκυμοσύνης. Βάσει των αποφάσεων του ΔΕΚ σε πολλές υποθέσεις, με προεξάρχουσα την καθοριστική υπόθεση *Dekker*, έχει πλέον παγιωθεί ότι όταν η ζημία που υφίσταται ένα πρόσωπο οφεί-

22 ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύληψης] (αριθ. 42184/05), 16 Μαρτίου 2010.

λεται στο γεγονός ότι βρίσκεται σε κατάσταση εγκυμοσύνης, τότε πρόκειται για άμεση διάκριση λόγω φύλου και δεν χρειάζεται επομένως μέτρο σύγκρισης²³.

2.2.3. Τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά

Στο κεφάλαιο 4 εξετάζονται αναλυτικά τα «προστατευόμενα χαρακτηριστικά» που αναγνωρίζει η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, και συγκεκριμένα: το φύλο, ο γενετήσιος προσανατολισμός, η αναπηρία, η ηλικία, η φυλή, η εθνοτική καταγωγή, η εθνική προέλευση και η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις. Η ενότητα αυτή εστιάζει στην ανάγκη ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση και στο προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Για την εκπλήρωση αυτής της απαίτησης, αρκεί να θέσει κάποιος την ακόλουθη απλή ερώτηση: θα τύχαινε ενδεχομένως το πρόσωπο λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης εάν ήταν διαφορετικού φύλου, διαφορετικής φυλής, διαφορετικής ηλικίας, ή εάν βρισκόταν σε αντίθετη θέση λόγω οποιουδήποτε άλλου προστατευόμενου χαρακτηριστικού; Εάν η απάντηση είναι καταφατική, τότε η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση είναι σαφώς αποτέλεσμα του εκάστοτε χαρακτηριστικού.

Ο κανόνας ή η πρακτική που εφαρμόζεται δεν πρέπει απαραίτητως να αναφέρεται ρητώς στο «προστατευόμενο χαρακτηριστικό». Αρκεί να αναφέρεται σε κάποιον άλλον παράγοντα άρρηκτα συνδεδεμένο με το προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Κατ' ουσίαν, το αρμόδιο όργανο που εξετάζει εάν στοιχειοθετείται ή όχι άμεση διάκριση πρέπει να αξιολογεί εάν η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση οφείλεται ή όχι σε κάποιο «προστατευόμενο χαρακτηριστικό» το οποίο δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον συγκεκριμένο παράγοντα που αποτελεί αντικείμενο της καταγγελίας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *James κατά Eastleigh Borough Council*, ο κ. James όφειλε να καταβάλλει τίμημα για την είσοδό του σε πισίνα του Eastleigh, σε αντίθεση με τη σύζυγό του, την κ. James²⁴. Αμφότεροι ήταν 61 ετών. Η κ. James είχε δικαίωμα να εισέρχεται δωρεάν στην πισίνα διότι είχε συνταξιοδοτηθεί, σε αντίθεση με τον κ. James, ο οποίος εργαζόταν ακόμη, δεδομένου ότι στο Ηνωμένο Βασίλειο οι άνδρες συνταξιοδοτούνται στην ηλικία των 65 ετών, ενώ οι γυναίκες στην ηλικία των 60 ετών. Ο κανόνας περί ελεύθερης ή όχι εισόδου στην πισίνα βασιζόταν μεν στη διάκριση μεταξύ συνταξιούχων και

23 ΔΕΚ, *Dekker κατά Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus*, υπόθεση C-177/88, Συλλογή 1990, σ. I-3941, 8 Νοεμβρίου 1990. Ομοίως, ΔΕΚ, *Webb κατά EMO Air Cargo (UK) Ltd*, υπόθεση C-32/93, Συλλογή 1994, σ. I-3567, 14 Ιουλίου 1994.

24 Βουλή των Λόρδων του Ηνωμένου Βασιλείου, *James κατά Eastleigh Borough Council* [1990] UKHL 6, 14 Ιουλίου 1990.

εργαζομένων, όμως η επιλεξιμότητα για συνταξιοδότηση εξαρτιόταν από το φύλο. Η Βουλή των Λόρδων του Ηνωμένου Βασιλείου απεφάνθη ότι εάν ο κ. James ήταν γυναίκα, τότε θα είχε τύχει της ίδιας μεταχείρισης με τη σύζυγό του. Επιπλέον, επισημάνθηκε ότι δεν είχε καμία σημασία η πρόθεση και το κίνητρο της μεταχείρισης, αλλά μόνο η ίδια η μεταχείριση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Maruko*, ένα ζεύγος ομοφυλόφιλων ανδρών είχε συνάψει «σχέση καταχωρισμένης συμβίωσης»²⁵. Όταν ο σύντροφος του καταγγέλλοντος απεβίωσε, ο καταγγέλλων διεκδίκησε τη «σύνταξη επιζώντος» από την εταιρεία που διαχειριζόταν το επαγγελματικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης στο οποίο ήταν ασφαλισμένος ο αποβιώσας σύντροφός του. Η εταιρεία αρνήθηκε να καταβάλει την εν λόγω σύνταξη στον καταγγέλλοντα υποστηρίζοντας ότι οι συντάξεις επιζώντος καταβάλλονται μόνο σε συζύγους και εκείνος δεν ήταν παντρεμένος με τον αποβιώσαντα. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η άρνηση καταβολής της σύνταξης συνιστούσε δυσμενή μεταχείριση και ότι επρόκειτο για λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση σε σύγκριση με τα «παντρεμένα» ζευγάρια. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι ο θεσμός της «σχέσης καταχωρισμένης συμβίωσης» στη Γερμανία θεμελιώνει για τους συντρόφους που είχαν συνάψει τέτοια σχέση πολλά από τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που ίσχυαν για τους/τις συζύγους, ιδίως δε όσον αφορά τα κρατικά συστήματα συνταξιοδότησης. Είχε την πρόθεση να δεχθεί, επομένως, για τους σκοπούς της συγκεκριμένης υπόθεσης, ότι οι σύντροφοι που έχουν συνάψει σχέση καταχωρισμένης συμβίωσης βρίσκονται σε όμοια κατάσταση με τους/τις συζύγους. Το ΔΕΚ προχώρησε όμως ακόμη παραπέρα δηλώνοντας ότι επρόκειτο για διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Συνεπώς, το γεγονός ότι δεν μπορούσαν να παντρευτούν ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τον γενετήσιο προσανατολισμό τους.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Aziz κατά Κύπρου*, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι στερούνταν το δικαίωμα ψήφου λόγω της τουρκοκυπριακής καταγωγής του²⁶. Το τότε ισχύον κυπριακό δίκαιο επέτρεπε στους Τουρκοκύπριους και στους Ελληνοκύπριους να ψηφίζουν στις κοινοβουλευτικές εκλογές μόνο υποψήφιος προερχόμενος από τις δικές τους εθνοτικές κοινότητες. Ωστόσο, από τότε που η Βόρεια Κύπρος τέθηκε υπό τουρκική κατοχή, τα περισσότερα μέλη της τουρκικής κοινότητας είχαν εγκαταλείψει την περιοχή και η συμμετοχή τους στο κοινοβούλιο είχε ανασταλεί. Επομένως, καθώς δεν υπήρχαν πια υποψήφιοι, ο προσφεύγων δεν μπορούσε να ψηφίσει. Παρότι η κυβέρνηση υποστήριξε ότι η αδυναμία

25 ΔΕΚ, *Maruko κατά Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*, υπόθεση C-267/06, Συλλογή 2008, σ. I-1757, 1 Απριλίου 2008.

26 ΕΔΔΑ, *Aziz κατά Κύπρου* (αριθ. 69949/01), 22 Ιουνίου 2004.

ψήφου οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν υπήρχαν διαθέσιμοι υποψήφιοι τους οποίους θα μπορούσε ενδεχομένως να ψηφίσει ο καταγγέλλων, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η στενή σχέση μεταξύ της εκλογικής νομοθεσίας και της ιδιότητας του μέλους της τουρκοκυπριακής κοινότητας, από κοινού με την αδυναμία της κυβέρνησης να προσαρμόσει την εκλογική νομοθεσία στην υφιστάμενη κατάσταση, στοιχειοθετούσαν άμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής.

Τα δικαστήρια έχουν δώσει ευρεία ερμηνεία στην έννοια του «προστατευόμενου χαρακτηριστικού». Μπορεί να περιλαμβάνει «διακρίσεις λόγω σχέσης», δηλαδή περιπτώσεις όπου το θύμα της διακριτικής μεταχείρισης δεν είναι το πρόσωπο που φέρει το προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό ερμηνευόμενο όμως με αφηρημένο τρόπο. Τα ανωτέρω καθιστούν επιτακτική τη λεπτομερή ανάλυση, εκ μέρους των ασκούντων νομικά επαγγέλματα, της συλλογιστικής που διέπει τη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση, με σκοπό την αναζήτηση στοιχείων που να αποδεικνύουν ότι το προστατευόμενο χαρακτηριστικό ευθύνεται, άμεσα ή έμμεσα, για τη συγκεκριμένη μεταχείριση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Coleman κατά Attridge και Steve Law*, μια μητέρα κατήγγειλε ότι υπέστη δυσμενή μεταχείριση στην εργασία επειδή ο γιος της ήταν ανάπηρος²⁷. Λόγω της αναπηρίας του γιου της καθυστερούσε κάποιες φορές να πάει στη δουλειά, ενώ είχε ζητήσει να προγραμματίζεται η άδειά της βάσει των αναγκών του γιου της. Τα αιτήματά της καταγγέλλουσας δεν έγιναν δεκτά και απειλήθηκε με απόλυση. Επιπλέον, διατυπώθηκαν απρεπή σχόλια σχετικά με την κατάσταση του παιδιού της. Το ΔΕΚ δέχθηκε ως μέτρο σύγκρισης τις συναδέλφους της με παιδιά οι οποίες απασχολούνταν σε ανάλογες θέσεις, και έκρινε ότι τους παρεχόταν ευελιξία όποτε τη ζητούσαν. Απεφάνθη ακόμη ότι η συγκεκριμένη μεταχείριση συνιστούσε διάκριση και παρενόχληση λόγω της αναπηρίας του παιδιού της.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Weller κατά Ουγγαρίας*, μια γυναίκα ρουμανικής υπηκοότητας ήταν παντρεμένη με ούγγρο υπήκοο και είχαν μαζί τέσσερα παιδιά²⁸. Δεν μπορούσε να διεκδικήσει το επίδομα μητρότητας το οποίο καταβαλλόταν μετά τη γέννα, διότι δεν ήταν ουγγαρέζα υπήκοος. Ο σύζυγός της προσπάθησε με τη σειρά του να διεκδικήσει το επίδομα για τον εαυτό του, αλλά η αίτησή του απορρίφθηκε από την κυβέρνηση με την αιτιολογία ότι το εν λόγω επίδομα καταβαλλόταν μόνο σε μητέρες. Το ΕΔΑΔ απεφάνθη

27 ΔΕΚ, *Coleman κατά Attridge Law και Steve Law*, υπόθεση C-303/06, Συλλογή 2008, σ. I-5603, 17 Ιουλίου 2008.

28 ΕΔΔΑ, *Weller κατά Ουγγαρίας* (αριθ. 44399/05), 31 Μαρτίου 2009.

ότι ο σύζυγος είχε υποστεί διάκριση λόγω πατρότητας (και όχι φύλου), καθώς οι άνδρες γονείς που υιοθετούν παιδιά ή οι άνδρες κηδεμόνες δικαιούνταν να ζητήσουν το επίδομα, ενώ οι φυσικοί πατέρες όχι. Καταγγελία υπέβαλαν και τα παιδιά, τα οποία υποστήριξαν ότι υπέστησαν διάκριση λόγω της άρνησης καταβολής του επιδόματος στον πατέρα τους, ισχυρισμό τον οποίον αποδέχθηκε το ΕΔΑΔ, κρίνοντας ότι τα παιδιά υπέστησαν διάκριση λόγω του γεγονότος ότι ο πατέρας τους ήταν φυσικός πατέρας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *P. κατά S. και Cornwall County Council*, η καταγγέλλουσα απολύθηκε από τον εργοδότη της αφού είχε ήδη ξεκινήσει τη διαδικασία αλλαγής φύλου (από άνδρας σε γυναίκα). Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η απόλυση συνιστούσε δυσμενή μεταχείριση²⁹. Όσον αφορά το σχετικό μέτρο σύγκρισης, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι «σε περίπτωση απολύσεως για τον λόγο ότι ο ενδιαφερόμενος έχει την πρόθεση να υποβληθεί ή έχει ήδη υποβληθεί σε αλλαγή φύλου, υφίσταται δυσμενής μεταχείριση του ενδιαφερομένου έναντι των ατόμων που ανήκουν στο φύλο στο οποίο θεωρητικά ανήκε και ο ενδιαφερόμενος πριν από την αλλαγή αυτή». Όσον αφορά τον λόγο της διαφορετικής μεταχείρισης, δεν μπορούσε μεν να αποδειχθεί ότι η καταγγέλλουσα είχε τύχει διαφορετικής μεταχείρισης επειδή ήταν άνδρας ή γυναίκα, μπορούσε όμως να αποδειχθεί ότι η διαφορετική μεταχείριση είχε σχέση με το φύλο της.

2.3. Έμμεσες διακρίσεις

Τόσο η κοινοτική νομοθεσία όσο και η ΕΣΔΑ αναγνωρίζουν ότι διακρίσεις μπορούν να προκύψουν όχι μόνο λόγω της διαφορετικής μεταχείρισης προσώπων που βρίσκονται σε όμοιες καταστάσεις, αλλά και λόγω της ίδιας μεταχείρισης προσώπων που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις. Αυτές καλούνται «έμμεσες» διακρίσεις, διότι δεν είναι η ίδια η μεταχείριση που διαφέρει αλλά περισσότερο οι συνέπειές της, οι οποίες βιώνονται διαφορετικά από πρόσωπα με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, «συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα»³⁰. Το ΕΔΔΑ στηρίχθηκε σε αυτόν τον ορισμό των έμμεσων διακρίσεων κατά την έκδοση ορισμένων

²⁹ ΔΕΚ, *P. κατά S. και Cornwall County Council*, υπόθεση C-13/94, Συλλογή 1996, σ. I-2143, 30 Απριλίου 1996.

³⁰ Ομοίως: άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών.

πρόσφατων αποφάσεών του, αναφέροντας ότι «η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να λάβει ενδεχομένως τη μορφή δυσανάλογα επιζήμιων επιπτώσεων μιας γενικής πολιτικής ή ενός γενικού μέτρου τα οποία, αν και διατυπωμένα με ουδέτερο τρόπο, εισάγουν διακρίσεις εις βάρος κάποιων ομάδας»³¹.

2.3.1. Μια διάταξη, κριτήριο ή πρακτική ουδέτερης φύσης

Η πρώτη διακριτή προϋπόθεση είναι μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική. Με άλλα λόγια, πρέπει να υπάρχει κάποιου είδους προϋπόθεση που να ισχύει για όλους. Ακολουθώς παρατίθενται ενδεικτικά δύο υποθέσεις. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. κεφάλαιο 5 το οποίο αναφέρεται στο ζήτημα της απόδειξης και στον ρόλο των στατιστικών στοιχείων.

Τα στοιχεία της έμμεσης διάκρισης είναι τα ακόλουθα:

- μια διάταξη, κριτήριο ή πρακτική ουδέτερης φύσης,
- που θίγει μια ομάδα η οποία προσδιορίζεται από ένα «προστατευόμενο χαρακτηριστικό», με πολύ πιο αρνητικό τρόπο,
- από ό,τι άλλα πρόσωπα που βρίσκονται σε όμοια κατάσταση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Schönheit*, οι συντάξεις των εργαζομένων μερικής απασχόλησης υπολογίζονταν με διαφορετικό συντελεστή σε σχέση με τις συντάξεις των εργαζομένων πλήρους απασχόλησης³². Ο διαφορετικός αυτός συντελεστής δεν βασιζόταν σε διαφορές που εντοπίζονταν όσον αφορά τον χρόνο εργασίας των εργαζομένων. Έτσι, οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης ελάμβαναν μικρότερη σύνταξη σε σύγκριση με τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης, ακόμη κι αν είχαν διαφορετικό χρόνο προϋπηρεσίας, γεγονός που σημαίνει ουσιαστικά ότι οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης αμείβονταν λιγότερο. Αυτός ο ουδέτερος κανόνας όσον αφορά τον υπολογισμό των συντάξεων ίσχυε για όλους ανεξαιρέτως τους εργαζόμενους μερικής απασχόλησης. Ωστόσο, επειδή το 88% περίπου των εργαζόμενων μερικής απασχόλησης ήταν γυναίκες, ο αντίκτυπος του εν λόγω κανόνα ήταν δυσανάλογα αρνητικός για τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, χρησιμοποιήθηκαν διάφορα τεστ για την αξιολόγηση της ευφυΐας και της

31 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 184. ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας* (αριθ. 33401/02), 9 Ιουλίου 2009, παρ. 183. ΕΔΔΑ, *Zarb Adami κατά Μάλτας* (αριθ. 17209/02), 20 Ιουνίου 2006, παρ. 8ο.

32 ΔΕΚ, *Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main* και *Silvia Becker κατά Land Hessen*, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, Συλλογή 2003, σ. I-12575, 23 Οκτωβρίου 2003.

καταλληλότητας των μαθητών προκειμένου να εκτιμηθεί εάν έπρεπε ή όχι να εξαιρεθούν από το κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα και να φοιτήσουν σε ειδικά σχολεία³³. Τα τελευταία είχαν σχεδιαστεί ειδικά για μαθητές με διανοητικές αναπηρίες και άλλες πηγές μαθησιακών δυσκολιών. Όλοι οι μαθητές των οποίων οι περιπτώσεις εξετάζονταν προκειμένου να αποφασιστεί η φοίτησή τους ή όχι σε ειδικά σχολεία υποβάλλονταν στο ίδιο τεστ. Στην πράξη, όμως, το τεστ είχε σχεδιαστεί με γνώμονα το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Τσεχικής Δημοκρατίας, με συνέπεια οι μαθητές Ρομά να έχουν εκ των πραγμάτων περισσότερες πιθανότητες να καταγράψουν κακές επιδόσεις, όπως και έγινε τελικά, με αποτέλεσμα το 80% έως 90% των παιδιών Ρομά να φοιτήσουν εκτός του κυρίως εκπαιδευτικού συστήματος. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η μεταχείριση αυτή συνιστούσε έμμεση διάκριση.

2.3.2. Πολύ πιο αρνητικές επιπτώσεις σε ομάδες που φέρουν προστατευόμενα χαρακτηριστικά

Η δεύτερη διακριτή προϋπόθεση είναι ότι η εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική θέτει σε μειονεκτική θέση την ομάδα που φέρει κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Οι έμμεσες διακρίσεις διαφέρουν από τις άμεσες ακριβώς επειδή το επίκεντρο μετατίθεται από τη διαφορετική μεταχείριση στις διαφορετικές επιπτώσεις.

Όταν εξετάζουν στατιστικά στοιχεία προκειμένου να διαπιστώσουν εάν μια ομάδα που φέρει κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό θίγεται δυσανάλογα και αρνητικά σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα σε ανάλογη κατάσταση, το ΔΕΚ και το ΕΔΔΑ αναζητούν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι ιδιαίτερα μεγάλο ποσοστό των προσώπων που θίγονται αρνητικά προέρχεται από τη συγκεκριμένη ομάδα με το προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Το θέμα αυτό εξετάζεται αναλυτικά στο κεφάλαιο 5 που αναφέρεται στο ζήτημα της απόδειξης. Στο σημείο αυτό παρατίθενται απλώς κάποιες φράσεις που έχει χρησιμοποιήσει το ΔΕΚ –οι οποίες περιέχονται στη γνωμοδότηση του γενικού εισαγγελέα Léger σχετικά με την υπόθεση *Nolte*– αναφερόμενο στο θέμα των διακρίσεων λόγω φύλου:

«[Π]ροκειμένου να θεωρηθεί ως τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης, το μέτρο πρέπει να πλήττει «πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών»

33 ΕΔΔΑ, Δ.Η. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας [Τμήμα Ευρείας Σύμβασης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 79.

[Rinner-Kühn³⁴] ή «πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών»
[Nimz³⁵, Kowalska³⁶] ή «πολύ μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών» [De Weerd, το γένος Roks, και λοιποί³⁷]³⁸.

2.3.3. Μέτρο σύγκρισης

Όπως συμβαίνει και με τις άμεσες διακρίσεις, το δικαστήριο οφείλει πάντοτε να αναζητεί ένα μέτρο σύγκρισης προκειμένου να προσδιορίζει εάν οι επιπτώσεις μιας συγκεκριμένης διάταξης, κριτηρίου ή πρακτικής είναι πολύ αρνητικές από τις επιπτώσεις που υφίστανται άλλα πρόσωπα που βρίσκονται σε όμοια κατάσταση. Η προσέγγιση που ακολουθούν τα δικαστήρια στο συγκεκριμένο θέμα δεν διαφέρει από την προσέγγιση που ακολουθείται στην περίπτωση των άμεσων διακρίσεων.

2.4. Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης

2.4.1. Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων

Η απαγόρευση της παρενόχλησης και της εντολής για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης είναι σχετικά πρόσφατες εξελίξεις στη νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων, οι οποίες θεσπίστηκαν με γνώμονα την περαιτέρω βελτίωση της παρεχόμενης προστασίας.

34 ΔΕΚ, *Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung*, υπόθεση 171/88, Συλλογή 1989, σ. 2743, 13 Ιουλίου 1989.

35 ΔΕΚ, *Nimz κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, υπόθεση C-184/89, Συλλογή 1991, σ. I-297, 7 Φεβρουαρίου 1991.

36 ΔΕΚ, *Kowalska κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, υπόθεση C-33/89, Συλλογή 1990, σ. I-2591, 27 Ιουνίου 1990.

37 ΔΕΚ, *De Weerd, το γένος Roks, και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών*, υπόθεση C-343/92, Συλλογή 1994, σ. I-571, 24 Φεβρουαρίου 1994.

38 Γνωμοδότηση του γενικού εισαγγελέα Léger της 31ης Μαΐου 1995, παράγραφοι 57-58 σχετικά με την απόφαση του ΔΕΚ, *Nolte κατά Landesversicherungsanstalt Hannover*, υπόθεση C-317/93, Συλλογή 1995, σ. I-4625, 14 Δεκεμβρίου 1995. Για παράδειγμα παρόμοιας προσέγγισης την οποία έχει υιοθετήσει η ΕΣΔΑ, βλ. την υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύμβασης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007 (αναφέρεται στην ενότητα 2.1 του κεφαλαίου 5).

Η παρενόχληση συνιστά ειδική μορφή διάκρισης στο πλαίσιο των οδηγιών της ΕΕ περί καταπολέμησης των διακρίσεων. Προηγουμένως αντιμετωπιζόταν ως συγκεκριμένη εκδήλωση άμεσης διάκρισης. Η αφιέρωση ξεχωριστής ενότητας στο θέμα της παρενόχλησης στο πλαίσιο των οδηγιών οφείλεται περισσότερο στη σημασία που έχει η επισήμανση αυτής της ιδιαίτερα επιβλαβούς μορφής διακριτικής μεταχείρισης, και όχι τόσο σε αλλαγή της εννοιολογικής συλλογιστικής.

Σύμφωνα με τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, η παρενόχληση νοείται ως διάκριση εφόσον:

- σημειώνεται ανεπιθύμητη συμπεριφορά σε σχέση με κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό,
- με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός προσώπου,
- και/ή τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος³⁹.

Επίσης, η οδηγία για την ισότητα των φύλων ορίζει ειδικά τη σεξουαλική παρενόχληση ως ειδική μορφή διάκρισης, όπου η ανεπιθύμητη «λεκτική, μη λεκτική ή σωματική» συμπεριφορά, είναι «σεξουαλικού χαρακτήρα»⁴⁰.

Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα ορισμό, δεν απαιτείται μέτρο σύγκρισης για να αποδειχθεί η παρενόχληση. Αυτό σημαίνει ουσιαστικά ότι αυτή καθαυτή η παρενόχληση αποτελεί αδίκημα λόγω της μορφής που λαμβάνει (λεκτικής, μη λεκτικής ή σωματικής κακοποίησης) και των επιπτώσεων που ενδεχομένως έχει (προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας).

Σημαντική καθοδήγηση στο θέμα της παρενόχλησης σε επίπεδο ΕΕ παρέχει η δήλωση του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1991 σχετικά με την εφαρμογή της σύστασης της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας των ανδρών και γυναικών κατά την εργασία, καθώς και του κώδικα συμπεριφοράς για την καταπολέμηση των σεξουαλικών παρενοχλήσεων⁴¹. Η νομοθεσία της ΕΕ υιοθετεί ευέλικτη αντικειμενική/υποκειμενική προσέγγιση. Κατά πρώτον, λαμβάνεται υπόψη η αντίληψη του ίδιου του θύματος για τη μεταχείριση προκειμένου να καθοριστεί εάν συντρέχει ή όχι παρενόχληση. Κατά δεύτερον, ακόμη κι αν το θύμα δεν αισθάνεται τις επιπτώσεις της

39 Βλ.: άρθρο 2 παράγραφος 3 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 2 παράγραφος 3 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 στοιχείο γ) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο γ) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

40 Άρθρο 2 στοιχείο δ) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

41 Δήλωση του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1991 σχετικά με την εφαρμογή της σύστασης της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας των ανδρών και γυναικών κατά την εργασία, καθώς και του κώδικα συμπεριφοράς για την καταπολέμηση των σεξουαλικών παρενοχλήσεων, ΕΕ C 27, 4 Φεβρουαρίου 1992, Σύσταση 92/131/ΕΟΚ της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας γυναικών και ανδρών κατά την εργασία, ΕΕ L 49, 24 Φεβρουαρίου 1992.

παρενόχλησης, μπορεί και πάλι να διαπιστωθεί η ύπαρξη παρενόχλησης, εφόσον ο καταγγέλλων είναι ο στόχος της υπό εξέταση συμπεριφοράς.

Τα πραγματικά ζητήματα, τα οποία σχετίζονται με το εάν η υπό εξέταση συμπεριφορά συνιστά ή όχι παρενόχληση, κρίνονται συνήθως σε εθνικό επίπεδο πριν από τη παραπομπή των υποθέσεων στο ΔΕΚ. Οι ακόλουθες υποθέσεις, που παρατίθενται ενδεικτικά, έχουν εκδικαστεί από εθνικά δικαστήρια.

Παράδειγμα: σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον του σουηδικού εφετείου, ο καταγγέλλων είχε επιχειρήσει να αγοράσει ένα κουτάβι⁴². Όταν ο πωλητής αντιλήφθηκε ότι ο αγοραστής ήταν ομοφυλόφιλος, αρνήθηκε να ολοκληρώσει την πώληση προβάλλοντας ως αιτιολογία το συμφέρον του κουταβιού και υποστηρίζοντας ότι οι ομοφυλόφιλοι προβαίνουν σε σεξουαλικές πράξεις με ζώα. Η άρνηση πώλησης του κουταβιού κρίθηκε ότι συνιστά άμεση διάκριση στον τομέα της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, ενώ το σουηδικό εφετείο απεφάνθη συγκεκριμένα ότι συνιστά παρενόχληση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Παράδειγμα: ενώπιον της Αρχής Ίσης Μεταχείρισης της Ουγγαρίας υποβλήθηκε καταγγελία εις βάρος εκπαιδευτικών οι οποίοι είπαν σε μαθητές Ρομά ότι για την ανάρμοστη συμπεριφορά τους στο σχολείο είχε ενημερωθεί η οργάνωση «Hungarian Guard», μια εθνικιστική οργάνωση γνωστή για τη διάπραξη ακραίων βιαιοτήτων κατά των Ρομά⁴³. Η Αρχή έκρινε ότι οι καθηγητές είχαν υποστηρίξει εμμέσως τις ρατσιστικές απόψεις της εν λόγω οργάνωσης δημιουργώντας κλίμα φόβου και τρομοκρατίας, το οποίο συνιστούσε παρενόχληση.

Επιπλέον, όλες οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων αναφέρουν ότι η «εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης» νοείται ως «διάκριση»⁴⁴. Ωστόσο, καμία από τις οδηγίες δεν παρέχει ακριβή ορισμό του όρου. Για

42 Εφετείο Svea (Σουηδία), *Διαμεσολαβητής κατά των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού κατά A.S.*, υπόθεση αριθ. T-3562-06, 11 Φεβρουαρίου 2008. Η περίπτωση της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στον δικτυακό τόπο του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 69.

43 Αρχή Ίσης Μεταχείρισης (Ουγγαρία), Απόφαση αριθ. 654/2009, 20 Δεκεμβρίου 2009. Η συνοπτική περίληψη διατίθεται μέσω του: ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, «Νέα έκθεση»: www.non-discrimination.net/content/media/HU-14-HU_harassment_of_Roma_pupils_by_teachers.pdf.

44 Άρθρο 2 παράγραφος 4 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 4 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 2 παράγραφος 4 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα.

να συμβάλλουν ουσιαστικά στην καταπολέμηση των διακρίσεων, οι οδηγίες δεν πρέπει να περιορίζονται αποκλειστικά σε εντολές που είναι υποχρεωτικές εκ των πραγμάτων, αλλά πρέπει να καλύπτουν και καταστάσεις όπου υπάρχει εκπεφρασμένη προτίμηση ή ενθάρρυνση για λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση προσώπων λόγω κάποιου εκ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών. Πρόκειται για έναν τομέα που μπορεί ενδεχομένως να εξελιχθεί μέσω της νομολογίας των δικαστηρίων.

Παρότι οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων δεν υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να προσφεύγουν στο ποινικό δίκαιο για τη δίωξη πράξεων διακριτικής μεταχείρισης, υπάρχει οδηγία-πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου η οποία υποχρεώνει όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ να επιβάλλουν ποινικές κυρώσεις σε περίπτωση προτροπής σε πράξεις βίας ή μίσους λόγω φυλής, χρώματος, καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, καθώς και διάδοσης ρατσιστικού ή ξενοφοβικού υλικού και αποδοχής του, άρνησης ή υποβάθμισης της σημασίας γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας εις βάρος τέτοιων ομάδων⁴⁵. Τα κράτη μέλη υποχρεούνται επίσης να λαμβάνουν υπόψη την πρόθεση εκδήλωσης ρατσιστικής ή ξενοφοβικής συμπεριφοράς ως επιβαρυντική περίπτωση.

Είναι πολύ πιθανό, επομένως, ότι οι πράξεις παρενόχλησης και οι πράξεις προτροπής σε διακριτική μεταχείριση, πέραν του ότι συνιστούν διακρίσεις, διώκονται από τα εθνικά ποινικά δίκαια, ιδίως δε όταν σχετίζονται με τη φυλετική ή την εθνοτική προέλευση.

Παράδειγμα: σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον των βουλγαρικών δικαστηρίων, μέλος του κοινοβουλίου της χώρας επιτέθηκε επανειλημμένως φραστικά κατά των κοινοτήτων των Ρομά, των Εβραίων και των Τούρκων, αλλά και των «αλλοδαπών» γενικότερα, υποστηρίζοντας ότι οι κοινότητες αυτές εμπόδιζαν τους Βούλγαρους να διοικήσουν το κράτος τους κατά βούληση, διέπρατταν εγκλήματα που έμεναν ατιμώρητα και στερούσαν από τους Βούλγαρους την πρόσβαση σε προσήκουσα υγειονομική περίθαλψη⁴⁶. Καλούσε μάλιστα τους ανθρώπους να μεριμνήσουν ώστε να μην μετατραπεί το κράτος σε «αποικία» των διαφόρων αυτών ομάδων. Το περιφερειακό δικαστήριο της Σόφιας απεφάνθη ότι η συμπεριφορά αυτή συνιστούσε παρενόχληση καθώς και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης.

45 Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, ΕΕ L 328, 6 Δεκεμβρίου 2008, σ. 55.

46 Περιφερειακό δικαστήριο Σόφιας (Βουλγαρία), απόφαση αριθ. 164 επί της υπόθεσης αστικού δικαίου αριθ. 2860/2006, 21 Ιουνίου 2006. Η περίπτωση της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη InfoPortal του FRA, υπόθεση 11-1.

2.4.2. Παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ

Παρότι η ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει ειδικά την παρενόχληση ή την εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, θεμελιώνει ωστόσο συγκεκριμένα δικαιώματα που σχετίζονται με τον εν λόγω τομέα. Έτσι, η παρενόχληση μπορεί ενδεχομένως να υπαχθεί στο δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που προστατεύεται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ή στο δικαίωμα της προστασίας από απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή βάσει του άρθρου 3, ενώ η εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης μπορεί να υπαχθεί σε άλλα άρθρα, όπως η ελευθερία της θρησκείας ή του συνέρχεσθαι βάσει του άρθρου 9 ή 11, αναλόγως της περίπτωσης. Όταν οι πράξεις αυτές κρύβουν πρόθεση για διακριτική μεταχείριση, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις καταγγελίες περί παραβίασης των συναφών άρθρων σε συνδυασμό με το άρθρο 14, το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις. Ακολούθως παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα υποθέσεων με πραγματικά περιστατικά που σχετίζονται με τα προαναφερθέντα, οι οποίες εκδικάστηκαν βάσει της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας*, ο δήμαρχος της Βαρσοβίας προέβη δημοσίως σε δηλώσεις ομοφοβικού χαρακτήρα λέγοντας ότι θα αρνηθεί να δώσει άδεια για την πραγματοποίηση πορείας με θέμα την ευαισθητοποίηση όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού⁴⁷. Όταν το θέμα παραπέμφθηκε ενώπιον του αρμόδιου διοικητικού οργάνου, η άδεια δεν δόθηκε για άλλους λόγους, όπως η ανάγκη αποφυγής τυχόν επεισοδίων μεταξύ των διαδηλωτών. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι οι δηλώσεις του δημάρχου ενδέχεται να επηρέασαν την απόφαση των αρμόδιων αρχών, και ότι η συγκεκριμένη απόφαση ελήφθη λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και, συνεπώς, συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της ελευθερίας του συνέρχεσθαι καθώς και του δικαιώματος της προστασίας από τις διακρίσεις.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας*, τα εθνικά δικαστήρια, κατά την επιβολή ποινής σε Ρομά, απέρριψαν κατηγορηματικά την πρόταση του εισαγγελέα περί αναστολής της ποινής, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι επικρατούσε καθεστώς ατιμωρησίας στους κόλπους της μειονότητας των Ρομά και υπονοώντας ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο έπρεπε να τιμωρηθεί παραδειγματικά⁴⁸. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η απόφαση αυτή παραβίαζε

47 ΕΔΔΑ, *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας* (αριθ. 1543/06), 3 Μαΐου 2007.

48 ΕΔΔΑ, *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας* (αριθ. 37193/07), 25 Μαρτίου 2010.

το δικαίωμα της προσφεύγουσας σε δίκαιη δίκη καθώς και το δικαίωμα της προστασίας από τις διακρίσεις.

2.5. Ειδικά ή συγκεκριμένα μέτρα

Όπως προαναφέρεται, στις περιπτώσεις έμμεσων διακρίσεων, η διάκριση συντρέχει ουσιαστικά διότι ο ίδιος κανόνας εφαρμόζεται σε όλους ανεξαιρέτως χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τυχόν ουσιαστικές διαφορές. Προκειμένου να αντιμετωπίζονται και να προλαμβάνονται αυτού του είδους οι καταστάσεις, οι κυβερνήσεις, οι εργοδότες και οι πάροχοι υπηρεσιών πρέπει να μεριμνούν για την προσαρμογή των κανόνων και των πρακτικών τους ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορές αυτές, πρέπει δηλαδή να λαμβάνουν μέτρα για την προσαρμογή των πολιτικών και των μέτρων που ισχύουν σε κάθε χρονική στιγμή. Στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, τα μέτρα αυτά ονομάζονται «ειδικά μέτρα», ενώ στο δίκαιο της ΕΕ αναφέρονται ως «συγκεκριμένα μέτρα» ή «θετικές δράσεις». Λαμβάνοντας ειδικά μέτρα, οι κυβερνήσεις διασφαλίζουν την «ουσιαστική ισότητα», δηλαδή την ισότιμη αξιοποίηση των ευκαιριών πρόσβασης σε κοινωνικά πλεονεκτήματα, και όχι απλώς την «τυπική ισότητα». Στις περιπτώσεις στις οποίες οι κυβερνήσεις, οι εργοδότες και οι πάροχοι υπηρεσιών δεν εξετάζουν την ανάγκη λήψης ειδικών μέτρων, αυξάνεται ο κίνδυνος οι κανόνες και οι πρακτικές τους να οδηγήσουν σε έμμεσες διακρίσεις.

Το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει ότι «το δικαίωμα προστασίας από τις διακρίσεις όσον αφορά την απόλαυση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ παραβιάζεται ομοίως όταν τα κράτη [...] δεν επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε πρόσωπα των οποίων οι καταστάσεις διαφέρουν σημαντικά»⁴⁹. Ομοίως, οι οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων προβλέπουν ρητώς τη δυνατότητα ανάληψης θετικής δράσης αναφέροντας συγκεκριμένα τα εξής: «[Π]ροκειμένου να πραγματοποιηθεί η πλήρης ισότητα, η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να διατηρήσουν ή να θεσπίσουν ειδικά μέτρα με σκοπό την πρόληψη ή την αντιστάθμιση μειονεκτημάτων λόγω [κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού]»⁵⁰.

49 ΕΔΔΑ, *Θλιμμένος κατά Ελλάδας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 34369/97), 6 Απριλίου 2000, παρ. 44. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 2346/02), 29 Απριλίου 2002, παρ. 88.

50 Οδηγία για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 5, οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 7, οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, άρθρο 6, και επίσης με ελαφρώς διαφορετική διατύπωση: οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 3.

Το άρθρο 5 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση περιέχει συγκεκριμένες πτυχές του γενικού κανόνα περί συγκεκριμένων μέτρων όσον αφορά τα πρόσωπα με αναπηρία, βάσει των οποίων οι εργοδότες οφείλουν να προβαίνουν σε «εύλογες προσαρμογές» ώστε να παρέχουν στα πρόσωπα με σωματικές ή διανοητικές αναπηρίες ίσες ευκαιρίες απασχόλησης. Ως προσαρμογές νοούνται τα «ενδεδειγμένα μέτρα, ανάλογα με τις ανάγκες που παρουσιάζονται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, ώστε το πρόσωπο με αναπηρία να μπορεί να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του, ή προκειμένου να του παρέχεται εκπαίδευση, αρκεί τα μέτρα αυτά να μη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη». Στα μέτρα αυτά μπορεί να περιλαμβάνονται η εγκατάσταση στον χώρο εργασίας ανελκυστήρα ή ράμπας ή τουαλέτας για άτομα με αναπηρία προκειμένου να καθίσταται δυνατή η πρόσβαση αναπηρικής καρέκλας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Θλιμμένος κατά Ελλάδας*, η εθνική νομοθεσία απαγορεύει στα άτομα που έχουν καταδικαστεί για αξιόποινες πράξεις να ασκήσουν το επάγγελμα του ορκωτού λογιστή, καθώς η διάπραξη αξιόποινης πράξης υποδηλώνει έλλειψη εντιμότητας και αξιοπιστίας, προσόντων που είναι αναγκαία για την επιτέλεση του συγκεκριμένου επαγγέλματος. Ο προσφεύγων στη συγκεκριμένη υπόθεση είχε καταδικαστεί από ποινικό δικαστήριο λόγω της άρνησής του να φορέσει τη στρατιωτική στολή κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας, και τούτο επειδή ανήκε στους Μάρτυρες του Ιεχωβά, μια θρησκευτική ομάδα που πρεσβεύει τον ειρηνισμό. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι δεν υπήρχε λόγος να αποκλείονται από την άσκηση του επαγγέλματος άτομα των οποίων οι ποινικές καταδίκες δεν σχετιζόνταν με θέματα αξιοπιστίας ή εντιμότητας. Η κυβέρνηση είχε επιφυλάξει διακριτική μεταχείριση στον προσφεύγοντα μην προβλέποντας την εξαίρεση παρόμοιων περιπτώσεων από τον κανόνα, παραβιάζοντας έτσι το δικαίωμά του να εκδηλώνει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις (δυνάμει του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ) σε συνδυασμό με την απαγόρευση των διακρίσεων.

Παράδειγμα: σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον της Αρχής Ίσης Μεταχείρισης της Κύπρου, ο προσφεύγων, ο οποίος είχε προβλήματα όρασης, συμμετείχε σε διαγωνισμό πρόσληψης στον δημόσιο τομέα⁵¹. Ο καταγγέλλων ζήτησε περισσότερο χρόνο για να μπορέσει να ολοκληρώσει τον διαγωνισμό. Του παραχωρήθηκε μισή ώρα επιπλέον, η οποία όμως αφαιρέθηκε από

51 Αρχή Ίσης Μεταχείρισης (Κύπρος), αριθ. Α.Κ.Ι. 37/2008, 8 Οκτωβρίου 2008. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στον δικτυακό τόπο του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 43.

το διάλειμμα που όλοι δικαιούνταν. Η Αρχή Ίσης Μεταχείρισης απεφάνθη ότι δεν υπήρχε τυποποιημένη διαδικασία βάσει της οποίας να καθορίζεται πότε πρέπει να γίνονται εύλογες προσαρμογές για υποψήφιους με αναπηρία, και ότι στην συγκεκριμένη υπόθεση δεν είχαν γίνει επαρκείς προσπάθειες για τη διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκών ώστε ο προσφεύγων να μπορέσει να συναγωνιστεί επί ίσοις όροις με τους λοιπούς υποψήφιους. Η Αρχή Ίσης Μεταχείρισης πρότεινε τη σύσταση ομάδας εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο της θέσπισης τυποποιημένης διαδικασίας για την κατά περίπτωση εξέταση υποθέσεων που χρήζουν εύλογων προσαρμογών.

Παράδειγμα: άτομο καθηλωμένο σε αναπηρική καρέκλα κατέθεσε στα γαλλικά δικαστήρια αγωγή κατά του υπουργείου Παιδείας επειδή δεν διορίστηκε σε συγκεκριμένη θέση⁵². Η αίτηση του προσφεύγοντος / της προσφεύγουσας είχε καταταχθεί τρίτη στον κατάλογο των υποψηφίων. Όταν οι δύο πρώτοι υποψήφιοι απέρριψαν την προσφερόμενη θέση, η θέση προσφέρθηκε στον τέταρτο υποψήφιο και όχι στον προσφεύγοντα / στην προσφεύγουσα. Αντιθέτως, στον προσφεύγοντα / στην προσφεύγουσα προσφέρθηκε θέση σε άλλη υπηρεσία στην οποία είχαν γίνει οι κατάλληλες προσαρμογές και ήταν, επομένως, δυνατή η πρόσβαση αναπηρικής καρέκλας. Το κράτος αιτιολόγησε την απόφαση αυτή υποστηρίζοντας ότι δεν εξυπηρετούσε το δημόσιο συμφέρον η διάθεση κονδυλίων για την πραγματοποίηση τροποποιήσεων στις εγκαταστάσεις προκειμένου να εκπληρωθεί η υποχρέωση της πραγματοποίησης εύλογων προσαρμογών. Το δικαστήριο απεφάνθη ότι το υπουργείο Παιδείας δεν είχε εκπληρώσει την υποχρέωσή του ως προς την πραγματοποίηση εύλογων προσαρμογών για την εξυπηρέτηση των ατόμων με αναπηρία, η οποία δεν ήταν δυνατό να μην εκπληρωθεί για διοικητικούς λόγους.

Στον όρο «ειδικά μέτρα» περιλαμβάνονται ενίοτε περιπτώσεις διαφορετικής μεταχείρισης που ευνοούν (αντί να θέτουν σε δυσμενή θέση) τα πρόσωπα λόγω των προστατευόμενων χαρακτηριστικών τους. Για παράδειγμα, μια γυναίκα που επιλέγεται αντί ενός ανδρός σε μια συγκεκριμένη θέση, ακριβώς επειδή είναι γυναίκα και ο εργοδότης εφαρμόζει πολιτική αύξησης του ποσοστού των γυναικών μεταξύ των υπαλλήλων του. Η ορολογία που χρησιμοποιείται για την περιγραφή των εν λόγω περιπτώσεων ποικίλλει ιδιαίτερα: από «θετικές» ή «αντίστροφες» διακρίσεις μέχρι «προνομιακή μεταχείριση», «προσωρινά ειδικά μέτρα», «θετική

52 Διοικητικό δικαστήριο Rouen (Γαλλία), *Boutheiller κατά Ministère de l'éducation*, απόφαση αριθ. 0500526-3, 24 Ιουνίου 2008. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στον δικτυακό τόπο του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 45.

δράση»⁵³. Αυτό σημαίνει ότι τα ειδικά μέτρα είναι αποδεκτά ως βραχυπρόθεσμα και έκτακτα μέσα καταπολέμησης των προκαταλήψεων εις βάρος προσώπων τα οποία υπό κανονικές συνθήκες θα υφίσταντο διακρίσεις, καθώς και ως μέσα διαμόρφωσης προτύπων ρόλων για την ενθάρρυνση άλλων προσώπων που φέρουν το ίδιο χαρακτηριστικό.

Το επιτρεπτό της λήψης θετικών μέτρων υπέρ μειονεκτουσών ομάδων ενισχύεται περαιτέρω με τις οδηγίες που εκδίδουν διάφοροι φορείς παρακολούθησης αρμόδιοι για την ερμηνεία των συνθηκών των ΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι φορείς αυτοί έχουν τονίσει ότι τα εν λόγω μέτρα πρέπει να είναι προσωρινά και δεν πρέπει να εκτείνονται σε χρονική διάρκεια ή σε πεδίο εφαρμογής πέραν των απολύτως αναγκαίων για την αντιμετώπιση της εκάστοτε ανισότητας υπό εξέταση⁵⁴. Σύμφωνα με την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων, για να είναι επιτρεπτά τα μέτρα αυτά πρέπει να έχουν ως μοναδικό σκοπό τους την εξάλειψη υφιστάμενων ανισοτήτων και την πρόληψη μελλοντικών προβλημάτων⁵⁵. Σύμφωνα με την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών, τέτοιου είδους «προσωρινά ειδικά μέτρα» μπορεί να είναι, μεταξύ άλλων, «η προνομιακή μεταχείριση, η στοχευμένη πρόσληψη και προαγωγή, οι συνδεδεμένοι με χρονοδιαγράμματα ποσοτικοί στόχοι, και τα συστήματα ποσοτώσεων»⁵⁶. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΚ, η οποία παρατίθεται ακολούθως, η αναλογικότητα των μέτρων αυτών ελέγχεται με μεγάλη αυστηρότητα.

Τα δικαστήρια τείνουν να αντιμετωπίζουν τις διακρίσεις σε αυτό το πλαίσιο όχι ως ξεχωριστή μορφή διακρίσεων αλλά ως εξαίρεση από την απαγόρευση των

53 Για παράδειγμα : CERD, «Γενική σύσταση αριθ. 32: Η έννοια και το πεδίο εφαρμογής των ειδικών μέτρων στη διεθνή σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικής διάκρισης», έγγραφο HE CERD/C/GC/32, 24 Σεπτεμβρίου 2009· Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, «Γενική παρατήρηση αριθ. 13: Το δικαίωμα στην εκπαίδευση», έγγραφο HE E/C.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999· Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών, «Γενική σύσταση αριθ. 25: άρθρο 4 παράγραφος 1 της σύμβασης (προσωρινά ειδικά μέτρα)», έγγραφο HE A/59/38(SUPP), 18 Μαρτίου 2004· Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (HRC), «Γενική παρατήρηση αριθ. 18: Καταπολέμηση των διακρίσεων», έγγραφο HE A/45/40(τόμος I)(SUPP), 10 Νοεμβρίου 1989· CERD, «Γενική σύσταση αριθ. 30 για τις διακρίσεις εις βάρος αλλοδαπών πολιτών», έγγραφο HE HRI/GEN/1/Rev.7/Add.1, 4 Μαΐου 2005.

54 Όπ. π.

55 CERD, «Γενική σύσταση αριθ. 32: Η έννοια και το πεδίο εφαρμογής των ειδικών μέτρων στη διεθνή σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικής διάκρισης», έγγραφο HE CERD/C/GC/32, 24 Σεπτεμβρίου 2009, παρ. 21-26.

56 Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, «Γενική σύσταση αριθ. 25: άρθρο 4, παράγραφος 1 της σύμβασης (προσωρινά ειδικά μέτρα)», έγγραφο HE A/59/38(SUPP), 18 Μαρτίου 2004, παρ. 22.

διακρίσεων. Με άλλα λόγια, τα δικαστήρια δέχονται μεν ότι συντρέχει διαφορετική μεταχείριση, κρίνουν όμως ότι δύναται να δικαιολογηθεί με το επιχείρημα της προσπάθειας επανόρθωσης προϋπάρχοντος μειονεκτήματος, όπως του πολύ χαμηλού ποσοστού εκπροσώπησης συγκεκριμένων ομάδων στον χώρο εργασίας.

Διάφορα κράτη έχουν προβάλει κατά καιρούς αυτό το επιχείρημα στην προσπάθειά τους να δικαιολογήσουν τη διαφορετική μεταχείριση, το οποίο μπορεί να ειπωθεί από δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες. Από τη σκοπιά του ευεργετούμενου, του επιφυλάσσεται περισσότερο ευνοϊκή μεταχείριση λόγω κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού σε σύγκριση με κάποιο άλλο πρόσωπο που βρίσκεται σε όμοια κατάσταση. Από τη σκοπιά του θύματος, του επιφυλάσσεται λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση επειδή δεν διαθέτει ένα προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η πρόσληψη γυναικών σε χώρους εργασίας όπου κατά παράδοση κυριαρχούν οι άνδρες ή η πρόσληψη μελών εθνοτικών μειονοτήτων σε δημόσιες υπηρεσίες, όπως η αστυνομία, ώστε να αντικατοπτρίζεται καλύτερα η σύνθεση της κοινωνίας. Οι διακρίσεις αυτές καλούνται ενίοτε «αντίστροφες» με την έννοια ότι η διακριτική μεταχείριση ευνοεί ουσιαστικά ένα πρόσωπο το οποίο αναμένεται ότι θα τύχει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης βάσει παλαιότερων κοινωνικών τάσεων. Ενίοτε καλούνται «θετικές» δράσεις διότι πρόκειται για ενέργειες που αποσκοπούν ειδικά στην επανόρθωση παλαιότερων μειονεκτημάτων μέσω της ενίσχυσης της συμμετοχής παραδοσιακά μειονεκτούσων ομάδων. Υπό την έννοια αυτή, στηρίζονται περισσότερο σε αγαθοεργό σκοπό παρά σε προκαταλήψεις εις βάρος συγκεκριμένων ομάδων.

Η έννοια αυτή, η οποία εμφανίζεται σπάνια στη νομολογία του ΕΔΔΑ, έχει μελετηθεί περισσότερο στο πλαίσιο της νομοθεσίας της ΕΕ, καθώς το ΔΕΚ έχει ασχοληθεί με υποθέσεις που άπτονταν θεμάτων απασχόλησης. Τα συγκεκριμένα μέτρα εμφανίζονται ως αυτοτελή κριτήρια δικαιολόγησης στις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων και στη νομολογία του ΔΕΚ, καθώς και στο πλαίσιο του ειδικού κριτηρίου δικαιολόγησης της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης», που αναφέρεται ακολούθως στην ενότητα 2.6.4.1.

Οι σημαντικότερες υποθέσεις του ΔΕΚ που αφορούν ειδικά μέτρα σχετίζονται με ζητήματα ισότητας των φύλων. Πρόκειται συγκεκριμένα για τις υποθέσεις

*Kalanke*⁵⁷, *Marschall*⁵⁸ και *Abrahamsson*⁵⁹. Από κοινού οι υποθέσεις αυτές έδωσαν την ευκαιρία να καθοριστούν τα όρια των ειδικών μέτρων, δηλαδή το σημείο μέχρι το οποίο δικαιολογείται η εφαρμογή τους για την επανόρθωση μειονεκτημάτων που είχαν υποστεί παλαιότερα –στις συγκεκριμένες υποθέσεις– γυναίκες εργαζόμενες στο πέρασμα του χρόνου.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Kalanke*, το ΔΕΚ υιοθέτησε αυστηρή προσέγγιση όσον αφορά την προνομιακή μεταχείριση που επιφυλάχθηκε σε γυναίκες με σκοπό την αύξηση του χαμηλού ποσοστού εκπροσώπησης τους σε συγκεκριμένες θέσεις εργασίας. Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε περιφερειακή νομοθετική διάταξη, η οποία παρείχε αυτομάτως προτεραιότητα σε γυναίκες υποψήφιες για την κάλυψη θέσεων εργασίας ή για προαγωγή. Σε περίπτωση που οι άνδρες και οι γυναίκες υποψήφιοι είχαν τα ίδια προσόντα, στους τομείς όπου θεωρείτο ότι υπήρχε χαμηλό ποσοστό εκπροσώπησης των γυναικών εργαζομένων, έπρεπε να δίνεται προτεραιότητα στις γυναίκες εργαζόμενες. Υποεκπροσώπηση των γυναικών θεωρείτο ότι υπήρχε στις περιπτώσεις στις οποίες οι γυναίκες εργαζόμενες δεν αντιπροσώπευαν τουλάχιστον το ήμισυ του προσωπικού στη συγκεκριμένη θέση. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, ένας άνδρας υποψήφιος ο οποίος απορρίφθηκε, ο κ. Kalanke, προσέφυγε στα εθνικά δικαστήρια καταγγέλλοντας ότι υπέστη διάκριση λόγω του φύλου του. Τα εθνικά δικαστήρια παρέπεμψαν την υπόθεση στο ΔΕΚ, ρωτώντας εάν η εν λόγω διάταξη συμμορφωνόταν προς το άρθρο 2 παράγραφος 4 της οδηγίας του 1976 για την ίση μεταχείριση (που ίσχυε πριν τεθεί σε εφαρμογή το άρθρο 3 περί «θετικής δράσης» της οδηγίας για την ισότητα των φύλων), σύμφωνα με το οποίο: «Η παρούσα οδηγία δεν θίγει τα μέτρα που αποσκοπούν στην προώθηση της ισότητας των ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών, ιδίως διά της άρσεως των ανισοτήτων που εκδηλώνονται στην πράξη και οι οποίες ανισότητες θίγουν τις ευκαιρίες των γυναικών»⁶⁰.

Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι το άρθρο 2 παράγραφος 4 είχε ως σκοπό να επιτρέψει τα μέτρα τα οποία, «παρ' όλον ότι κατά τα φαινόμενα εισάγουν διακρίσεις, σκοπούν πράγματι στην εξάλειψη ή στη μείωση των εκδηλουμένων στην

57 ΔΕΚ, *Kalanke κατά Freie Hansestadt Bremen*, υπόθεση C-450/93, Συλλογή 1995, σ. I-3051, 17 Οκτωβρίου 1995.

58 ΔΕΚ, *Marschall κατά Land Nordrhein-Westfalen*, υπόθεση C-409/95, Συλλογή 1997, σ. I-6363, 11 Νοεμβρίου 1997.

59 ΔΕΚ, *Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist*, υπόθεση C-407/98, Συλλογή 2000, σ. I-5539, 6 Ιουλίου 2000.

60 Οδηγία αριθ. 76/207/ΕΟΚ για την ίση μεταχείριση, ΕΕ L 39, 14 Φεβρουαρίου 1976, σ. 40.

πράξη ανισοτήτων που μπορούν να υφίστανται στην πραγματικότητα της κοινωνικής ζωής»⁶¹. Έγινε δεκτό ότι η εν λόγω διάταξη επιδίωκε τον θεμιτό σκοπό της εξάλειψης των ανισοτήτων στον χώρο εργασίας. Συνεπώς, μέτρα που δίνουν στις γυναίκες συγκεκριμένο πλεονέκτημα στον χώρο εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της προαγωγής, γίνονται καταρχήν αποδεκτά, εφόσον θεσπίζονται με γνώμονα τη βελτίωση της ικανότητάς τους να ανταγωνίζονται στην αγορά εργασίας προστατευμένες από συναφείς διακρίσεις.

Επισημάνθηκε, ωστόσο, ότι πρέπει να ερμηνεύεται αυστηρά οποιαδήποτε εξαίρεση από το δικαίωμα της ίσης μεταχείρισης. Το ΔΕΚ έκρινε ότι όταν η εθνική ρύθμιση εξασφαλίζει «στις γυναίκες απόλυτη και από ουδεμία προϋπόθεση εξαρτωμένη προτεραιότητα επί διορισμού ή προαγωγής», τότε είναι ουσιαστικά δυσανάλογη όσον αφορά την επίτευξη του σκοπού της εξάλειψης των ανισοτήτων σε σχέση με το δικαίωμα στην ίση μεταχείριση. Συνεπώς, δεν δικαιολογείται στη συγκεκριμένη υπόθεση η προνομιακή μεταχείριση.

Πάντως, από μεταγενέστερες υποθέσεις προκύπτει ότι μπορούν ενδεχομένως να γίνουν αποδεκτά συγκεκριμένα μέτρα εφόσον οι εθνικές διατάξεις δεν απαιτούν την παραχώρηση αυτόματης και από ουδεμία προϋπόθεση εξαρτώμενης προτεραιότητας.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Marschall* αφορούσε νομοθετική διάταξη παρόμοια επί της ουσίας με την υπόθεση *Kalanke*. Ωστόσο, η συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη όριζε ότι έπρεπε να δίδεται προτεραιότητα σε γυναίκες με ίδια προσόντα «εκτός αν προέχουν λόγοι αναγόμενοι στο πρόσωπο ενός άνδρα υποψηφίου». Ο κ. Marschall, του οποίου η αίτηση εργασίας απορρίφθηκε υπέρ γυναίκας υποψήφιας, αμφισβήτησε τη νομιμότητα της εν λόγω διάταξης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία παρέπεμψαν την υπόθεση στο ΔΕΚ, ρωτώντας εκ νέου εάν η διάταξη αυτή συμμορφωνόταν προς την οδηγία για την ίση μεταχείριση. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η συγκεκριμένη διάταξη δεν ήταν δυσανάλογη προς τον θεμιτό σκοπό της εξάλειψης των διακρίσεων εφόσον «εγγυάται, σε κάθε ατομική περίπτωση, στους άνδρες υποψηφίους που έχουν ίσα προσόντα με τις γυναίκες υποψήφιες την αντικειμενική αξιολόγηση των υποψηφιοτήτων, λαμβανομένων υπόψη όλων των κριτηρίων που αφορούν το πρόσωπο των υποψηφίων, και αποκλείει την προτεραιότητα των γυναικών υποψηφίων, οσάκις ένα ή περισσότερα από τα κριτήρια αυτά έχουν ως

61 Η εν λόγω διατύπωση έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στα προοίμια των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων: παρ. 21 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), παρ. 26 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, παρ. 17 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα.

αποτέλεσμα να κλίνει ο ζυγός υπέρ του άνδρα υποψηφίου». Έτσι, η διακριτική ευχέρεια που προέβλεπε η διάταξη δεν καθιστούσε απόλυτη την προτεραιότητα και υπήρχε επομένως αναλογία με την επίτευξη του σκοπού της αντιμετώπισης των ανισοτήτων στον χώρο εργασίας.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Abrahamsson* αφορούσε την εγκυρότητα της συναφούς σουηδικής νομοθεσίας, οι διατάξεις της οποίας κινούνταν ανάμεσα στην άνευ όρων προτεραιότητα που θέσπιζε η επίμαχη διάταξη στην υπόθεση *Kalanke* και στη διακριτική ευχέρεια που θέσπιζε η επίμαχη διάταξη στην υπόθεση *Marschall*. Η διάταξη στη συγκεκριμένη υπόθεση προέβλεπε ότι έπρεπε να δίνεται προτεραιότητα στους υποψήφιους που ανήκαν στο υποεκπροσωπούμενο φύλο και οι οποίοι διέθεταν επαρκή προσόντα για την κάλυψη της θέσης εργασίας εκτός κι αν «η διαφορά μεταξύ των προσόντων των υποψηφίων είναι τόσο μεγάλη ώστε η διάκριση αυτή θα συνεπαγόταν παραβίαση της επιταγής της αντικειμενικότητας κατά την πρόσληψη». Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η νομοθεσία παρέιχε ουσιαστικά αυτομάτως προτεραιότητα στους υποψήφιους που ανήκαν στο υποεκπροσωπούμενο φύλο. Το γεγονός ότι η διάταξη δεν το επέτρεπε αυτό παρά μόνο σε περίπτωση σημαντικής διαφοράς σε επίπεδο προσόντων δεν απέτρεπε επαρκώς τη δυσαναλογία της διάταξης ως προς τα αποτελέσματά της.

Οι υποθέσεις αυτές καταδεικνύουν ότι το ΔΕΚ είναι γενικώς προσεκτικό ως προς την προσέγγιση που υιοθετεί όσον αφορά την υπέρσχυση συγκεκριμένων μέτρων έναντι της αρχής της δίκαιης μεταχείρισης. Το ΔΕΚ επιτρέπει στις εθνικές διατάξεις να εμπίπτουν στην παρέκκλιση του άρθρου 2 παράγραφος 4 σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις στις οποίες τα συγκεκριμένα μέτρα δεν είναι ούτε απόλυτα ούτε εξαρτωμένα από κάποια προϋπόθεση.

Όταν οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα καλούνται να εξετάσουν θέμα που άπτεται της λήψης συγκεκριμένων μέτρων δυνάμει των οδηγιών της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων, πρέπει να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στη «δράση» που αναλαμβάνεται προς όφελος συγκεκριμένης ομάδας ατόμων. Όπως προκύπτει σαφώς από την προαναφερθείσα νομολογία του ΔΕΚ, η εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων πρέπει να αποτελεί έσχατη λύση. Όταν χειρίζονται υπόθεση που αφορά τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων, οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα και οι δικαστικοί λειτουργοί πρέπει να βεβαιώνονται ότι ο εκάστοτε εργοδότης αξιολόγησε αντικειμενικά και δίκαια όλους τους υποψήφιους που παρουσιάστηκαν για μια συγκεκριμένη θέση, συμπεριλαμβανομένων εκείνων τους οποίους δεν αφορά η διάταξη περί ειδικών μέτρων. Ειδικά μέτρα μπορούν να εφαρμόζονται μόνο

όταν, κατόπιν αντικειμενικής αξιολόγησης, κάποιοι υποψήφιοι, μεταξύ των οποίων και πρόσωπα προερχόμενα από ομάδα-στόχο της διάταξης περί ειδικών μέτρων, αξιολογούνται ως εξίσου ικανά για την κάλυψη της προσφερόμενης θέσης εργασίας. Μόνο σε τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να επιλεγεί πρόσωπο που ανήκει στην ομάδα-στόχο, το οποίο επιλέγεται λόγω παλαιότερων διακρίσεων στο χώρο εργασίας, αντί άλλου ατόμου που δεν ανήκει στην ομάδα-στόχο.

Παρότι το ΕΔΔΑ δεν είχε μέχρι στιγμής την ευκαιρία να εξετάσει σε βάθος υποθέσεις που άπτονταν της λήψης ειδικών μέτρων, το θέμα έχει εξεταστεί σε μικρό αριθμό υποθέσεων.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Wintersberger κατά Αυστρίας*, το ΕΔΔΑ εξέδωσε απόφαση σχετικά με το παραδεκτό μίας καταγγελίας⁶². Ο προσφεύγων, άτομο με αναπηρία, απολύθηκε από την εργασία του από το κράτος. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, τα άτομα με αναπηρία απολάμβαναν ειδικής προστασίας από την απόλυση, καθώς η τελευταία έπρεπε πρώτα να εγκριθεί από ειδική επιτροπή. Σε περίπτωση που ο εργοδότης δεν γνώριζε ότι το άτομο είχε ειδικές ανάγκες, η εν λόγω έγκριση μπορούσε να δοθεί αναδρομικά. Για τα άτομα χωρίς αναπηρία δεν απαιτείτο έγκριση. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι συνιστούσε διάκριση η δυνατότητα αναδρομικής έγκρισης της απόλυσης ατόμων με αναπηρία, η οποία δεν ίσχυε για τα άτομα χωρίς αναπηρία. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η διάταξη αυτή είχε ουσιαστικά θεσπιστεί προς όφελος των ατόμων με αναπηρία και, συνεπώς, ήταν δικαιολογημένη ως παράδειγμα αντίστροφης διάκρισης. Η προσφυγή, επομένως, απορρίφθηκε ως απαράδεκτη.

62 ΕΔΔΑ, *Wintersberger κατά Αυστρίας* (απόφαση) (αριθ. 57448/00), 27 Μαΐου 2003.

Βασικά σημεία

- Ως διάκριση νοείται η κατάσταση κατά την οποία ένα πρόσωπο βρίσκεται με κάποιον τρόπο σε μειονεκτική θέση λόγω κάποιου «προστατευόμενου χαρακτηριστικού».
- Οι διακρίσεις εκδηλώνονται ποικιλοτρόπως: άμεση διάκριση, έμμεση διάκριση, παρενόχληση και εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης.
- Χαρακτηριστικό των άμεσων διακρίσεων είναι η διαφορετική μεταχείριση: πρέπει να αποδειχθεί ότι το φερόμενο ως θύμα έτυχε λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης επειδή διαθέτει ένα «προστατευόμενο χαρακτηριστικό».
- Η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση στοιχειοθετείται μέσω της σύγκρισης ανάμεσα στο φερόμενο ως θύμα πρόσωπο και ένα άλλο πρόσωπο ευρισκόμενο σε όμοια κατάσταση το οποίο δεν διαθέτει το προστατευόμενο χαρακτηριστικό.
- Δεν αποτελεί αναγκαία συνθήκη να είναι το «προστατευόμενο χαρακτηριστικό» η ρητή αιτιολογία της διαφορετικής μεταχείρισης. Αρκεί η ρητή αιτιολογία να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το «προστατευόμενο χαρακτηριστικό».
- Το ΔΕΚ και τα εθνικά δικαστήρια αποδέχονται την έννοια της διάκρισης λόγω σχέσης, βάσει της οποίας ένα πρόσωπο τυγχάνει λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης λόγω της σχέσης του με κάποιο άλλο πρόσωπο το οποίο διαθέτει κάποιο «προστατευόμενο χαρακτηριστικό».
- Η παρενόχληση, παρότι αντιμετωπίζεται ως διακριτό αντικείμενο στο πλαίσιο της νομοθεσίας της ΕΕ, αποτελεί συγκεκριμένη εκδήλωση άμεσης διάκρισης.
- Χαρακτηριστικό των έμμεσων διακρίσεων είναι οι διαφορετικές επιπτώσεις ή συνέπειες: πρέπει να αποδειχθεί ότι μια ομάδα βρίσκεται σε μειονεκτική θέση λόγω κάποιας απόφασης σε σύγκριση με μια άλλη ομάδα (ομάδα σύγκρισης).
- Προκειμένου να αποδειχθεί η έμμεση διάκριση, το πρόσωπο οφείλει να αποδείξει ότι, ως ομάδα, όλοι όσοι φέρουν το προστατευόμενο χαρακτηριστικό υφίστανται διαφορετικές επιπτώσεις ή συνέπειες σε σύγκριση με αυτούς που δεν φέρουν το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό.
- Προκειμένου να βεβαιωθούν ότι όλα ανεξαιρέτως τα πρόσωπα απολαμβάνουν ισότιμα τα διάφορα δικαιώματα, οι κυβερνήσεις, οι εργοδότες και οι πάροχοι υπηρεσιών πρέπει ενδεχομένως να λαμβάνουν ειδικά ή συγκεκριμένα μέτρα για την προσαρμογή των κανόνων και των πρακτικών τους σε όσους φέρουν διαφορετικά χαρακτηριστικά.
- Στους όρους «ειδικά μέτρα» και «συγκεκριμένα μέτρα» συμπεριλαμβάνεται η έννοια της επανόρθωσης της δυσμενούς μεταχείρισης που υπέστησαν στο παρελθόν όσοι έφεραν κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Εφόσον υπάρχει αναλογία, τα μέτρα αυτά είναι δυνατό να δικαιολογούν τις διακρίσεις.

2.6. Κριτήρια δικαιολόγησης της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

2.6.1. Εισαγωγή

Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, τα δικαστήρια αναγνωρίζουν μεν ότι συντρέχει διαφορετική μεταχείριση, όμως την κρίνουν αποδεκτή. Η μορφή της προσέγγισης που ακολουθεί η νομοθεσία της ΕΕ όσον αφορά τα κριτήρια δικαιολόγησης των διακρίσεων διαφέρει από την προσέγγιση που ακολουθεί η ΕΔΔΑ, επί της ουσίας, όμως, οι δύο προσεγγίσεις είναι σε μεγάλο βαθμό όμοιες.

Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων, τα κριτήρια δικαιολόγησης μπορούν να διατυπωθούν με γενικό τρόπο ή με πιο περιορισμένο και συγκεκριμένο τρόπο. Το ΕΔΔΑ ακολουθεί την προσέγγιση της εφαρμογής κριτηρίων δικαιολόγησης διατυπωμένων με γενικό τρόπο, όσον αφορά τόσο τις άμεσες όσο και τις έμμεσες διακρίσεις. Αντιθέτως, το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει μόνο συγκεκριμένα και περιορισμένα κριτήρια δικαιολόγησης για τις άμεσες διακρίσεις, και ένα μόνο γενικό κριτήριο δικαιολόγησης για τις έμμεσες διακρίσεις. Με άλλα λόγια, βάσει των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων, οι άμεσες διακρίσεις μπορούν να δικαιολογηθούν μόνο όταν λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της επιδίωξης συγκεκριμένων σκοπών οι οποίοι αναφέρονται ρητώς στις εν λόγω οδηγίες.

Βάσει των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων, τα συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο του γενικού κριτηρίου δικαιολόγησης που αναγνωρίζει το ΕΔΔΑ και συμβαδίζουν με τον τρόπο εφαρμογής του τελευταίου στη νομολογία. Ουσιαστικά, τα συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης που προβλέπουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων είναι ειδικές διατυπώσεις του γενικού κριτηρίου δικαιολόγησης οι οποίες έχουν συγκεκριμενοποιηθεί και προσαρμοστεί ειδικά στον τομέα της απασχόλησης.

2.6.2. Ανάλυση του γενικού κριτηρίου δικαιολόγησης των διακρίσεων

Όπως αναφέρθηκε, το γενικό κριτήριο δικαιολόγησης χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ για τις άμεσες αλλά και για τις έμμεσες διακρίσεις, ενώ στο δίκαιο της ΕΕ μόνο για τις έμμεσες διακρίσεις. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ:

«[...] διαφορετική μεταχείριση ατόμων που βρίσκονται σε σχετικά όμοιες καταστάσεις [...] μπορεί να θεωρηθεί διάκριση εάν στερείται αντικειμενικής και εύλογης αιτιολογίας, με άλλα λόγια εάν δεν επιδιώκει την επίτευξη ενός θεμιτού σκοπού ή εάν δεν υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του σκοπού που επιδιώκεται να επιτευχθεί»⁶³.

Παρόμοια είναι η διατύπωση που χρησιμοποιείται στις οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων σχετικά με τις έμμεσες διακρίσεις. Σύμφωνα με την οδηγία για τη φυλετική ισότητα:

«[...] συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξης αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία»⁶⁴.

Σύμφωνα με τη διατύπωση που χρησιμοποιούν τόσο το ΕΔΔΑ όσο και οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, δεν πρόκειται, υπό την αυστηρή έννοια του όρου, για καθαυτό κριτήριο δικαιολόγησης των διακρίσεων, αλλά περισσότερο για αιτιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης, η οποία αποτρέπει τη διαπίστωση διάκρισης. Ωστόσο, ουσιαστικά –εάν όχι

Προκειμένου να αιτιολογηθεί η διαφορετική μεταχείριση, πρέπει να αποδειχθεί:

- ότι η επίμαχη διάταξη ή πρακτική επιδιώκει θεμιτό σκοπό,
- ότι τα μέσα που επιλέχθηκαν για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού (δηλαδή, το μέτρο που είχε ως συνέπεια τη διαφορετική μεταχείριση) είναι ανάλογα και αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού.

63 ΕΔΔΑ, *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 13378/05), 29 Απριλίου 2008, παρ. 60.

64 Άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 2 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχείο β) της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

τυπικά- τα δικαστήρια αντιμετωπίζουν τα ζητήματα της αιτιολόγησης ως κριτήρια δικαιολόγησης των διακρίσεων.

Παράδειγμα: το ΔΕΚ παρέιχε αναλυτική εξήγηση της έννοιας της αντικειμενικής αιτιολόγησης στην υπόθεση *Bilka-Kaufhaus GmbH κατά Weber Von Hartz*⁶⁵. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, εργαζόμενος μερικής απασχόλησης, ο οποίος είχε αποκλειστεί από το επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα του πολυκαταστήματος Bilka, κατήγγειλε ότι ο αποκλεισμός αυτός συνιστούσε έμμεση διάκριση κατά των γυναικών, οι οποίες αντιπροσώπευαν τη συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων μερικής απασχόλησης. Το ΔΕΚ διαπίστωσε ενδεχόμενη ύπαρξη έμμεσης διάκρισης, εκτός κι αν καθίστατο δυνατό να αιτιολογηθεί η διαφορά στην απόλαυση του δικαιώματος. Για να είναι αιτιολογημένη, έπρεπε να αποδειχθεί ότι: «τα μέσα που επέλεξε η Bilka ανταποκρίνονται σε πραγματική ανάγκη της επιχείρησης και ότι είναι πρόσφορα αλλά και αναγκαία για την επίτευξη του στόχου που επιδιώκει».

Προκειμένου να προσδιορίζεται εάν η διαφορετική μεταχείριση τελεί σε σχέση αναλογικότητας με τον επιδιωκόμενο σκοπό, το δικαστήριο πρέπει να βεβαιωθεί ότι:

- δεν υπάρχει άλλο μέσο για την επίτευξη του σκοπού το οποίο να θίγει λιγότερο το δικαίωμα στην ίση μεταχείριση. Με άλλα λόγια, ότι η μειονεκτική θέση στην οποία περιέρχονται τα άτομα είναι το χαμηλότερο δυνατό επίπεδο βλάβης που απαιτείται για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού,
- ο προς επίτευξη σκοπός είναι επαρκώς σημαντικός ώστε να αιτιολογεί αυτό το επίπεδο παραβίασης.

Το πολυκατάστημα Bilka υποστήριξε ότι σκοπός της διαφορετικής μεταχείρισης ήταν να αποθαρρυνθεί η μερική εργασία και να δοθούν κίνητρα για εργασία πλήρους απασχόλησης, καθώς οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης δεν έδειχναν προθυμία να εργαστούν τα απογεύματα και τα Σάββατα, δυσχεραίνοντας έτσι τη διατήρηση επαρκούς προσωπικού. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι ο λόγος αυτός μπορούσε να αποτελέσει θεμιτό σκοπό. Δεν απάντησε, όμως, στο ερώτημα εάν ο αποκλεισμός των εργαζομένων μερικής απασχόλησης από το συνταξιοδοτικό σύστημα ήταν ανάλογος με την επίτευξη του εν λόγω σκοπού. Η απαίτηση να είναι «αναγκαία» τα ληφθέντα μέτρα υποδηλώνει ότι πρέπει να αποδεικνύεται πώς δεν υπάρχει εύλογο εναλλακτικό μέσο το οποίο θα έθιγε λιγότερο την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Η εφαρμογή της νομοθεσίας επί των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης επαφέθηκε στο εθνικό δικαστήριο.

65 ΔΕΚ, *Bilka-Kaufhaus GmbH κατά Weber Von Hartz*, υπόθεση 170/84, Συλλογή 1986, σ. 1607, 13 Μαΐου 1986.

2.6.3. Εφαρμογή του γενικού κριτηρίου δικαιολόγησης

Στον τομέα της απασχόλησης, το ΔΕΚ έχει διστάσει να δεχθεί τη διαφορετική μεταχείριση για λόγους διοίκησης των επιχειρήσεων που σχετίζονται με τις οικονομικές ανησυχίες των εργοδοτών, ενώ έχει φανεί περισσότερο πρόθυμο να δεχθεί τη διαφορετική μεταχείριση που εξυπηρετεί την επίτευξη ευρύτερων στόχων της κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής για την απασχόληση με δημοσιονομικές συνέπειες. Σε υποθέσεις που σχετίζονται με τις προαναφερθείσες πολιτικές, το ΔΕΚ αφήνει στα κράτη μεγάλο «περιθώριο διακριτικής ευχέρειας». Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, υπάρχουν λιγότερες πιθανότητες να δεχθεί το ΕΔΔΑ τη διαφορετική μεταχείριση όταν αυτή σχετίζεται με θέματα τα οποία θεωρούνται θεμελιώδη για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όπως οι διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, κατοικίας, ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, ενώ υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να δεχθεί τη διαφορετική μεταχείριση όταν αυτή σχετίζεται με ευρύτερους κοινωνικοπολιτικούς λόγους, ιδίως δε όταν έχουν δημοσιονομικές επιπτώσεις. Το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί τον όρο «περιθώριο εκτίμησης» («margin of appreciation»), ο οποίος αναφέρεται στο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που έχει το κράτος προκειμένου να προσδιορίσει εάν η διαφορετική μεταχείριση είναι δικαιολογημένη ή όχι. Στις περιπτώσεις στις οποίες το περιθώριο αυτό θεωρείται «μικρό», το ΕΔΔΑ προβαίνει σε αυστηρότερο έλεγχο.

2.6.4. Συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης δυνάμει του δικαίου της ΕΕ

Όπως προαναφέρθηκε, οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων προβλέπουν συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης τα οποία επιτρέπουν τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης σε περιορισμένο αριθμό περιπτώσεων. Το κριτήριο δικαιολόγησης της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης» περιέχεται σε όλες τις οδηγίες (με εξαίρεση την οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, καθώς δεν έχει σχέση με την απασχόληση). Η εν λόγω απαίτηση επιτρέπει στους εργοδότες να επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε ορισμένα πρόσωπα λόγω κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού, όταν το εν λόγω χαρακτηριστικό συνδέεται άρρηκτα με την ικανότητα επιτέλεσης μιας συγκεκριμένης εργασίας ή με τα προσόντα που απαιτούνται για την επιτέλεσή της⁶⁶.

⁶⁶ Άρθρο 14 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιτύπωση), άρθρο 4 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 4 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση.

Τα άλλα δύο κριτήρια δικαιολόγησης εντοπίζονται μόνο στην οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση. Πρώτον, η αποδοχή διακριτικής μεταχείρισης λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων από εργοδότες που είναι φορείς η δεοντολογία των οποίων εδράζεται στη θρησκεία⁶⁷. Δεύτερον, η αποδοχή διακρίσεων λόγω ηλικίας σε ορισμένες περιπτώσεις⁶⁸. Η αυστηρή προσέγγιση που ακολουθεί το ΔΕΚ όσον αφορά την ερμηνεία των κριτηρίων δικαιολόγησης της διαφορετικής μεταχείρισης υποδηλώνει ότι οι τυχόν εξαιρέσεις πρέπει να υπόκεινται σε στενή ερμηνεία, καθώς το δικαστήριο δίνει έμφαση στη σημασία των ατομικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η νομοθεσία της ΕΕ⁶⁹.

2.6.4.1. Ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση

Σύμφωνα με τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, στον βαθμό που αφορούν τον τομέα της απασχόλησης:

«τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται [σε ένα προστατευόμενο χαρακτηριστικό] δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου διεξάγονται αυτές, ένα τέτοιο χαρακτηριστικό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση είναι ανάλογη»⁷⁰.

Αυτό το κριτήριο δικαιολόγησης επιτρέπει στους εργοδότες να επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε άτομα λόγω κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού, όταν το εν λόγω χαρακτηριστικό συνδέεται άμεσα με την καταλληλότητα ή την ικανότητα επιτέλεσης των καθηκόντων που απαιτεί μια συγκεκριμένη θέση εργασίας.

Στην παρέκκλιση της ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης εμπίπτουν πολύ συγκεκριμένα επαγγέλματα: στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, το ΔΕΚ, βασιζόμενο σε έρευνα της Επιτροπής για το εύρος της παρέκκλισης όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω φύλου, παραθέτει συγκεκριμένα επαγγέλματα στα οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να εφαρμοστεί το κριτήριο δικαιολόγησης⁷¹. Ιδιαίτερη

67 Άρθρο 4 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση.

68 Άρθρο 6 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση.

69 Βλ. π.χ. ΔΕΚ, *Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, υπόθεση 222/84, Συλλογή 1986, σ.1651, 15 Μαΐου 1986, παρ. 36.

70 Άρθρο 14 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 4 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, άρθρο 4 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση.

71 ΔΕΚ, *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, υπόθεση 248/83, Συλλογή 1985, σ. 1459, 21 Μαΐου 1985.

προσοχή δόθηκε στα καλλιτεχνικά επαγγέλματα όπου απαιτούνται ενδεχομένως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία διαθέτουν εκ φύσεως τα άτομα, όπως όταν απαιτείται από μια γυναίκα τραγουδίστρια να ταιριάζει σε ένα συγκεκριμένο στυλ ερμηνείας, από έναν νεαρό ηθοποιό να υποδυθεί έναν συγκεκριμένο ρόλο, από έναν αρτιμελή χορευτή να χορέψει, ή όταν αναζητούνται άνδρες ή γυναίκες για συγκεκριμένους τύπους επιδείξεων μόδας. Επιδίωξη του ΔΕΚ δεν ήταν, πάντως, να παραθέσει εξαντλητικό κατάλογο τέτοιων επαγγελμάτων. Άλλα παραδείγματα είναι ενδεχομένως η απασχόληση ατόμου κινεζικής εθνικότητας σε κινεζικό εστιατόριο προκειμένου να διατηρηθεί ο αυθεντικός του χαρακτήρας ή η απασχόληση γυναικών σε γυμναστήρια αποκλειστικά για γυναίκες.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γαλλίας*, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι σε ορισμένες περιστάσεις δεν είναι παράνομη η προτίμηση κατά κύριο λόγο ανδρών υποψηφίων σε φυλακές με άνδρες τροφίμους και γυναικών υποψηφίων σε φυλακές με γυναίκες τροφίμους⁷². Η εξαίρεση αυτή, όμως, μπορεί να εφαρμοστεί μόνο για θέσεις εργασίας οι οποίες αφορούν καθήκοντα για την επίτευξη των οποίων έχει σημασία το φύλο του εργαζόμενου. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, οι γαλλικές αρχές ήθελαν να καλύψουν συγκεκριμένο ποσοστό θέσεων απασχόλησης με άνδρες υποψήφιους καθώς ήταν πιθανό να προκύψει η ανάγκη χρήσης βίας για την αντιμετώπιση πιθανών ταραχοποιών, σε συνδυασμό με άλλα καθήκοντα τα οποία μπορούσαν να επιτελεστούν μόνο από άνδρες. Παρότι το ΔΕΚ δέχθηκε καταρχήν τα επιχειρήματα, οι γαλλικές αρχές δεν μπόρεσαν να ικανοποιήσουν την απαίτηση περί διαφάνειας όσον αφορά τις συγκεκριμένες δραστηριότητες που έπρεπε να επιτελεστούν μόνο από άνδρες υποψήφιους. Οι γενικεύσεις περί καταλληλότητας του φύλου δεν αρκούν.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Johnston*, μια γυναίκα αστυνομικός που εργαζόταν στη Βόρεια Ιρλανδία κατήγγειλε ότι δεν ανανεώθηκε η σύμβασή της. Ο Chief Constable δικαιολόγησε την ενέργεια αυτή λέγοντας ότι οι γυναίκες αστυνομικοί δεν εκπαιδεύονται στη χρήση όπλων και τούτο διότι «σε περίπτωση σοβαρών εσωτερικών αναταραχών το γεγονός ότι οι γυναίκες αστυνομικοί φέρουν όπλα δημιουργεί ενδεχομένως πρόσθετα προβλήματα καθώς κινδυνεύουν να χάσουν τη ζωή τους και συνεπώς κάτι τέτοιο δεν εξυπηρετεί τον στόχο της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας». Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι ο κίνδυνος για την ασφάλεια, ο οποίος πρέπει ασφαλώς να ληφθεί υπόψη, αφορά εξίσου τους άνδρες και τις γυναίκες, και ότι οι γυναίκες δεν διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο. Δεν μπορεί να δικαιολογηθεί διαφορετική μεταχείριση επειδή η κοινή

72 ΔΕΚ, *Επιτροπή κατά Γαλλίας*, υπόθεση 318/86, Συλλογή 1988, σ. 3559, 30 Ιουνίου 1988.

γνώμη απαιτεί την προστασία των γυναικών, εκτός κι αν αυτό δικαιολογείται λόγω βιολογικών παραγόντων που σχετίζονται ειδικά με τη γυναικεία φύση, όπως η προστασία του παιδιού κατά την εγκυμοσύνη.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Mahlburg*, απορρίφθηκε η αίτηση υποψηφιότητας της καταγγέλλουσας, που ήταν έγκυος, για θέση νοσηλεύτριας αορίστου χρόνου στο πλαίσιο της οποίας θα έπρεπε να δουλεύει πολλές ώρες σε χειρουργεία⁷³, με την αιτιολογία ότι μπορεί να προκληθεί βλάβη στο παιδί λόγω της έκθεσής του σε επιβλαβείς ουσίες στο χειρουργείο. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι, καθώς η θέση εργασίας ήταν αορίστου χρόνου, ο αποκλεισμός της καταγγέλλουσας ήταν δυσανάλογος δεδομένου ότι η αδυναμία της να εργαστεί στο χειρουργείο δεν ήταν παρά μόνο προσωρινή. Παρότι το ΔΕΚ δέχεται περιορισμούς όσον αφορά τις εργασιακές συνθήκες των εγκύων γυναικών, οι περιορισμοί αυτοί έπρεπε να αφορούν αυστηρά τα καθήκοντα που μπορούσαν να βλάψουν την καταγγέλλουσα και όχι να συνεπάγονται πλήρη αποκλεισμό της από τη θέση εργασίας.

Η παράγραφος 18 του προοιμίου της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση αναφέρεται σε πολύ συγκεκριμένη πτυχή του κριτηρίου δικαιολόγησης της ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης η οποία σχετίζεται με ορισμένες δημόσιες υπηρεσίες αρμόδιες για την προστασία και την ασφάλεια. Δεν πρέπει να εκληφθεί ως ξεχωριστό κριτήριο δικαιολόγησης, αλλά πρέπει να θεωρηθεί απλώς ότι καθιστά ρητή μία από τις συνέπειες του κριτηρίου δικαιολόγησης της ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης σε συγκεκριμένο πλαίσιο:

«Η οδηγία αυτή, ιδίως, δεν έχει ως αποτέλεσμα να επιβάλλει στις ένοπλες δυνάμεις καθώς και στις αστυνομικές και σωφρονιστικές υπηρεσίες ή στις υπηρεσίες εκτάκτων αναγκών να προσλαμβάνουν ή να διατηρούν σε θέση απασχόλησης, πρόσωπα χωρίς την απαιτούμενη επαγγελματική επάρκεια, για την άσκηση όλων των καθηκόντων στα οποία ενδέχεται να κληθούν, λαμβάνοντας υπόψη το θεμιτό στόχο να διατηρηθεί η επιχειρησιακή ετοιμότητα των υπηρεσιών αυτών.»⁷⁴

Τυπικά, αυτό μπορεί να ισχύει σε περιπτώσεις άρνησης πρόσληψης προσώπων μεγαλύτερης ηλικίας ή με αναπηρία σε ορισμένες θέσεις απασχόλησης οι οποίες θεωρούνται ιδιαίτερα απαιτητικές από σωματικής άποψης. Από την άποψη αυτή, το

73 ΔΕΚ, *Mahlburg κατά Land Mecklenburg-Vorpommern*, υπόθεση C-207/98, Συλλογή 2000, σ. I-549, 3 Φεβρουαρίου 2000.

74 Οδηγία 2000/78/ΕΚ για την ισότητα στην απασχόληση, ΕΕ L 303, 2 Δεκεμβρίου 2000, σ. 16.

άρθρο 3 παράγραφος 4 της οδηγίας προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να εξαιρούν ρητώς τις ένοπλες δυνάμεις από την εφαρμογή της εν λόγω οδηγίας. Παρότι η διάταξη αυτή δεν περιέχεται στην οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), είναι δυνατό να αντιληφθεί κανείς πώς λειτουργεί στην πράξη μέσα από την εξέταση δύο υποθέσεων που αφορούν διακρίσεις λόγω φύλου στις ένοπλες δυνάμεις. Οι υποθέσεις αυτές εξετάστηκαν δυνάμει του άρθρου 2 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ίση μεταχείριση, που προέβλεπε το κριτήριο δικαιολόγησης της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης» το οποίο θεσπίζεται πλέον με το άρθρο 14 παράγραφος 2 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Sirdar*, η καταγγέλλουσα είχε υπηρετήσει ως μαγειρίσσα σε μονάδα καταδρομών. Απολύθηκε λόγω περικοπών στις στρατιωτικές δαπάνες στο πλαίσιο της εφαρμογής της αρχής της «διαλειτουργικότητας» στις μονάδες καταδρομών⁷⁵. Σύμφωνα με την αρχή της «διαλειτουργικότητας», όλα ανεξαιρέτως τα άτομα πρέπει να μπορούν, λόγω έλλειψης προσωπικού, να υπηρετούν σε μάχιμη θέση. Το ΔΕΚ αποδέχθηκε ότι είναι δικαιολογημένη η ύπαρξη μονάδων καταδρομών αποτελούμενων μόνο από άνδρες προκειμένου να διασφαλίζεται το αξιόμαχο, και ότι η αρχή της διαλειτουργικότητας αποκλείει επομένως τις γυναίκες. Αυτό συμβαίνει διότι οι καταδρομείς αποτελούν ολιγάριθμο, εξειδικευμένο σώμα που μάχεται συνήθως στην πρώτη γραμμή. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι ο κανόνας είναι αναγκαίος για την επίτευξη του σκοπού της διασφάλισης του αξιόμαχου.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Kreil*, η καταγγέλλουσα υπέβαλε αίτηση εργασίας στις ένοπλες δυνάμεις ως ηλεκτρολόγος μηχανικός⁷⁶. Η αίτησή της, όμως, απορρίφθηκε διότι οι γυναίκες αποκλείονται από όλες τις στρατιωτικές θέσεις στις οποίες απαιτείται η χρήση όπλων. Μπορούν να συμμετέχουν μόνο στις ιατρικές και μουσικές υπηρεσίες των ενόπλων δυνάμεων. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι ο αποκλεισμός αυτός ήταν υπερβολικά ευρύς καθώς ίσχυε για όλες σχεδόν τις στρατιωτικές θέσεις απλώς και μόνο διότι στις θέσεις αυτές οι γυναίκες μπορεί κάποια στιγμή να χρειαστεί να χρησιμοποιήσουν όπλα. Η αιτιολογία του αποκλεισμού των γυναικών πρέπει να συνδέεται στενότερα με τα καθήκοντα που επιτελούνται συνήθως σε συγκεκριμένες θέσεις εργασίας. Η αξιοπιστία της αιτιολογίας της κυβέρνησης αμφισβητήθηκε επίσης διότι, ακόμη και για τις θέσεις στις οποίες γίνονταν δεκτές γυναίκες, ήταν υποχρεωτική η βασική τους

75 ΔΕΚ, *Sirdar κατά The Army Board και Secretary of State for Defence*, υπόθεση C-273/97, Συλλογή 1999, σ. I-7403, 26 Οκτωβρίου 1999.

76 ΕCJ, *Kreil v. Bundesrepublik Deutschland*, Case C-285/98 [2000] ECR I-69, 11 Ιανουαρίου 2000. ΔΕΚ, *Kreil κατά Bundesrepublik Deutschland*, υπόθεση C-285/98, Συλλογή 2000, σ. I-69, 11 Ιανουαρίου 2000.

εκπαίδευση στη χρήση όπλων για λόγους αυτοάμυνας ή προστασίας τρίτων. Το μέτρο ήταν επομένως δυσανάλογο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Επιπλέον, δεν πρέπει να γίνονται διακρίσεις μεταξύ γυναικών και ανδρών με την αιτιολογία ότι οι γυναίκες χρήζουν μεγαλύτερης προστασίας, εκτός και εάν οι διακρίσεις σχετίζονται με παράγοντες που αφορούν ειδικά τη γυναικεία φύση, όπως η ανάγκη προστασίας κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

Η αιτιολόγηση των διακρίσεων λόγω φύλου με αναφορά στην αποτελεσματικότητα ή την αποδοτικότητα της παροχής συγκεκριμένων υπηρεσιών ασφαλείας ή έκτακτης ανάγκης ενδέχεται να καταστεί πιο δύσκολη με την πάροδο του χρόνου καθώς μεταβάλλονται οι ρόλοι των φύλων και οι κοινωνικές στάσεις. Έχοντας αυτό υπόψη, τα κράτη μέλη οφείλουν να επανεξετάζουν τα περιοριστικά μέτρα ανά τακτά χρονικά διαστήματα⁷⁷.

2.6.4.2. Θρησκευτικά ιδρύματα

Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση επιτρέπει ειδικά σε φορείς των οποίων η δεοντολογία εδράζεται σε κάποια «θρησκεία» ή «πεποιθήσεις» να επιβάλλουν ορισμένους όρους στους εργαζόμενους. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παράγραφος 2 της οδηγίας, η τελευταία δεν θίγει «το δικαίωμα των εκκλησιών και των λοιπών δημόσιων ή ιδιωτικών ενώσεων των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο θρήσκευμα ή στις πεποιθήσεις... να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους στάση καλής πίστεως και συμμόρφωσης προς την δεοντολογία τους». Επιπλέον, οι εργοδότες που έχουν σχέση με θρησκευτικούς φορείς ενδέχεται να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κριτηρίου δικαιολόγησης της «ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης», γεγονός που επιτρέπει τη διαφορετική μεταχείριση λόγω των θρησκευτικών αρχών της εκάστοτε οργάνωσης.

Το άρθρο 4 παράγραφοι 1 και 2 επιτρέπει επομένως σε φορείς όπως οι εκκλησίες να αρνούνται, για παράδειγμα, να απασχολούν γυναίκες ως ιερείς ή πάστορες σε περίπτωση που αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη δεοντολογία του συγκεκριμένου θρησκευάτος. Αν και το ΔΕΚ δεν είχε μέχρι στιγμής την ευκαιρία να αποφανθεί σχετικά με την ερμηνεία της εν λόγω διάταξης, η τελευταία έχει εφαρμοστεί σε εθνικό επίπεδο. Ακολούθως παρατίθενται δύο υποθέσεις που σχετίζονται με την επίκληση αυτού του κριτηρίου δικαιολόγησης διαφορετικής μεταχείρισης λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

⁷⁷ Άρθρο 31 παράγραφος 3 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση).

Παράδειγμα: σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον των φινλανδικών δικαστηρίων, η Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία της Φινλανδίας αρνήθηκε να διορίσει στη θέση του βοηθού εφημέριου (charlain) πρόσωπο που είχε σχέση με άτομο του ίδιου φύλου⁷⁸. Το διοικητικό δικαστήριο της πόλης Vaasa ακύρωσε την απόφαση με την αιτιολογία ότι το να είναι κανείς ετεροφυλόφιλος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ουσιαστική επαγγελματική προϋπόθεση για τη συγκεκριμένη θέση. Δόθηκε έμφαση στο γεγονός ότι ο εσωτερικός κανονισμός της εν λόγω Εκκλησίας δεν κάνει αναφορά στον γενετήσιο προσανατολισμό σε σχέση με τον διορισμό εφημερίων και βοηθών εφημερίων.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Amicus*, τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου κλήθηκαν να αποφανθούν σχετικά με τη συμβατότητα της νομοθεσίας με την οποία μεταφέρθηκε στο εθνικό δίκαιο το κριτήριο δικαιολόγησης της ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης όσον αφορά τους θρησκευτικούς φορείς-εργοδότες προς την οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση⁷⁹. Τονίστηκε ότι οποιαδήποτε εξαίρεση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης πρέπει να υπόκειται σε στενή ερμηνεία. Η διατύπωση της συναφούς εθνικής νομοθεσίας επιτρέπει τη διαφορετική μεταχείριση στις περιπτώσεις στις οποίες οι θέσεις εργασίας εξυπηρετούν «τους σκοπούς οργανωμένης θρησκείας». Επισημάνθηκε ότι η εν λόγω διατύπωση είναι πολύ πιο περιοριστική σε σύγκριση με τη φράση «για σκοπούς θρησκευτικής οργάνωσης». Το δικαστήριο συμφώνησε συνεπώς με την άποψη της κυβέρνησης ότι η εξαίρεση αυτή ισχύει μόνο για πολύ περιορισμένο αριθμό θέσεων απασχόλησης οι οποίες σχετίζονται με την προώθηση ή την εκπροσώπηση θρησκευόμενου, όπως οι θέσεις των ιερέων. Δεν επιτρέπει στους θρησκευτικούς φορείς, όπως τα θρησκευτικά σχολεία ή οι θρησκευτικοί οίκοι ευγηρίας, να υποστηρίζουν ότι η θέση του καθηγητή (που προορίζεται για εκπαιδευτικούς σκοπούς) ή της νοσηλεύτριας (που προορίζεται για σκοπούς υγειονομικής περίθαλψης) εμπίπτει στο πεδίο του «σκοπού οργανωμένης θρησκείας».

2.6.4.3. Εξαιρέσεις λόγω ηλικίας

Το άρθρο 6 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση δικαιολογεί τη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας για δύο λόγους.

78 Διοικητικό δικαστήριο Vaasa (Φινλανδία), υπόθεση αριθ. 04/0253/3. Η περίληψη της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη InfoPortal του FRA, υπόθεση 187-1.

79 Ανώτατο Δικαστήριο Ηνωμένου Βασιλείου, *Amicus MSF Section, R (κατόπιν αίτησης του/της/των) κατά Secretary of State for Trade and Industry* [2004] EWHC 860 (Admin), 26 Απριλίου 2004. Η περίληψη της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη InfoPortal του FRA, υπόθεση 273-1.

Το άρθρο 6 παράγραφος 1 επιτρέπει τις διακρίσεις λόγω ηλικίας που εξυπηρετούν «θεμιτούς στόχους των πολιτικών απασχόλησης, αγοράς εργασίας και επαγγελματικής κατάρτισης» υπό τον όρο ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις αναλογικότητας. Ακολούθως παρατίθενται ορισμένα παραδείγματα περιπτώσεων στις οποίες δικαιολογείται η διαφορετική μεταχείριση: το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) επιτρέπει «τον καθορισμό ελάχιστων όρων ηλικίας, επαγγελματικής εμπειρίας ή αρχαιότητας στην απασχόληση για την πρόσβαση στην απασχόληση». Ο κατάλογος αυτός, ωστόσο, δεν είναι εξαντλητικός και μπορεί επομένως να συμπληρωθεί κατά περίπτωση.

Το άρθρο 6 παράγραφος 2 επιτρέπει τις διακρίσεις λόγω ηλικίας όσον αφορά την πρόσβαση στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και στις παροχές τους, χωρίς να πρέπει να πληρούνται οι προϋποθέσεις αναλογικότητας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Palacios*, το ΔΕΚ είχε για πρώτη φορά την ευκαιρία να ασχοληθεί με το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6, καθώς του ζητήθηκε να εξετάσει την εφαρμογή του εν λόγω άρθρου στις ηλικίες υποχρεωτικής συνταξιοδότησης⁸⁰. Αφού έκρινε ότι η ηλικία υποχρεωτικής συνταξιοδότησης εμπίπτει όντως στο πλαίσιο του άρθρου 6, το ΔΕΚ εξέτασε στη συνέχεια εάν μπορούσε να δικαιολογηθεί αντικειμενικά. Το ΔΕΚ έκρινε ως σημαντικά τα ακόλουθα ζητήματα:

- κατά πρώτον, το αρχικό μέτρο θεσπίστηκε εντός οικονομικού πλαισίου που χαρακτηριζόταν από υψηλό ποσοστό ανεργίας, προκειμένου να δοθούν ευκαιρίες στην αγορά εργασίας σε πρόσωπα που αναζητούσαν εργασία,
- κατά δεύτερον, υπήρχαν αποδείξεις ότι το μεταβατικό μέτρο εγκρίθηκε κατόπιν πιέσεων συνδικαλιστικών οργανώσεων και οργανώσεων εργοδοτών, με στόχο την καλύτερη κατανομή της απασχόλησης μεταξύ των γενεών,
- κατά τρίτον, ο νόμος 14/2005 τέθηκε ξανά σε ισχύ με τη σύμφωνη γνώμη συνδικαλιστικών οργανώσεων και οργανώσεων εργοδοτών, αυτή τη φορά με τη ρητή απαίτηση το μέτρο αυτό να «συνδέεται με στόχους που διατυπώνονται στη συλλογική σύμβαση και συνάδουν με την πολιτική απασχόλησης»,

⁸⁰ ΔΕΚ, *Palacios de la Villa κατά Cortefiel Servicios SA*, υπόθεση C-411/05, Συλλογή 2007, σ. I-8531, 16 Οκτωβρίου 2007.

- κατά τέταρτον, η ρήτρα περί υποχρεωτικής συνταξιοδότησης στη συλλογική συμφωνία επισημάνθηκε ρητώς ότι προορίζεται «για τους σκοπούς της προωθήσεως της απασχόλησης».

Αφού εξέτασε όλους αυτούς τους παράγοντες, το ΔΕΚ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «ανατοποθετούμενη στο οικείο πλαίσιο κατά τα ανωτέρω η [...] μεταβατική διάταξη σκοπεί δηλαδή στη ρύθμιση της εθνικής αγοράς εργασίας με στόχο ιδίως τη μείωση της ανεργίας». Βάσει των προαναφερθέντων, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η συλλογική συμφωνία επεδίωκε θεμιτό σκοπό. Έχοντας δεχθεί ότι επιδιώκεται θεμιτός σκοπός, το ΔΕΚ έπρεπε στη συνέχεια να εξετάσει εάν το μέτρο ήταν «πρόσφορο και αναγκαίο» για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού. Το ΔΕΚ επανέλαβε ότι τα κράτη μέλη έχουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής για την απασχόληση, και ότι αυτό έχει ως συνέπεια «ειδικές διατάξεις οι οποίες μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με την κατάσταση των κρατών μελών». Καίριο στοιχείο θεωρήθηκε η πρόβλεψη της νομοθεσίας να λαμβάνουν οι ενδιαφερόμενοι εργαζόμενοι σύνταξη, «το επίπεδο της οποίας είναι εύλογο». Εξίσου καθοριστικής σημασίας ήταν το γεγονός ότι οι υπό εξέταση διατάξεις προέκυψαν από συλλογική σύμβαση μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των οργανώσεων εργοδοτών, διαμορφώνοντας στην πορεία ένα επίπεδο ευελιξίας που επέτρεπε τη συνεκτίμηση της οικείας αγοράς εργασίας και των συγκεκριμένων απαιτήσεων του επαγγέλματος κατά τη λήψη της απόφασης περί συνταξιοδότησης. Βάσει αυτών, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι το μεταβατικό μέτρο, το οποίο έθιγε τον κ. Palacios, και η συλλογική σύμβαση δικαιολογούνταν αντικειμενικά και επομένως συμμορφώνονταν προς το ευρωπαϊκό δίκαιο. Το ΔΕΚ επεσήμανε λοιπόν ότι για το άρθρο 6 ισχύουν όσα ακριβώς ισχύουν για την αντικειμενική αιτιολόγηση των διακρίσεων λόγω των λοιπών προστατευόμενων χαρακτηριστικών, όπως προαναφέρθηκε.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *MacCulloch* που εκδικάστηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο, το δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει την τακτική των καθεστώτων αποζημιώσεων απόλυσης να καταβάλλουν αυξημένες αποζημιώσεις απόλυσης βάσει ηλικίας και χρόνου προϋπηρεσίας⁸¹. Αυτό είχε ως προφανή συνέπεια οι μεγαλύτεροι σε ηλικία εργαζόμενοι με περισσότερο χρόνο προϋπηρεσίας να δικαιούνται πολύ μεγαλύτερη αποζημίωση απόλυσης σε σύγκριση με τους νεότερους σε ηλικία υπαλλήλους με σαφώς λιγότερο χρόνο προϋπηρεσίας. Το βρετανικό εφετείο δέχθηκε ότι, καταρχήν, η τακτική της καταβολής

81 Employment Appeals Tribunal (Ηνωμένο Βασίλειο), *MacCulloch κατά Imperial Chemical Industries plc* [2008] IRLR 846, 22 Ιουλίου 2008.

υψηλότερων αποζημιώσεων στους μεγαλύτερους σε ηλικία εργαζόμενους, η οποία λαμβάνει υπόψη της την ευάλωτη θέση των τελευταίων στην αγορά εργασίας, μπορεί να δικαιολογηθεί αντικειμενικά ως μέσο επιβράβευσης της αφοσίωσης των εν λόγω εργαζομένων, αλλά και ως μέσο ενθάρρυνσής τους να αποχωρήσουν παραχωρώντας τη θέση τους σε νεότερους εργαζόμενους. Το δικαστήριο παρείχε, όμως, και καθοδήγηση σχετικά με τον ορθό τρόπο προσέγγισης του ζητήματος της αντικειμενικής αιτιολόγησης, καθώς επισημάνθηκε ότι πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά το θέμα της αναλογικότητας προτού αποφασισθεί ότι συντρέχει αντικειμενική αιτιολόγηση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Hütter*, το ΔΕΚ κλήθηκε να εξετάσει καταγγελία που αφορούσε αυστριακή νομοθετική διάταξη σύμφωνα με την οποία η εργασιακή εμπειρία που αποκτάται πριν από τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας δεν δύναται να λαμβάνεται υπόψη κατά τον καθορισμό της αμοιβής. Ο κ. *Hütter* και μια συνάδελφός του ήταν αμφότεροι μαθητεύοντες στο *Technische Universität Graz (TUG)* το οποίο τους πρότεινε τρίμηνη σύμβαση εργασίας μόλις ολοκλήρωσαν την περίοδο της μαθητείας τους. Δυνάμει της εν λόγω νομοθετικής διάταξης, η αμοιβή του κ. *Hütter*, ο οποίος είχε μόλις συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του, καθορίστηκε βάσει της εργασιακής εμπειρίας διάρκειας 6,5 μηνών που είχε αποκτήσει, ενώ η αμοιβή της συναδέλφου του, η οποία ήταν 22 μήνες μεγαλύτερη, καθορίστηκε βάσει της εμπειρίας διάρκειας 28,5 μηνών που είχε αποκτήσει. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προκύψει διαφορά στη μηνιαία αμοιβή, παρά το γεγονός ότι είχαν και οι δύο παρόμοια εμπειρία.

Ο κ. *Hütter* άσκησε αγωγή υποστηρίζοντας ότι η διάταξη ευνοούσε περισσότερο τα άτομα που αποκτούσαν εμπειρία μετά τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας τους. Το ΔΕΚ δέχθηκε ότι οι πρωταρχικοί στόχοι που επεδίωκε ο νόμος μπορούσαν να θεωρηθούν θεμιτοί: (1) ώστε να μην περιέρχονται σε δυσμενέστερη θέση τα πρόσωπα που φοίτησαν στη δευτεροβάθμια γενική εκπαίδευση έναντι των προερχομένων από την επαγγελματική εκπαίδευση, και (2) να μην καταστήσει υψηλότερο το κόστος της επαγγελματικής μαθητείας και να ευνοήσει με τον τρόπο αυτό την ένταξη των νέων που ακολούθησαν τη μορφή αυτή κατάρτισεως στην αγορά εργασίας. Αν και αναγνώρισε ότι το κράτος μέλος είχε μεγάλο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας όσον αφορά τον καθορισμό της προσφορότητας και της αναγκαιότητας των θεμιτών σκοπών, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η δικαιολόγηση δεν ήταν αντικειμενική, καθώς είχε δυσανάλογο αντίκτυπο στους νεότερους εργαζόμενους, ιδίως δε στις περιπτώσεις στις οποίες η εμπειρία ήταν μεν ίδια, όμως η ηλικία του αιτούντος επηρέαζε το ύψος της αμοιβής, όπως στην προκειμένη υπόθεση.

Επισημαίνεται δε ότι η προσέγγιση αυτή είναι σύμφωνη με την προσέγγιση που υιοθέτησε το ΕΔΔΑ κατά την εξέταση του ζητήματος των διαφορετικών ορίων συνταξιοδότησης δυνάμει της ΕΣΔΑ, με αφορμή την υπόθεση *Stec και λοιποί*, που παρατίθεται στο κεφάλαιο 4.2. Υπό την έννοια αυτή, οι εξαιρέσεις λόγω ηλικίας είναι σύμφωνες με τις προσεγγίσεις που υιοθετούν τα δικαστήρια όσον αφορά την αιτιολόγηση των σκοπών της πολιτικής για την απασχόληση και της κοινωνικής πολιτικής.

Βασικά σημεία

- Η ΕΣΔΑ προβλέπει γενικό κριτήριο δικαιολόγησης για τις άμεσες διακρίσεις. Το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης των άμεσων διακρίσεων, ειδικά προσαρμοσμένα στον τομέα της απασχόλησης.
- Τόσο το δίκαιο της ΕΕ όσο και η ΕΣΔΑ προβλέπουν γενικό κριτήριο αντικειμενικής αιτιολόγησης των έμμεσων διακρίσεων.
- Η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί όταν επιδιώκει θεμιτό σκοπό και όταν τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία.
- Εκτός από το γενικό κριτήριο δικαιολόγησης των έμμεσων διακρίσεων που αναγνωρίζει το δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων, προβλέπονται και πιο συγκεκριμένα κριτήρια δικαιολόγησης: (i) ουσιαστικές επαγγελματικές προϋποθέσεις, (ii) εξαιρέσεις που αφορούν θρησκευτικά ιδρύματα, και (iii) εξαιρέσεις που αφορούν ειδικά τις διακρίσεις λόγω ηλικίας.
- Η ηλικία είναι το μόνο προστατευόμενο χαρακτηριστικό για το οποίο το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει αντικειμενική αιτιολόγηση των άμεσων διακρίσεων.

Σχετική βιβλιογραφία

Bamforth, Malik και O'Conneide, *Discrimination Law: Theory and Context* [Δίκαιο κατά των διακρίσεων: Θεωρία και περιεχόμενο] (Λονδίνο – Sweet and Maxwell, 2008), κεφάλαια 4, 5, 6 και 8.

Barnard, *EC Employment Law* [Κοινοτικό δίκαιο στον τομέα της απασχόλησης] (Οξφόρδη – Oxford University Press, 2006), κεφάλαια 6, 7, 8, 9, 10.

Bercusson, *European Labour Law* [Ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο] (Καίηπριτζ – Cambridge University Press, 2009), κεφάλαια 10, 11 και 22.

Dubout, «L'interdiction des discriminations indirectes par la Cour européenne des droits de l'homme: rénovation ou révolution? Epilogue dans l'affaire D.H. et autres c. République tchèque, Cour européenne des droits de l'homme (Grande Chambre), 13 novembre 2007», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, τεύχος 75 (2008).

Ellis, *EU Anti-Discrimination Law* [Δίκαιο της ΕΕ κατά των διακρίσεων] (Οξφόρδη – Oxford University Press, 2005), κεφάλαιο 6.

ERRC [Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά]/Interights/MPG, *Strategic Litigation of Race Discrimination in Europe: from Principles to Practice* [Στρατηγικές δικαστικές διαφορές στον τομέα των φυλετικών διακρίσεων στην Ευρώπη: από τη θεωρία στην πράξη] (Νότινγχαμ – Russell Press, 2004), παράρτημα 5.

European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field [Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων], *The Limits and Potential of the Concept of Indirect Discrimination* [Τα όρια και η δυναμική της έννοιας των έμμεσων διακρίσεων] (Λουξεμβούργο – Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2008).

European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field [Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων], *Beyond Formal Equality: Positive Action under Directives 2000/43/EC and 2000/78* [Πέραν της τυπικής ισότητας: θετικές δράσεις στο πλαίσιο των οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78] (Λουξεμβούργο – Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2007).

European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field [Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων], *Age Discrimination and European Law* [Διακρίσεις λόγω ηλικίας και ευρωπαϊκό δίκαιο] (Λουξεμβούργο – Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2005).

European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field [Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων], *Religion and Belief in Employment* [Θρησκεία και πιστεύω στον τομέα της απασχόλησης] (Λουξεμβούργο – Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2006).

Fredman, *Discrimination Law* [Δίκαιο κατά των διακρίσεων] (Οξφόρδη – Oxford University Press, 2002), κεφάλαιο 4.

Heyden και von Ungern-Sternberg, «Ein Diskriminierungsverbot ist kein Fördergebot – Wider die neue Rechtsprechung des EGMR zu Art. 14 EMRK», *Europäische Grundrechte-Zeitschrift* (2009).

Interights, *Non-Discrimination in International Law* [Απαγόρευση των διακρίσεων στο διεθνές δίκαιο] (Λονδίνο – Interights, 2005), κεφάλαια 3 και 4.

Marguénaud, «L'affaire Burden ou l'humiliation de la fratrie: Cour européenne des droits de l'homme (Gde Ch.), Burden et Burden c. Royaume Uni, 29 avril 2008», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, τεύχος 78 (2009).

Mowbray, *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights* [Η ανάπτυξη θετικών υποχρεώσεων δυνάμει της ευρωπαϊκής σύμβασης για τα δικαιώματα του ανθρώπου από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων] (Οξφόρδη – Hart Publishing, 2004), κεφάλαιο 7.

Schiek, Waddington και Bell (επιμ.), *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Non-Discrimination Law* [Υποθέσεις, υλικό και κείμενα σχετικά με το εθνικό, υπερεθνικό και διεθνές δίκαιο κατά των διακρίσεων] (Οξφόρδη – Hart Publishing, 2007), κεφάλαια 2, 3 και 7.

3

Το πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων

3.1. Εισαγωγή

Η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων απαγορεύει τις άμεσες και έμμεσες διακρίσεις σε ορισμένους, όμως, τομείς μόνο. Η ΕΕ θέσπισε νομοθεσία κατά των διακρίσεων προκειμένου να διευκολύνει τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Ως εκ τούτου, λοιπόν, η εν λόγω νομοθεσία περιοριζόταν κατά παράδοση στον τομέα της απασχόλησης. Με τη θέσπιση της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα το 2000 το πεδίο εφαρμογής της διευρύνθηκε και συμπεριέλαβε την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, καθώς και την πρόσβαση στο κρατικό σύστημα πρόνοιας, καθώς αποφασίστηκε ότι για τη διασφάλιση της ισότητας στον χώρο εργασίας αναγκαία προϋπόθεση αποτελεί η διασφάλιση της ισότητας και σε άλλους τομείς οι οποίοι έχουν ενδεχομένως αντίκτυπο στην απασχόληση. Στη συνέχεια θεσπίστηκε η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών προκειμένου να επεκταθεί το πεδίο εφαρμογής της ισότητας των φύλων στα αγαθά και τις υπηρεσίες. Ωστόσο, η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση του 2000, η οποία απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, αναπηρίας, ηλικίας και θρησκείας ή πεποιθήσεων, ισχύει μόνο στον τομέα της απασχόλησης. Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 1.1.2, οι νομοθέτες εξετάζουν επί του παρόντος την επέκταση της προστασίας των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών στον τομέα των αγαθών και των υπηρεσιών καθώς στον τομέα της πρόσβασης στο σύστημα πρόνοιας.

Αντιθέτως, το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ διασφαλίζει την ισότητα όσον αφορά την απόλαυση όλων των ουσιαστικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ. Επιπλέον,

το πρωτόκολλο 12 της ΕΣΔΑ, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή την 2005, επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης των διακρίσεων καλύπτοντας όλα ανεξαιρέτως τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε εθνικό επίπεδο, ακόμη κι αν δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής κάποιου δικαιώματος που είναι αναγνωρισμένο από την ΕΣΔΑ. Ωστόσο, το πρωτόκολλο έχει υπογραφεί μόνο από 17 εκ των 47 μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται έξι κράτη μέλη της ΕΕ. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ τις ίδιες υποχρεώσεις στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων.

Το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται το πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων. Αρχικά, περιγράφεται σε γενικές γραμμές το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 και του πρωτοκόλλου 12 της ΕΣΔΑ, καθώς και η μέθοδος που έχει υιοθετήσει το ΕΔΔΑ για τον καθορισμό του πεδίου εφαρμογής τους. Στη συνέχεια εξετάζονται συγκεκριμένοι ουσιαστικοί τομείς που καλύπτονται από τις οδηγίες περί καταπολέμησης των διακρίσεων, οι οποίοι συνοδεύονται από σχετική διευκρίνιση σε περίπτωση που αντιστοιχούν σε τομέα που καλύπτεται και από το άρθρο 14. Τέλος, παρατίθενται οι τομείς στους οποίους ισχύει η ΕΣΔΑ πέραν των συγκεκριμένων τομέων του δικαίου της ΕΕ, όπως ο τομέας της εφαρμογής του νόμου και η «σφαίρα της προσωπικής ζωής».

3.2. Ποιους προστατεύει η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων;

Το πρώτο που πρέπει να διευκρινιστεί είναι ποιοι δικαιούνται προστασία δυνάμει του δικαίου της ΕΕ και δυνάμει της ΕΣΔΑ. Η ΕΣΔΑ εγγυάται προστασία σε όλους όσους εμπίπτουν στη δικαιοδοσία των κρατών μελών, είτε είναι πολίτες είτε όχι, αλλά και πέραν της εθνικής επικράτειας σε όσους βρίσκονται σε περιοχές που ελέγχονται ουσιαστικά από τα κράτη μέλη (όπως κατεχόμενα εδάφη)⁸². Αντιθέτως, το πεδίο εφαρμογής της προστασίας που προβλέπεται από το δίκαιο της ΕΕ είναι πιο περιορισμένο. Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας στο δίκαιο της ΕΕ ισχύει στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων και αφορά μόνο τους πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ. Επιπλέον, οι οδηγίες περί καταπολέμησης των διακρίσεων προβλέπουν διάφορες εξαιρέσεις για τους υπηκόους τρίτων χωρών. Ως υπήκοοι τρίτων χωρών νοούνται τα πρόσωπα που είναι πολίτες κρατών τα οποία δεν είναι μέλη της ΕΕ.

82 ΕΔΔΑ, *Λοϊζίδου κατά Τουρκίας* (αριθ. 15318/89), 18 Δεκεμβρίου 1996.

Από το πεδίο εφαρμογής των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων εξαιρούνται ρητώς οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, οι οποίες ρυθμίζονται από την οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία⁸³. Σύμφωνα με την τελευταία, μόνο οι πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ έχουν δικαίωμα εισόδου και διαμονής σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ. Μετά από χρονικό διάστημα νόμιμης πενταετούς διαμονής σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ, οι πολίτες της ΕΕ έχουν δικαίωμα μόνιμης διαμονής σε αυτό, αποκτώντας έτσι ισοδύναμα δικαιώματα με τα άτομα που εμπίπτουν στην κατηγορία των «εργαζομένων». Αυτό δεν σημαίνει, φυσικά, ότι οι υπήκοοι άλλων κρατών μελών δεν προστατεύονται από τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Έτσι, ένας ομοφυλόφιλος Γερμανός που απολύεται από την εργασία του στην Ελλάδα λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού του μπορεί να επικαλεστεί την οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση. Αυτό σημαίνει ουσιαστικά ότι όταν υποβάλλει καταγγελία για διάκριση λόγω ιθαγένειας, το θύμα πρέπει να επικαλεστεί είτε λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, είτε την οδηγία για την ελεύθερη κυκλοφορία.

Τόσο η οδηγία για τη φυλετική ισότητα όσο και η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση αναφέρουν ότι δεν δημιουργούν δικαίωμα ίσης μεταχείρισης για τους υπηκόους τρίτων χωρών όσον αφορά τις προϋποθέσεις εισόδου και παραμονής τους στα κράτη μέλη. Η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση αναφέρει επίσης ότι δεν ιδρύει δικαίωμα ίσης μεταχείρισης για τους υπηκόους τρίτων χωρών όσον αφορά την πρόσβασή τους στην απασχόληση και στην επαγγελματική δραστηριότητα. Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα αναφέρει ότι δεν καλύπτει «τη μεταχείριση που απορρέει από τη νομική κατάσταση των [...] υπηκόων τρίτων χωρών». Αυτό, ωστόσο, δεν φαίνεται να επιτρέπει στα κράτη μέλη να μην παρέχουν καμία απολύτως προστασία στους υπηκόους τρίτων χωρών, καθώς στο προοίμιο αναφέρεται ότι οι υπήκοοι τρίτων χωρών προστατεύονται από την οδηγία, με εξαίρεση την πρόσβαση στην απασχόληση. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) και η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών δεν εξαιρούν από το πεδίο εφαρμογής τους την προστασία των υπηκόων τρίτων χωρών.

Οι υπήκοοι τρίτων χωρών απολαμβάνουν, πάντως, ίσης μεταχείρισης στους ίδιους γενικούς τομείς που καλύπτονται από τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων σε περίπτωση που χαρακτηρίζονται «επί μακρόν διαμένοντες» δυνάμει της οδηγίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών (η οποία απαιτεί, μεταξύ άλλων

83 Οδηγία 2004/38/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, ΕΕ L 158, 30 Απριλίου 2004, σ. 77.

προϋποθέσεων, χρονικό διάστημα νόμιμης πενταετούς διαμονής)⁸⁴. Επιπλέον, η οδηγία για την οικογενειακή επανένωση επιτρέπει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, στους υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στα κράτη μέλη να επανενώνονται με τα μέλη των οικογενειών τους⁸⁵.

Φυσικά, οι εν λόγω διατάξεις του δικαίου της ΕΕ δεν απαγορεύουν στα κράτη μέλη να θεσπίσουν περισσότερο ευνοϊκούς όρους στα δικά τους εθνικά δίκαια. Επιπλέον, από τη νομολογία της ΕΣΔΑ, όπως αναπτύσσεται στο κεφάλαιο 4.7, προκύπτει ότι, παρότι ένα κράτος μπορεί να θεωρήσει ότι οι υπήκοοι και οι μη υπήκοοι δεν βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση (και επομένως να θεωρήσει επιτρεπτή τη διαφορετική μεταχείριση των δεύτερων υπό ορισμένες περιστάσεις), τα κράτη μέλη οφείλουν καταρχήν να διασφαλίζουν εξίσου σε όλα τα πρόσωπα που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία τους όλα τα δικαιώματα που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ. Υπό αυτήν την έννοια, η ΕΣΔΑ επιβάλλει υποχρεώσεις στα κράτη μέλη όσον αφορά τους υπηκόους τρίτων χωρών οι οποίες σε ορισμένους τομείς υπερβαίνουν τις απαιτήσεις του δικαίου της ΕΕ.

3.3. Το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ: άρθρο 14 και πρωτόκολλο 12

3.3.1. Η φύση της απαγόρευσης των διακρίσεων στην ΕΣΔΑ

Το άρθρο 14 διασφαλίζει την ισότητα όσον αφορά τη «χρήση των [...] δικαιωμάτων και ελευθεριών» που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ είναι επομένως αρμόδιο να εξετάζει καταγγελίες για διακρίσεις μόνο εάν αυτές εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής ενός εκ των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ.

Όποτε το ΕΔΔΑ εξετάζει καταγγελία για πιθανή παραβίαση του άρθρου 14, αυτό γίνεται πάντοτε σε συνδυασμό με κάποιο ουσιαστικό δικαίωμα. Οι προσφεύγοντες καταγγέλλουν συνήθως παραβίαση ουσιαστικού δικαιώματος, και επιπροσθέτως παραβίαση ουσιαστικού δικαιώματος σε συνδυασμό με το άρθρο 14. Αυτό σημαίνει ότι η παραβίαση των δικαιωμάτων τους δεν αφορά μόνο όσα κατοχυρώνει

84 Οδηγία 2003/109/ΕΚ σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, ΕΕ L 16, 23 Ιανουαρίου 2004, σ. 44.

85 Οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, ΕΕ L 251, 3 Οκτωβρίου 2003, σ. 12.

το ουσιαστικό δικαίωμα αλλά, ταυτόχρονα, συνιστά και διακριτική μεταχείριση με την έννοια ότι όσοι βρίσκονταν σε ανάλογη κατάσταση με τους προσφεύγοντες δεν έτυχαν παρόμοιας δυσμενούς μεταχείρισης. Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 4, πολλές φορές το ΕΔΔΑ, στις περιπτώσεις στις οποίες κρίνει ότι συντρέχει παραβίαση του ουσιαστικού δικαιώματος, δεν προβαίνει σε εξέταση της αιτίας της περί διάκρισης όταν εκτιμά ότι πρόκειται ουσιαστικά για την εξέταση της ίδιας καταγγελίας.

Στην ενότητα αυτή αναπτύσσονται αρχικά εν συντομία τα δικαιώματα που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ και στη συνέχεια αποσαφηνίζεται ο τρόπος με τον οποίον το ΕΔΔΑ ερμηνεύει το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 14.

3.3.1.1. Τα δικαιώματα που καλύπτει η ΕΣΔΑ

Καθώς το άρθρο 14 αναφέρεται αποκλειστικά σε διακρίσεις που βασίζονται σε κάποιο εκ των ουσιαστικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ, επιβάλλεται να δοθεί μια εικόνα των δικαιωμάτων που καλύπτει η τελευταία. Η ΕΣΔΑ περιλαμβάνει κατάλογο δικαιωμάτων που χαρακτηρίζονται κατά κύριο λόγο ως «αστικά και πολιτικά». Προστατεύει, όμως, επιπλέον και ορισμένα «οικονομικά και κοινωνικά» δικαιώματα.

Τα ουσιαστικά δικαιώματα που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ καλύπτουν ιδιαίτερα μεγάλο φάσμα, όπως π.χ. το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

Στις περιπτώσεις στις οποίες ένα ζήτημα περί διάκρισης σχετίζεται με έναν από τους τομείς που καλύπτονται από κάποιο δικαίωμα της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις αιτιάσεις για πιθανή παραβίαση του άρθρου 14.

Πρόκειται για πολύ σημαντική διαφορά ανάμεσα στη νομοθεσία της ΕΕ και την ΕΣΔΑ, καθώς η τελευταία παρέχει προστασία από τις διακρίσεις για ζητήματα τα οποία δεν ρυθμίζονται από την νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων. Παρότι ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεώνει την ΕΕ να μην θίγει τα ανθρώπινα δικαιώματα με τα μέτρα που λαμβάνει (συμπεριλαμβανομένης της απαγόρευσης των διακρίσεων), ισχύει για τα κράτη μέλη μόνο όταν εφαρμόζουν τη νομοθεσία της ΕΕ. Ο Χάρτης ισχύει για τα κράτη μέλη με αυτόν τον περιορισμό απλώς διότι η ΕΕ δεν διαθέτει οικείο διοικητικό μηχανισμό στα κράτη μέλη για την εφαρμογή της νομοθεσίας της. Το δίκαιο της ΕΕ εφαρμόζεται ουσιαστικά από τις διοικητικές αρχές των κρατών μελών. Συνεπώς, ο Χάρτης δεν

ισχύει για τους τομείς στους οποίους τα κράτη μέλη δεν έχουν εκχωρήσει εξουσίες στην ΕΕ.

Μετά τη θέσπιση των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων και την επέκταση της προστασίας στον τομέα της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, καθώς και της πρόσβασης στο σύστημα πρόνοιας, έχει μειωθεί η διαφορά ανάμεσα στην προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ και στην προστασία που παρέχουν οι οδηγίες όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής. Παρόλα αυτά, υπάρχουν τομείς στους οποίους η ΕΣΔΑ παρέχει προστασία πέρα και πάνω από το δίκαιο της ΕΕ. Οι τομείς αυτοί εξετάζονται ακολούθως.

3.3.1.2. Το πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ

Όταν εφαρμόζει το άρθρο 14, το ΕΔΔΑ προβαίνει σε ευρεία ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ:

- κατά πρώτον, το ΕΔΔΑ έχει καταστήσει σαφές ότι μπορεί να εξετάσει αιτιάσεις δυνάμει του άρθρου 14 σε συνδυασμό με κάποιο ουσιαστικό δικαίωμα, ακόμη κι αν δεν έχει παραβιαστεί το ουσιαστικό δικαίωμα αυτό καθεαυτό⁸⁶,
- κατά δεύτερον, έχει αποφανθεί ότι το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ εκτείνεται πέραν καθεαυτού του γράμματος των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων, και ότι για το ΕΔΔΑ είναι αρκετό τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης να έχουν σε γενικές γραμμές σχέση με ζητήματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Zarb Adami κατά Μάλτας*, ο προσφεύγων κατήγγειλε διακρίσεις λόγω φύλου ορμώμενος από τον δυσανάλογα υψηλό αριθμό ανδρών που καλούνταν να ασκήσουν καθήκοντα ενόρκου⁸⁷. Το άρθρο 4 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ απαγορεύει την αναγκαστική εργασία. Ωστόσο, στο άρθρο 4 παράγραφος 3 στοιχείο δ) αναφέρεται ότι οι «τακτικές υποχρεώσεις του πολίτου» δεν περιλαμβάνονται στην έννοια της «αναγκαστικής εργασίας». Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης ενέπιπταν στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος, παρά το γεγονός ότι οι «τακτικές υποχρεώσεις του πολίτου» δεν καλύπτονταν από το συγκεκριμένο άρθρο (με άλλα λόγια, ότι η ΕΣΔΑ δεν θεμελιώνει δικαίωμα απαλλαγής από την επιτέλεση των καθηκόντων του ενόρκου). Αιτιολόγησε την απόφασή του

86 Βλ. π.χ. ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [Τμήμα Ευρείας Σύλληψης] (αριθ. 31871/96), 8 Ιουλίου 2003.

87 ΕΔΔΑ, *Zarb Adami κατά Μάλτας* (αριθ. 17209/02), 20 Ιουνίου 2006.

λέγοντας ότι οι «τακτικές υποχρεώσεις του πολίτου» μπορούν να καταστούν «μη τακτικές» όταν εφαρμόζονται κατά τρόπο που ενέχει διάκριση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *E.B. κατά Γαλλίας*, οι εθνικές αρχές απέρριψαν αίτημα υιοθεσίας εκ μέρους ομοφυλόφιλης γυναίκας που συζούσε με τη σύντροφό της⁸⁸. Η προσφεύγουσα επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι δεν του ζητήθηκε να αποφανθεί εάν είχε παραβιαστεί ή όχι το άρθρο 8, γεγονός το οποίο θεώρησε σημαντικό καθώς το άρθρο 8 δεν θεμελιώνει από μόνο του δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας ή δικαίωμα υιοθεσίας. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε, ωστόσο, ότι είναι δυνατό μια αίτηση για διακρίσεις να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής ενός συγκεκριμένου δικαιώματος, ακόμη κι αν το υπό εξέταση ζήτημα δεν σχετίζεται με συγκεκριμένο δικαίωμα που εκχωρείται από την ΕΣΔΑ. Απεφάνθη ότι επειδή η Γαλλία είχε θεσπίσει στην εθνική της νομοθεσία το δικαίωμα της υιοθεσίας, τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης ενέπιπταν αναμφισβήτητα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8. Όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, απεφάνθη επίσης ότι ο γενετήσιος προσανατολισμός της αιτούσας συνέβαλε καθοριστικά στην απόρριψη, εκ μέρους των αρχών, του αιτήματός της να υιοθετήσει παιδί, γεγονός που συνιστούσε διακριτική μεταχείριση σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα που είχαν δικαίωμα να υιοθετήσουν παιδί δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι το κράτος παραβίαζε το δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής καθώς δεν επέτρεπε την πρόσβασή τους σε θέσεις εργασίας του δημόσιου τομέα καθώς και σε ορισμένες θέσεις εργασίας του ιδιωτικού τομέα⁸⁹. Η ΕΣΔΑ δεν θεμελιώνει δικαίωμα στην εργασία. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη, ωστόσο, ότι το δικαίωμα αυτό ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8, καθώς «επηρέαζε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά τους να αναπτύσσουν σχέσεις με τον έξω κόσμο και τους δημιουργούσε σοβαρές δυσκολίες όσον αφορά την εξασφάλιση των προς το ζην, με προφανείς επιπτώσεις στην απόλαυση της προσωπικής τους ζωής»⁹⁰.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η κυβέρνηση προέβη σε διάκριση σε βάρος

88 ΕΔΔΑ, *E.B. κατά Γαλλίας* [Τμήμα Ευρείας Σύλληψης] (αριθ. 43546/02), 22 Ιανουαρίου 2008.

89 ΕΔΔΑ, *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας* (αριθ. 55480/00 και 59330/00), 27 Ιουλίου 2004.

90 Όπ. π., παρ. 48.

τους λόγω του τόπου διαμονής τους καθώς αρνείτο να επιτρέψει την αναθεώρηση προς τα πάνω των συντάξεών τους όπως ακριβώς ισχύει για τους συνταξιούχους που διαμένουν στο Ηνωμένο Βασίλειο ή σε κάποια από τις χώρες με τις οποίες το Ηνωμένο Βασίλειο είχε συνάψει διμερή συμφωνία για τον συγκεκριμένο λόγο⁹¹. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι παρότι η ΕΣΔΑ δεν θεμελιώνει δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση ή στην καταβολή συντάξεων, στις περιπτώσεις στις οποίες το ίδιο το κράτος αποφασίζει να το πράξει, τότε στοιχειοθετείται περιουσιακό συμφέρον, το οποίο προστατεύεται από το άρθρο 1 του πρωτοκόλλου 1.

Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα σε πολλές άλλες υποθέσεις, ότι, δηλαδή, εφόσον καθίστανται πληρωτέες διάφορες μορφές κρατικών παροχών, τότε εμπύπτον στο πεδίο εφαρμογής είτε του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου 1⁹² (διότι θεωρούνται ως ιδιοκτησία)⁹³ είτε του άρθρου 8 του πρωτοκόλλου 1 (διότι επηρεάζουν την οικογένεια ή την ιδιωτική ζωή)⁹⁴, για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 14. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, οι οποίες εξετάζονται στην ενότητα 3.2 ανωτέρω, καθώς το δίκαιο της ΕΕ είναι πολύ πιο περιοριστικό στο συγκεκριμένο θέμα.

3.3.13. Πρωτόκολλο 12

Το πρωτόκολλο 12 απαγορεύει τις διακρίσεις που σχετίζονται με την «απόλαυση όλων ανεξαιρέτως των δικαιωμάτων που θεμελιώνονται με νόμο». Έχει επομένως ευρύτερο πεδίο εφαρμογής από το άρθρο 14, το οποίο αφορά μόνο τα δικαιώματα που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ. Στις ερμηνευτικές παρατηρήσεις που διατυπώνονται σχετικά με την έννοια των όρων αυτών στην αιτιολογική έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφέρεται ότι η εν λόγω διάταξη αφορά τις διακρίσεις:

- 91 ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 42184/05), 16 Μαρτίου 2010.
- 92 Ενδεδειγμένη εξέταση του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου 1 παρέχεται στον δικτυακό τόπο του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά συγκεκριμένα την εκπαίδευση όσων ασκούν νομικά επαγγέλματα στα ανθρώπινα δικαιώματα: Grgić, Mataga, Longar και Vilfan, *The Right to Property under the ECHR* [Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας δυνάμει της ΕΣΔΑ], Human Rights Handbooks, αριθ. 10, 2007, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.coehelp.org/mod/resource/view.php?id=2123.
- 93 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 65731/01 και 65900/01), 12 Απριλίου 2006 (συντάξεις και παροχές αναπηρίας), ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 55707/00), 18 Φεβρουαρίου 2009 (συντάξεις), ΕΔΔΑ, *Koua Poirrez κατά Γαλλίας* (αριθ. 40892/98), 30 Σεπτεμβρίου 2003 (επίδομα αναπηρίας), ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας* (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996 (επίδομα ανεργίας).
- 94 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Weller κατά Ουγγαρίας* (αριθ. 44399/05), 31 Μαρτίου 2009 (επίδομα κοινωνικής ασφάλισης για τη στήριξη οικογενειών με παιδιά).

- «i. ως προς την άσκηση κάθε δικαιώματος που εκχωρείται στο άτομο δυνάμει του εθνικού δικαίου,
- ii. ως προς την άσκηση κάθε δικαιώματος το οποίο ενδέχεται να απορρέει από σαφή υποχρέωση δημόσιας αρχής δυνάμει του εθνικού δικαίου, δηλαδή όταν μια δημόσια αρχή υποχρεούται δυνάμει του εθνικού δικαίου να συμπεριφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο,
- iii. εκ μέρους δημόσιας αρχής κατά την άσκηση της διακριτικής της ευχέρειας (για παράδειγμα, χορήγηση επιδοτήσεων),
- iv. μέσω οποιασδήποτε άλλης πράξης ή παράλειψης εκ μέρους δημόσιας αρχής (για παράδειγμα, της συμπεριφορά των αρχών επιβολής του νόμου κατά την καταστολή ταραχών)»⁹⁵.

Στις ερμηνευτικές παρατηρήσεις αναφέρεται ακόμη ότι το πρωτόκολλο, ενώ προστατεύει κατά κύριο λόγο τα άτομα από τις διακρίσεις στις οποίες προβαίνει το κράτος, αφορά επιπλέον τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, οι οποίες κανονικά πρέπει να ρυθμίζονται από το κράτος, «π.χ. αυθαίρετη άρνηση πρόσβασης στην εργασία, πρόσβασης σε εστιατόρια ή σε υπηρεσίες τις οποίες οι ιδιώτες παρέχουν ενδεχομένως στο ευρύ κοινό όπως υγειονομική περίθαλψη ή υπηρεσίες κοινής ωφέλειας όπως ύδρευση και ηλεκτροδότηση»⁹⁶. Σε γενικές γραμμές, το πρωτόκολλο 12 απαγορεύει τις διακρίσεις εκτός αμιγώς προσωπικών πλαισίων, όπου τα άτομα επιτελούν καθήκοντα μέσω των οποίων τους παρέχεται η δυνατότητα να αποφασίζουν για τον τρόπο παροχής αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται στο ευρύ κοινό.

Στη μοναδική υπόθεση που εκδίκασε το ΕΔΔΑ σε σχέση με το άρθρο 1 του πρωτοκόλλου 12, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, η οποία αναφέρεται στο κεφάλαιο 4.6, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η πράξη αυτή «θεσπίζει γενική απαγόρευση των διακρίσεων». Δήλωσε ακόμη ότι η ανάλυση των υποθέσεων που αφορούν διακρίσεις πρέπει να είναι πανομοιότυπη με την ανάλυση που ακολουθεί κατά κανόνα το ΕΔΔΑ στο πλαίσιο του άρθρου 14.

95 Πρωτόκολλο αριθ. 12 της σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ETS αριθ. 177), αιτιολογική έκθεση, παρ. 22. Διατίθεται στον δικτυακό τόπο: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/177.htm>.

96 Όπ. π., παρ. 28.

3.4. Το πεδίο εφαρμογής των οδηγιών της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων

Δυνάμει των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων, η απαγόρευση των διακρίσεων εκτείνεται σε τρεις τομείς: απασχόληση, σύστημα πρόνοιας, και αγαθά και υπηρεσίες. Επί του παρόντος, η οδηγία για τη φυλετική ισότητα εφαρμόζεται και στους τρεις τομείς. Παρότι συζητείται επί του παρόντος η θέσπιση νομοθεσίας με την οποία θα επεκτείνεται η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση και στους τρεις τομείς, η εν λόγω οδηγία εφαρμόζεται αυτή τη στιγμή μόνο στον τομέα της απασχόλησης. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) και η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών εφαρμόζονται στον τομέα της απασχόλησης και της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, όχι όμως και στον τομέα της πρόσβασης στο σύστημα πρόνοιας.

3.4.1. Απασχόληση

Η προστασία από τις διακρίσεις στον τομέα της απασχόλησης εκτείνεται σε όλα τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά τα οποία αναγνωρίζουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων.

3.4.1.1. Πρόσβαση σε απασχόληση

Η έννοια της «πρόσβασης σε απασχόληση» έχει ερμηνευθεί ευρέως από το ΔΕΚ.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Meyers κατά Adjudication Officer*, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η πρόσβαση σε απασχόληση «δεν αφορά μόνον τις προϋποθέσεις που υφίστανται πριν από τη γένεση μιας σχέσεως εργασίας», αλλά και όλους εκείνους τους επιδραστικούς παράγοντες που πρέπει να εξετάζει το άτομο προτού αποφασίσει εάν θα αποδεχθεί ή όχι μια προσφερόμενη θέση εργασίας⁹⁷. Στην υπόθεση *Meyers*, η χορήγηση συγκεκριμένου κρατικού επιδόματος (πληρωτέου αναλόγως του επιπέδου του εισοδήματος) μπορούσε ενδεχομένως να εμπίπτει στον εν λόγω τομέα, και αυτό διότι η απόφαση των υποψηφίων να δεχθούν ή όχι μια θέση εργασίας επηρεαζόταν ενδεχομένως από το εάν δικαιούνταν να λαμβάνουν το συγκεκριμένο επίδομα. Κατά συνέπεια, το συγκεκριμένο ζήτημα είχε αντίκτυπο στην πρόσβαση σε απασχόληση.

97 ΔΕΚ, *Meyers κατά Adjudication Officer*, υπόθεση C-116/94, Συλλογή 1995, σ. Ι-2131, 13 Ιουλίου 1995.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Schnorbus κατά Land Hessen*, η καταγγέλλουσα είχε υποβάλει αίτηση πρόσληψης ως ασκούμενη στο πλαίσιο της κατάρτισής της για την εισαγωγή της στο δικαστικό σώμα⁹⁸. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, έπρεπε να συμμετάσχει σε μια κρατική εξέταση, να ολοκληρώσει στη συνέχεια περίοδο άσκησης και ακολούθως να συμμετάσχει σε δεύτερη κρατική εξέταση. Η καταγγέλλουσα υπεβλήθη με επιτυχία την πρώτη εξέταση, αλλά στη συνέχεια δεν προσλήφθηκε για την πραγματοποίηση περιόδου άσκησης με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχαν κενές θέσεις. Η πρόσληψή της καθυστέρησε κατά συνέπεια μέχρι να ελευθερωθούν οι επόμενες θέσεις. Η καταγγέλλουσα υποστήριξε ότι υπέστη διάκριση καθώς προτεραιότητα δινόταν σε άνδρες υποψήφιους που είχαν ολοκληρώσει τη στρατιωτική τους θητεία. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η εθνική νομοθεσία που διέπει τις ημερομηνίες πρόσληψης για την πραγματοποίηση περιόδου άσκησης εμπίπτει στο πεδίο της «πρόσβασης σε απασχόληση», καθώς αυτή καθαυτή η περίοδος άσκησης θεωρείται «απασχόληση» τόσο ιδίω δικαίωματι όσο και στο πλαίσιο της διαδικασίας απόκτησης θέσης στο δικαστικό σώμα.

3.4.1.2. Συνθήκες και όροι απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των απολύσεων και των αμοιβών

Το ΔΕΚ έχει υιοθετήσει ευρεία ερμηνεία και στα όσα εμπίπτουν στον συγκεκριμένο τομέα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα όλες ανεξαιρέτως οι συνθήκες που συνδέονται με τη σχέση εργασίας να θεωρείται ότι εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Meyers*, η αιτούσα, γονέας που ζει μόνος, κατήγγειλε έμμεση διάκριση λόγω φύλου όσον αφορά τη μέθοδο υπολογισμού του εισοδήματος που χρησιμοποιούσαν προκειμένου να καταστούν επιλέξιμοι για να λάβουν το επίδομα για τη συμπλήρωση εισοδήματος («family credit») οι γονείς που ζούσαν μόνοι⁹⁹. Το ΔΕΚ κλήθηκε να διευκρινίσει εάν η διάταξη για το family credit (κρατικό επίδομα) αφορούσε αποκλειστικά την κοινωνική ασφάλιση ή εάν συγκαταλεγόταν στις συνθήκες εργασίας. Σημαντικό στοιχείο στο πλαίσιο της εξέτασης του συγκεκριμένου ζητήματος είναι το γεγονός ότι το ΔΕΚ έλαβε υπόψη του ότι το επίμαχο family credit καταβάλλεται εφόσον πληρούνται τρεις προϋποθέσεις: το εισόδημα του αιτούντος δεν υπερβαίνει ένα συγκεκριμένο ποσό, ο αιτών ή ο σύντροφός του εργάζεται, ο αιτών ή ο σύντροφός του έχει υπό την ευθύνη του παιδί. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η οδηγία για την ίση

98 ΔΕΚ, *Schnorbus κατά Land Hessen*, υπόθεση C-79/99, Συλλογή 2000, σ. I-10997, 7 Δεκεμβρίου 2000.

99 ΔΕΚ, *Meyers κατά Adjudication Officer*, υπόθεση C-116/94, Συλλογή 1995, σ. I-2131, 13 Ιουλίου 1995.

μεταχείριση (που έχει αντικατασταθεί πλέον από την οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση)) δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν ισχύει στην προκειμένη περίπτωση απλώς και μόνο επειδή το επίμαχο επίδομα εντάσσεται στο πλαίσιο συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Υιοθετήθηκε, αντιθέτως, ευρύτερη προσέγγιση και εξετάστηκε το εάν η καταβολή του επιδόματος συνδέεται με σχέση εργασίας. Στην προκειμένη περίπτωση, για να λάβει το family credit, η αιτούσα έπρεπε να αποδείξει ότι ασκούσε –η ίδια ή ο σύντροφός της– αμειβόμενη δραστηριότητα. Λόγω της απαίτησης αυτής περί απόδειξης σχέσης εργασίας, το family credit ενέπιπτε στην κατηγορία των συνθηκών εργασίας.

Η τόσο ευρεία ερμηνεία της έννοιας της απασχόλησης και των εργασιακών συνθηκών είχε ως αποτέλεσμα να αποφανθεί το ΔΕΚ ότι στο πεδίο εφαρμογής της εμπίπτουν επίσης οι διατάξεις για τους βρεφονηπιακούς σταθμούς στον χώρο εργασίας¹⁰⁰ και οι διατάξεις για τη μείωση του χρόνου εργασίας¹⁰¹.

Το ΔΕΚ έχει υιοθετήσει επίσης προσέγγιση χωρίς αποκλεισμούς όσον αφορά τα θέματα των απολύσεων και των αμοιβών. Όσον αφορά τις απολύσεις, το πεδίο εφαρμογής τους καλύπτει σχεδόν όλες τις καταστάσεις στις οποίες περατώνεται η σχέση εργασίας. Έχει κριθεί ότι στο πεδίο αυτό εντάσσονται π.χ. οι περιπτώσεις στις οποίες η σχέση εργασίας περατώνεται λόγω εφαρμογής καθεστώτος εθελούσιας αποχώρησης¹⁰² ή στις οποίες η σχέση εργασίας παύει να υφίσταται λόγω υποχρεωτικής συνταξιοδότησης¹⁰³.

Οι «αμοιβή» νοούνται, σύμφωνα με το άρθρο 157 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «οι συνήθεις βασικοί ή κατώτατοι μισθοί ή αποδοχές και όλα τα άλλα οφέλη, που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα, σε χρήμα ή σε είδος, από τον εργοδότη στον εργαζόμενο, λόγω της σχέσης εργασίας». Ο ορισμός αυτός καλύπτει μεγάλο εύρος παροχών τις οποίες λαμβάνει ο εργαζόμενος μέσω της σχέσης εργασίας που συνάπτει. Το εύρος του εν λόγω ορισμού έχει εξεταστεί σε διάφορες υποθέσεις ενώπιον του ΔΕΚ, και έχει κριθεί ότι καλύπτει όλες τις παροχές που συνδέονται με εργασία, συμπεριλαμβανομένων των ειδικών διευκολύνσε-

100 ΔΕΚ, *Lommers κατά Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij*, υπόθεση C-476/99, Συλλογή 2002, σ. I-2891, 19 Μαρτίου 2002.

101 ΔΕΚ, *Jämställthetsombudsmannen κατά Örebro läns landsting*, υπόθεση C-236/98, Συλλογή 2000, σ. I-2189, 30 Μαρτίου 2000.

102 ΔΕΚ, *Burton κατά British Railways Board*, υπόθεση 19/81, Συλλογή 1982, σ. 555, 16 Φεβρουαρίου 1982.

103 ΔΕΚ, *Palacios de la Villa κατά Cortefiel Servicios SA*, υπόθεση C-411/05, Συλλογή 2007, σ. I-8531, 16 Οκτωβρίου 2007.

ων κατά τη μετακίνηση με τρένο¹⁰⁴, των επιδομάτων αποδημίας¹⁰⁵, του δώρου των Χριστουγέννων¹⁰⁶, και των επαγγελματικών συντάξεων¹⁰⁷. Το ζητούμενο προκειμένου να καθοριστεί το εάν το θέμα εμπίπτει ή όχι στον όρο «αμοιβή» είναι να υπάρξει κάποια μορφή παροχής η οποία απορρέει από την ύπαρξη σχέσης εργασίας.

3.4.1.3. Πρόσβαση σε επαγγελματικό προσανατολισμό και επαγγελματική κατάρτιση

Το ΔΕΚ ασχολήθηκε επισταμένως με τον ορισμό του «επαγγελματικού προσανατολισμού και της επαγγελματικής κατάρτισης» στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων¹⁰⁸, υιοθετώντας έναν ευρύ ορισμό.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Gravier*, μια σπουδάστρια, γαλλικής ιθαγένειας, επιθυμούσε να σπουδάσει την τέχνη των εικονογραφημένων κειμένων στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Λιέγης¹⁰⁹. Υποχρεώθηκε να καταβάλει τέλος εγγραφής κάτι που δεν ίσχυε για τους σπουδαστές που κατάγονταν από το κράτος υποδοχής. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι:

«[...]κάθε μορφή εκπαίδευσης που προετοιμάζει για την απόκτηση τυπικού προσόντος για συγκεκριμένο επάγγελμα ή απασχόληση ή που παρέχει την ιδιαίτερη ικανότητα για την άσκηση του εν λόγω επαγγέλματος ή της εν λόγω απασχόλησης περιλαμβάνεται στην επαγγελματική εκπαίδευση ανεξαρτήτως της ηλικίας και του επιπέδου κατάρτισεως των μαθητών ή των σπουδαστών, ακόμη και αν το πρόγραμμα διδασκαλίας περιλαμβάνει τμήμα γενικής εκπαιδεύσεως».

104 ΔΕΚ, *Garland κατά British Rail Engineering Limited*, υπόθεση 12/81, Συλλογή 1982, σ. 359, 9 Φεβρουαρίου 1982.

105 ΔΕΚ, *Sabbatini κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, υπόθεση 20/71, Συλλογή 1972, σ. 345, 7 Ιουνίου 1972.

106 ΔΕΚ, *Lewen κατά Denda*, υπόθεση C-333/97, Συλλογή 1999, σ. I-7243, 21 Οκτωβρίου 1999.

107 ΔΕΚ, *Barber κατά Guardian Royal Exchange Assurance Group*, υπόθεση C-262/88, Συλλογή 1990, σ. I-1889, 17 Μαΐου 1990.

108 Σύμφωνα με το άρθρο 7 παράγραφος 3 του κανονισμού 1612/68 περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ L 257, 19 Οκτωβρίου 1968, σ. 2), κάθε εργαζόμενος «δικαιούται να φοιτά στις επαγγελματικές σχολές και στα κέντρα επαναπροσαρμογής ή επανεκπαιδεύσεως» χωρίς να ισχύουν στην περίπτωση του λιγότεροι ευνοϊκοί όροι σε σύγκριση με τους ημεδαπούς εργαζόμενους.

109 ΔΕΚ, *Gravier κατά Δημοτικής Αρχής της Λιέγης και λοιπών*, υπόθεση 293/83, Συλλογή 1985, σ. 593, 13 Φεβρουαρίου 1985.

Παράδειγμα: ο ορισμός αυτός χρησιμοποιήθηκε στην υπόθεση *Blazit και λοιποί*, όπου ο καταγγέλλων υπέβαλε αίτηση για να σπουδάσει κτηνιατρική¹¹⁰. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι σε γενικές γραμμές τα πανεπιστημιακά πτυχία εμπίπτουν στην έννοια της «επαγγελματικής εκπαίδευσης» ακόμη και όταν το τελικό πτυχίο που απονέμεται στο τέλος του προγράμματος σπουδών δεν παρέχει αυτομάτως τα απαιτούμενα τυπικά προσόντα για συγκεκριμένο επάγγελμα ή απασχόληση. Αρκεί απλώς το υπό εξέταση πρόγραμμα σπουδών να παρέχει τις γνώσεις και τις ικανότητες που απαιτούνται για συγκεκριμένο επάγγελμα ή απασχόληση. Ως εκ τούτου, στις περιπτώσεις στις οποίες δεν απαιτούνται επίσημοι τίτλοι για την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελμάτων ή στις περιπτώσεις στις οποίες το πανεπιστημιακό πτυχίο δεν συνιστά από μόνο του τυπικό προαπαιτούμενο για την άσκηση επαγγέλματος, το πρόγραμμα σπουδών μπορεί κάλλιστα να θεωρείται «επαγγελματική εκπαίδευση». Το αντίθετο συμβαίνει μόνο όσον αφορά «ορισμένους κύκλους ειδικών σπουδών, οι οποίοι, λόγω της ιδιάζουσας φύσης τους, απευθύνονται σε πρόσωπα τα οποία μάλλον επιθυμούν να εμβαθύνουν στις γενικές τους γνώσεις παρά να ασκήσουν κάποιο επάγγελμα».

3.4.1.4. Οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών

Εκτός από την ιδιότητα του μέλους και την πρόσβαση σε οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών, το συγκεκριμένο θέμα αφορά και τη συμμετοχή σε αυτές τις οργανώσεις. Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που έχει εκδώσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εξασφαλίζεται η μη διακριτική μεταχείριση είτε όσον αφορά την ιδιότητα μέλους είτε όσον αφορά τα πλεονεκτήματα που παρέχουν παρόμοιοι φορείς¹¹¹.

3.4.1.5. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της απασχόλησης

Παρότι η ΕΣΔΑ δεν αναγνωρίζει αυτό καθαυτό το δικαίωμα στην απασχόληση, το άρθρο 8 έχει ερμηνευθεί υπό ορισμένες περιστάσεις με τρόπο τέτοιο που να καλύπτει τη σφαίρα της απασχόλησης. Στην προαναφερθείσα υπόθεση *Sidabras και Džiautas κατά Λιθουανίας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση που είχε επιβάλει η κυβέρνηση όσον αφορά την απασχόληση πρώην πρακτόρων της KGB στον δημόσιο τομέα και σε κάποια τμήματα του ιδιωτικού τομέα ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14, καθώς «επηρέαζε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά τους να αναπτύσσουν σχέσεις με τον έξω κόσμο

¹¹⁰ ΔΕΚ, *Blazit και λοιποί κατά Πανεπιστημίου της Λιέγης και λοιπών*, υπόθεση 24/86, Συλλογή 1988, σ. 379, 2 Φεβρουαρίου 1988.

¹¹¹ Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου περί της εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ανεξάρτητα από τη φυλετική ή εθνική τους καταγωγή, έγγραφο COM(1999) 566 τελικό, 25 Νοεμβρίου 1999.

και τους δημιουργούσε σοβαρές δυσκολίες όσον αφορά την εξασφάλιση των προς το ζην, με προφανείς επιπτώσεις στην απόλαυση της προσωπικής τους ζωής»¹¹². Ομοίως, στην υπόθεση *Bigaeva κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το άρθρο 8 μπορεί να καλύπτει και τη σφαίρα της απασχόλησης, ήτοι να καλύπτει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα πρόσβασης σε κάποιο επάγγελμα¹¹³.

Το ΕΔΔΑ απαγορεύει επίσης τις διακρίσεις εις βάρος ατόμων που είναι μέλη συνδικάτων. Επιπλέον, η ΕΣΔΑ αναγνωρίζει ως αυτοτελές το δικαίωμα της ίδρυσης συνδικάτων¹¹⁴.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας*, οι προσφεύγοντες είχαν υποστεί παρενόχληση και δυσμενή μεταχείριση από τον εργοδότη τους επειδή ήταν μέλη συνδικάτου¹¹⁵. Οι προσφυγές τους ενώπιον των εθνικών αστικών δικαστηρίων απορρίφθηκαν, διότι οι διακρίσεις μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο μόνο ποινικών διαδικασιών. Ο εισαγγελέας, όμως, αρνήθηκε να ασκήσει ποινική δίωξη διότι το ισχύον επίπεδο αποδείξεως υπαγόρευε στο κράτος να αποδείξει «πέραν κάθε εύλογης αμφιβολίας» ότι ο ένας εκ των διευθυντών της εταιρείας προέβαινε σκόπιμα σε διακρίσεις. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η μη αποτελεσματική δικαστική προστασία εκ μέρους της εθνικής νομοθεσίας της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι όσον αφορά τα συνδικάτα συνιστά παραβίαση του άρθρου 11 σε συνδυασμό με το άρθρο 14.

3.4.2. Πρόσβαση σε συστήματα πρόνοιας και σε διάφορες μορφές κοινωνικής ασφάλισης

Από τις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, μόνο η οδηγία για τη φυλετική ισότητα προβλέπει ευρεία προστασία από τις διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στο σύστημα πρόνοιας και σε άλλες μορφές κοινωνικής ασφάλισης. Στα ανωτέρω περιλαμβάνεται και η πρόσβαση σε παροχές σε είδος που παρέχονται συνολικά από το κράτος όπως η δημόσια υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης θεσπίζει, πάντως, το δικαίωμα της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στον σαφώς πιο περιορισμένο τομέα της «κοινωνικής ασφάλισης».

112 ΕΔΔΑ, *Sidabras και Džiutas κατά Λιθουανίας* (αριθ. 55480/00 και 59330/00), 27 Ιουλίου 2004.

113 ΕΔΔΑ, *Bigaeva κατά Ελλάδας* (αριθ. 26713/05), 28 Μαΐου 2009.

114 Π.χ., ΕΔΔΑ, *Demir και Baykara κατά Τουρκίας* (αριθ. 34503/97), 12 Νοεμβρίου 2008.

115 ΕΔΔΑ, *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας* (αριθ. 67336/01), 30 Ιουλίου 2009.

3.4.2.1. Κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης

Το ακριβές πεδίο εφαρμογής του συγκεκριμένου τομέα δεν είναι ξεκάθαρο καθώς δεν αποσαφηνίζεται στην οδηγία για τη φυλετική ισότητα και δεν έχει ακόμη ερμηνευθεί μέσω της νομολογίας του ΔΕΚ. Όπως προαναφέρεται, η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης θεσπίζει την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στα «υποχρεωτικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης»¹¹⁶. Ως τέτοια ορίζονται, σύμφωνα με το άρθρο 1 παράγραφος 3, τα συστήματα που εξασφαλίζουν προστασία κατά των κινδύνων ασθενείας, αναπηρίας, γήρατος, εργατικού ατυχήματος και επαγγελματικής ασθενείας, ανεργίας, καθώς και οι διατάξεις που αφορούν την κοινωνική πρόνοια, κατά το μέτρο που προορίζονται να συμπληρώσουν ή να υποκαταστήσουν τα προαναφερθέντα συστήματα.

Ασαφές παραμένει τι περιλαμβάνει η έννοια της «κοινωνικής προστασίας», παρότι η αιτιολογική έκθεση που συνοδεύει την πρόταση οδηγίας της Επιτροπής για τη φυλετική ισότητα, όπως και η διατύπωση της ίδιας της οδηγίας, υποδηλώνουν ότι η έννοια της «κοινωνικής προστασίας» είναι ευρύτερη από την έννοια της «κοινωνικής ασφάλισης»¹¹⁷. Δεδομένου του επιδιωκόμενου εύρους της διάταξης, πρέπει να θεωρηθεί ότι στην κατηγορία της κοινωνικής προστασίας εμπίπτουν όλες οι κατηγορίες παροχών που χορηγεί το κράτος σε χρήμα ή σε είδος, οι οποίες δεν εμπίπτουν στην κοινωνική ασφάλιση. Υπό την έννοια αυτή, είναι πολύ πιθανό να αλληλεπικαλύπτονται οι επιμέρους τομείς εφαρμογής της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα.

Ασαφές είναι επίσης το πεδίο εφαρμογής της προστασίας από τις διακρίσεις στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης. Φαίνεται ότι αφορά μάλλον την πρόσβαση στη δημόσια υγειονομική περίθαλψη στο σημείο παροχής, όπως η θεραπεία που παρέχει το διοικητικό και ιατρικό προσωπικό. Μπορεί ενδεχομένως να αφορά και την ασφάλιση στις περιπτώσεις στις οποίες παρέχονται μεν ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας, όμως η επιστροφή των χρημάτων στους ασθενείς γίνεται μέσω συστημάτων υποχρεωτικής ασφάλισης. Και σε αυτή την περίπτωση, φαίνεται ότι η άρνηση ασφάλισης ενός ατόμου ή η επιβολή αυξημένων ασφαλιστρών λόγω φυλετικής

¹¹⁶ Σε αντιδιαστολή με τα «επαγγελματικά» συστήματα, τα οποία η οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) ταξινομεί στην κατηγορία της «αμοιβής».

¹¹⁷ Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου περί της εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ανεξάρτητα από τη φυλετική ή εθνική τους καταγωγή, έγγραφο COM(1999) 566 τελικό, 25 Νοεμβρίου 1999.

ή εθνοτικής καταγωγής εμπίπτει μάλλον στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να εμπίπτει στις διατάξεις περί παροχής αγαθών και υπηρεσιών.

3.4.2.2. Κοινωνικά πλεονεκτήματα

Το πεδίο εφαρμογής των «κοινωνικών πλεονεκτημάτων» έχει αναπτυχθεί επαρκώς μέσω της νομολογίας του ΔΕΚ στο πλαίσιο της νομοθεσίας για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, ενώ ο ορισμός που έχει δοθεί σε αυτές είναι ιδιαίτερα ευρύς.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Cristini*, ο εκλιπών άνδρας της καταγγέλλουσας, η οποία ήταν ιταλικής ιθαγένειας και ζούσε με τα παιδιά της στη Γαλλία, ενέπιπτε στην κατηγορία των «εργαζομένων» σύμφωνα με την κοινοτική νομοθεσία¹¹⁸. Οι γαλλικοί σιδηρόδρομοι, παρότι διέθεταν κάρτες μειωμένου κομίστρου σε πολύτεκνες οικογένειες, αρνήθηκαν να χορηγήσουν τέτοιου είδους κάρτα στην κ. *Cristini* λόγω της ιθαγένειάς της. Υποστηρίχθηκε ότι «κοινωνικά πλεονεκτήματα» για τους σκοπούς του κοινοτικού δικαίου ήταν μόνο τα πλεονεκτήματα που απέρρεαν από σύμβαση απασχόλησης. Το ΔΕΚ διαφώνησε, κρίνοντας ότι ο όρος πρέπει να περιλαμβάνει όλα ανεξαιρέτως τα πλεονεκτήματα ανεξαρτήτως σύμβασης απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των καρτών μειωμένου κομίστρου για μετακινήσεις με το τρένο.

Το ΔΕΚ όρισε τα «κοινωνικά πλεονεκτήματα» στην υπόθεση *Even* ως:

«εκείνα που, ανεξαρτήτως του αν συνδέονται ή όχι με σύμβαση εργασίας, αναγνωρίζονται γενικά στους ημεδαπούς εργαζομένους, λόγω κυρίως της αντικειμενικής ιδιότητάς τους ως εργαζομένων ή λόγω του ότι έχουν απλώς την κατοικία τους στο εθνικό έδαφος και που η επέκτασή τους στους εργαζομένους, υπηκόους άλλων κρατών μελών, εμφανίζεται επομένως ικανή να διευκολύνει την κινητικότητά τους στο εσωτερικό της Κοινότητας»¹¹⁹.

Ο όρος ισχύει ουσιαστικά για όλα τα δικαιώματα εφόσον ανταποκρίνονται στον ορισμό που περιέχεται στην απόφαση για την υπόθεση *Even*: δεν υπάρχει καμία διάκριση μεταξύ των δικαιωμάτων που χορηγούνται κατ' απόλυτο τρόπο και των δικαιωμάτων που χορηγούνται βάσει διακριτικής ευχέρειας. Ακόμη, ο ορισμός δεν

¹¹⁸ ΔΕΚ, *Cristini κατά Société nationale des chemins de fer français (SNCF)*, υπόθεση 32/75, Συλλογή 1975, σ. 1085, 30 Σεπτεμβρίου 1975.

¹¹⁹ ΔΕΚ, *Εισαγγελική Αρχή κατά Even*, υπόθεση 207/78, Συλλογή 1979, σ. 2019, 31 Μαΐου 1979, σκέψη 22.

αποκλείει από τον ορισμό των κοινωνικών πλεονεκτημάτων τα δικαιώματα που χορηγούνται μετά τη λήξη της σχέσης απασχόλησης όπως το δικαίωμα σε σύνταξη¹²⁰. Ουσιαστικά, στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας, ως κοινωνικό πλεονέκτημα νοείται κάθε πλεονέκτημα που δύναται να βοηθήσει τον διακινούμενο εργαζόμενο να ενσωματωθεί στην κοινωνία του κράτους υποδοχής. Τα δικαστήρια διαθέτουν μεγάλο περιθώριο ελευθερίας να κρίνουν τι συνιστά κοινωνικό πλεονέκτημα, όπως π.χ.

- η εξόφληση άτοκου δανείου λόγω γέννησης τέκνου. Παρά το γεγονός ότι τα δάνεια αυτά χορηγούνται με σκοπό την τόνωση της γεννητικότητας, το ΔΕΚ έκρινε ότι συνιστούν κοινωνικό πλεονέκτημα καθώς θεωρούνται ως μέσο άμβλυσης των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες χαμηλού εισοδήματος¹²¹,
- η καταβολή ενίσχυσης δυνάμει μορφωτικής συμφωνίας για τη στήριξη ημεδαπών εργαζομένων που επιθυμούν να σπουδάσουν στο εξωτερικό¹²²,
- το δικαίωμα διεξαγωγής της ποινικής δίκης στη γλώσσα του κράτους καταγωγής του κατηγορούμενου¹²³.

3.4.2.3. Εκπαίδευση

Η προστασία από τις διακρίσεις στον τομέα της πρόσβασης στην εκπαίδευση αναπτύχθηκε αρχικά στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων δυνάμει του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68 που αφορούσε ειδικά τα παιδιά των εργαζομένων. Ο τομέας της εκπαίδευσης είναι πιθανό να επικαλύπτεται θεματικά με τον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης. Δεν είναι σαφές εάν περιλαμβάνει τα προγράμματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που αποκλείονται από τον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης τα οποία αποσκοπούν αποκλειστικά στη βελτίωση των γενικών γνώσεων.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, η καταγγέλλουσα ήταν κόρη ιταλού υπηκόου που εργαζόταν στη Γερμανία¹²⁴.

120 ΔΕΚ, *Επιτροπή κατά Γαλλίας*, υπόθεση C-35/97, Συλλογή 1998, σ. I-5325, 24 Σεπτεμβρίου 1998.

121 ΔΕΚ, *Reina κατά Landeskreditbank Baden- Württemberg*, υπόθεση 65/81, Συλλογή 1982, σ. 33, 14 Ιανουαρίου 1982.

122 ΔΕΚ, *Matteucci κατά Communauté française de Belgique*, υπόθεση 235/87, Συλλογή 1988, σ. 5589, 27 Σεπτεμβρίου 1988.

123 ΔΕΚ, *Εισαγγελική Αρχή κατά Mutsch*, υπόθεση 137/84, Συλλογή 1985, σ. 2681, 11 Μαΐου 1985.

124 ΔΕΚ, *Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, υπόθεση 9/74, Συλλογή 1974, σ. 773, 3 Ιουλίου 1974.

Αποσκοπώντας στη διευκόλυνση της «παρακολούθησης των σπουδών», οι γερμανικές αρχές κατέβαλλαν σε μαθητές σχολείου που ήταν σε σχολική ηλικία μηνιαίο επίδομα για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσής τους. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι τα γενικά μέτρα που αποσκοπούν στη διευκόλυνση της παρακολούθησης των σπουδών εμπίπτουν στο πεδίο της εκπαίδευσης.

3.4.2.4. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της πρόνοιας και της εκπαίδευσης

Παρότι η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, καθίσταται σαφές από τη νομολογία του ΕΔΔΑ ότι διάφορες μορφές κοινωνικής ασφάλισης, όπως η καταβολή παροχών και συντάξεων, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου 1 ή του άρθρου 8¹²⁵.

Παρότι στην ΕΣΔΑ δεν γίνεται αναφορά σε δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι τα θέματα που άπτονται της υγειονομικής περίθαλψης, όπως η πρόσβαση σε ιατρικούς φακέλους¹²⁶, εμπίπτουν στο άρθρο 8 ή στο άρθρο 3 σε περίπτωση που η αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας είναι τόσο σοβαρή ώστε να συνιστά απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση¹²⁷. Θα μπορούσε επομένως να υποστηριχθεί ότι οι καταγγελίες για διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14.

Δεν είναι σαφές εάν η πρόσβαση σε κοινωνικά πλεονεκτήματα με τη μορφή παροχών σε είδος, όπως οι κάρτες ταξιδιού, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ. Η διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 8, ωστόσο, εκ μέρους του ΕΔΔΑ συνηγορεί υπέρ αυτού, κυρίως όταν οι παροχές αποσκοπούν στη στήριξη της οικογενειακής συνοχής.

Το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ θεμελιώνει αυτοτελές δικαίωμα στην εκπαίδευση. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ αντιμετωπίζει τις καταγγελίες για διακρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης ως εμπίπτουσες στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14. Υποθέσεις που αφορούν διακρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης δυνάμει της ΕΣΔΑ είναι η υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*¹²⁸ που εξετάζεται στην

125 Βλ. συγκεκριμένα τις ακόλουθες υποθέσεις: ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 55707/00), 18 Φεβρουαρίου 2009, ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας* (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996, και ΕΔΔΑ, *Koua Poirrez κατά Γαλλίας* (αριθ. 40892/98), 30 Σεπτεμβρίου 2003. Όλες αυτές οι υποθέσεις εξετάζονται στο κεφάλαιο 4.7.

126 ΕΔΔΑ, *K.H. και λοιποί κατά Σλοβακίας* (αριθ. 32881/04), 28 Απριλίου 2009.

127 ΕΔΔΑ, *Sławomir Musiał κατά Πολωνίας* (αριθ. 28300/06), 20 Ιανουαρίου 2009.

128 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007.

ενότητα 3.1 του κεφαλαίου 2 και η υπόθεση *Orđuš και λοιποί κατά Κροατίας*¹²⁹ που εξετάζεται στην ενότητα 3 του κεφαλαίου 5.

3.4.3. Πρόσβαση στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης

Η προστασία από τις διακρίσεις στον τομέα της πρόσβασης στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης, καλύπτει τις φυλετικές διακρίσεις μέσω της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, και τις διακρίσεις λόγω φύλου μέσω της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών. Το άρθρο 3 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών διασαφηνίζει περαιτέρω τη συγκεκριμένη διάταξη αναφέροντας ότι η απαγόρευση των διακρίσεων θα πρέπει να ισχύει για όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες «τα οποία διατίθενται στο κοινό ανεξάρτητα από το ενδιαφερόμενο πρόσωπο τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων οργανισμών, και που προσφέρονται εκτός του τομέα του ιδιωτικού και του οικογενειακού βίου και των συναλλαγών που διεξάγονται στο πλαίσιο αυτό». Η παράγραφος 13 του προοιμίου και το άρθρο 3 παράγραφος 3 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών αναφέρουν ρητώς ότι δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται «στο περιεχόμενο των μέσων μαζικής ενημέρωσης ή της διαφήμισης» ούτε «στη δημόσια ή ιδιωτική εκπαίδευση», αν και η τελευταία αυτή εξαίρεση δεν περιορίζει το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα, η οποία καλύπτει ρητώς την εκπαίδευση. Η οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών αναφέρεται επίσης στο άρθρο 57 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

«Κατά την έννοια της παρούσας συνθήκης, ως υπηρεσίες νοούνται οι παροχές που κατά κανόνα προσφέρονται αντί αμοιβής [...]

Οι υπηρεσίες περιλαμβάνουν ιδίως:

- α) βιομηχανικές δραστηριότητες,*
- β) εμπορικές δραστηριότητες,*
- γ) βιοτεχνικές δραστηριότητες,*
- δ) δραστηριότητες των ελεύθερων επαγγελματιών.»*

129 ΕΔΔΑ, *Orđuš και λοιποί κατά Κροατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 15766/03), 16 Μαρτίου 2010.

Προκύπτει, επομένως, κατά τα φαινόμενα ότι ο εν λόγω τομέας καλύπτει όλες τις περιπτώσεις στις οποίες ένα αγαθό ή μια υπηρεσία παρέχεται κατά κανόνα έναντι αμοιβής, εφόσον αυτό δεν συμβαίνει σε τελείως προσωπικό πλαίσιο, και εξαιρουμένης της δημόσιας ή ιδιωτικής εκπαίδευσης.

Από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων προκύπτει ότι ο τομέας αυτός καλύπτει περιπτώσεις όπως τη δυνατότητα πρόσβασης ή το επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών σε μπαρ¹³⁰, εστιατόρια και νυχτερινά κέντρα διασκέδασης¹³¹, σε καταστήματα¹³², τη σύναψη ασφαλιστηρίων συμβολαίων¹³³, καθώς και τις πράξεις «ιδιωτών» πωλητών, όπως των εκτροφένων σκύλων¹³⁴. Παρότι η οδηγία για τη φυλετική ισότητα καλύπτει συγκεκριμένα την υγειονομική περίθαλψη, η τελευταία μπορεί επίσης να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των υπηρεσιών, ιδίως δε όταν πρόκειται για ιδιωτική υγειονομική περίθαλψη ή όταν τα άτομα αναγκάζονται να αγοράσουν υποχρεωτική ασφάλιση ασθένειας προκειμένου να καλύψουν τις δαπάνες για λόγους υγείας. Το ΔΕΚ έχει επομένως ερμηνεύσει τις υπηρεσίες στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών κατά τρόπο ώστε να καλύπτεται η υγειονομική περίθαλψη που παρέχεται έναντι αμοιβής από οργανισμούς κερδοσκοπικού χαρακτήρα¹³⁵.

130 Αρχή Ίσης Μεταχείρισης (Ουγγαρία), υπόθεση αριθ. 72, Απρίλιος 2008. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Infoportal του FRA, υπόθεση 322-1, και στην έκδοση του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 49.

131 Ανώτατο Δικαστήριο (Σουηδία), *Μπαρ και εστιατόριο Escape κατά Διαμεσολαβητή κατά των εθνοτικών διακρίσεων*, υπόθεση αριθ. T-2224-07, 1 Οκτωβρίου 2008. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Infoportal του FRA, υπόθεση 365-1· βλ. επίσης την έκδοση του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 68.

132 Bezirksgericht Döbling (Αυστρία), GZ 17 C 1597/05f-17, 23 Ιανουαρίου 2006. Η περίληψη της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Infoportal του FRA, υπόθεση 1-1. Πρωτότυπο κείμενο: <http://infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/caselawDownloadFile.do?id=1>.

133 Εφετείο της Nîmes (Γαλλία), *Lenormand κατά Balenci*, απόφαση αριθ. 08/00907, 6 Νοεμβρίου 2008 και ποινικό τμήμα Ακρωρπτικού Δικαστηρίου Γαλλίας, αποφάσεις αριθ. Μ 08-88.017 και αριθ. 2074, 7 Απριλίου 2009. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στην έκδοση του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 9 (Δεκέμβριος 2009), σ. 59.

134 Εφετείο Svea (Σουηδία), *Διαμεσολαβητής κατά των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού κατά Α.Σ.*, υπόθεση αριθ. T-3562-06, 11 Φεβρουαρίου 2008. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στην έκδοση του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 69.

135 ΔΕΚ, *Kohll κατά Union des Caisses de Maladie*, υπόθεση C-158/96, Συλλογή 1998, σ. I-1931, 28 Απριλίου 1998, ΔΕΚ, *Peerbooms κατά Stichting CZ Groep Zorgverzekeringen*, υπόθεση C-157/99, Συλλογή 2001, σ. I-5473, 12 Ιουλίου 2001, και ΔΕΚ, *Müller Fauré κατά Onderlinge Waarborgmaatschappij*, υπόθεση C-385/99, Συλλογή 2003, σ. I-4509, 13 Μαΐου 2003.

Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα δεν παρέχει ορισμό της στέγασης. Προτείνεται, πάντως, να ερμηνεύεται στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και συγκεκριμένα στο πλαίσιο του δικαιώματος στον σεβασμό της κατοικίας που αναγνωρίζεται στο άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (εφόσον προσχωρήσουν σε αυτήν όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και εφόσον η ΕΕ προσχωρήσει μελλοντικά) και του δικαιώματος σε κατάλληλη στέγη που αναγνωρίζεται στο άρθρο 11 του διεθνούς συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (στο οποίο έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη). Το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει με ευρύ τρόπο το δικαίωμα στην κατοικία συμπεριλαμβάνοντας έτσι σε αυτό κινητές κατοικίες όπως τροχόσπιτα ή ρυμουλκούμενα οχήματα, ακόμη κι αν αυτά είναι εγκατεστημένα παράνομα¹³⁶. Σύμφωνα με την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, η κατάλληλη στέγη πρέπει να πληροί διάφορες απαιτήσεις. Συγκεκριμένα δε πρέπει: να είναι κατάλληλης ποιότητας ώστε να εξασφαλίζει προστασία από τα στοιχεία της φύσης, να αντικατοπτρίζει τις πολιτιστικές απαιτήσεις των χρηστών (συνεπώς περιλαμβάνει οχήματα, τροχόσπιτα, καταυλισμούς και άλλες μη μόνιμες δομές), να συνδέεται με δίκτυα κοινής ωφέλειας και υγιεινής, και να συνδέεται με υπηρεσίες κοινής ωφέλειας και εργασιακές ευκαιρίες μέσω κατάλληλων υποδομών. Πρέπει επίσης να παρέχει κατάλληλη προστασία από την αναγκαστική έξωση ή την έξωση με συνοπτικές διαδικασίες, και να είναι οικονομικά προσιτή¹³⁷. Αυτή η ερμηνεία της στέγης εντοπίζεται και στην προσέγγιση που υιοθετεί ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη συνοπτική έκθεσή του με θέμα *The State of Roma and Traveller Housing in the European Union: Steps Towards Equality – Summary Report* (Η κατάσταση της στέγασης των Ρομά και των Travellers στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Βήματα προς την ισότητα)¹³⁸.

Η υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης συνεπάγεται ότι η πρόσβαση σε στέγαση δεν περιλαμβάνει μόνο τη διασφάλιση ίσης μεταχείρισης εκ μέρους των ιδιοκτητών, είτε αυτοί είναι δημόσιοι φορείς είτε ιδιώτες, και των κτηματομεσιτών όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την ενοικίαση ή την πώληση ακινήτων σε συγκεκριμένα άτομα. Περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα στην ίση μεταχείριση όσον αφορά τον τρόπο παροχής της στέγης (όπως παροχή απομακρυσμένης ή χαμη-

136 ΕΔΔΑ, *Buckley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 20348/92), 25 Σεπτεμβρίου 1996.

137 Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, «Γενική παρατήρηση αριθ. 4: Το δικαίωμα σε κατάλληλη στέγη (άρθρο 11 παράγραφος 1)», έγγραφο HE αριθ. E/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1991.

138 FRA, *The State of Roma and Traveller Housing in the European Union: Steps Towards Equality – Summary Report* [Η κατάσταση της στέγασης των Ρομά και των νομάδων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Βήματα προς την ισότητα – Συνοπτική έκθεση] (Βιέννη – FRA, Μάρτιος 2010).

λής ποιότητας στέγης σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες), τον τρόπο συντήρησής της (όπως τη μη συντήρηση ακινήτων όπου κατοικούν συγκεκριμένες ομάδες) και τον τρόπο μίσθωσής της (όπως αβεβαιότητα όσον αφορά τη διάρκεια μίσθωσης, ή υψηλότερες τιμές μίσθωσης ή εγγύησης για άτομα που ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες).

Παράδειγμα: στο Βέλγιο, ένας ιδιοκτήτης καταδικάστηκε βάσει του ποινικού δικαίου και κλήθηκε να πληρώσει πρόστιμο βάσει του αστικού δικαίου επειδή αρνήθηκε να ενοικιάσει κατοικία σε πρόσωπα κοινγκολέζικης καταγωγής. Παρότι τα τελευταία προσκόμισαν επαρκείς συστάσεις από προηγούμενους ιδιοκτήτες και αποδείξεις ότι έχουν επαρκή εισοδήματα, ο ιδιοκτήτης αρνήθηκε να υπογράψει το μισθωτήριο προβάλλοντας το επιχείρημα ότι είχε αντιμετωπίσει προβλήματα στο παρελθόν με αλλοδαπούς οι οποίοι δεν κατέβαλλαν το συμφωνηθέν μίσθωμα¹³⁹.

3.4.3.1. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης

Το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει το άρθρο 8 κατά τρόπο τέτοιο ώστε να συμπεριλαμβάνει περιπτώσεις οι οποίες αφορούν δραστηριότητες που έχουν δυνητικά συνέπειες στην ιδιωτική ζωή, συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Το ΕΔΔΑ έχει ερμηνεύσει επίσης με ευρύ τρόπο το δικαίωμα του σεβασμού στην κατοικία το οποίο θεμελιώνει το άρθρο 8. Όπως αναφέρθηκε, περιλαμβάνει λιγότερο «συμβατικές» σταθερές κατοικίες, όπως τροχόσπιτα και κινητές κατοικίες. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι απάνθρωπη μεταχείριση συντρέχει και όταν η στέγη που παρέχει το κράτος είναι σε ιδιαίτερα κακή κατάσταση, με αποτέλεσμα οι ένοικοι να αντιμετωπίζουν δυσκολίες για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2), οι προσφεύγοντες εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους, τα οποία στη συνέχεια καταδαφίστηκαν, υπό ιδιαίτερα τραυματικές συνθήκες¹⁴⁰. Η διαδικασία κατασκευής των νέων κατοικιών τους καθυστέρωσε υπερβολικά, ενώ η στέγη που

139 *Correctionele Rechtbank van Antwerpen* (Βέλγιο), απόφαση της 7ης Δεκεμβρίου 2004. Η περίληψη της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Infoportal του FRA, υπόθεση 15-1. Πρωτότυπο κείμενο διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/caselawDownloadFile.do?id=15>.

140 *ΕΔΔΑ, Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2) (αριθ. 41138/98 και 64320/01), 12 Ιουλίου 2005.

τους είχε παραχωρηθεί στο ενδιαμέσο διάστημα ήταν ιδιαίτερα χαμηλής ποιότητας. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη τα εξής:

«[...] οι συνθήκες διαβίωσης των προσφευγόντων τα τελευταία δέκα χρόνια, ιδίως δε το συνωστισμένο και ανθυγιεινό περιβάλλον στο οποίο διαβιούσαν και οι ζημιογόνες επιπτώσεις του στην υγεία και την ευημερία τους, σε συνδυασμό με τη διάρκεια του χρονικού διαστήματος κατά το οποίο ήταν αναγκασμένοι να ζουν υπό αυτές τις συνθήκες και με τη γενικότερη στάση των αρχών, πρέπει να προκάλεσαν στους προσφεύγοντες σημαντικό ψυχικό πόνο, πλήττοντας την ανθρωπινή αξιοπρέπειά τους και κάνοντάς τους να αισθάνονται ταπείνωση και εξευτελισμό».

Η διαπίστωση αυτή, μεταξύ άλλων παραγόντων, είχε ως αποτέλεσμα να αποφανθεί τελικά το ΕΔΔΑ ότι συνέτρεχε εξευτελιστική μεταχείριση κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Από τη διατύπωση του προαναφερθέντος αποσπάσματος προκύπτει ότι οι συνθήκες στέγασης αρκούσαν από μόνες τους για να καταλήξει το δικαστήριο σε αυτή τη διαπίστωση¹⁴¹.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Đokić κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, ο προσφεύγων κατήγγειλε παραβίαση του δικαιώματός του στην ιδιοκτησία¹⁴². Πριν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ο προσφεύγων ήταν λέκτορας σε στρατιωτική σχολή και μέλος των ενόπλων δυνάμεων της εν λόγω χώρας. Είχε αγοράσει διαμέρισμα στο Σεράγεβο, αλλά όταν ξέσπασε ο πόλεμος στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη και η στρατιωτική σχολή στην οποία εργαζόταν μεταφέρθηκε στη σημερινή Σερβία, ο προσφεύγων την ακολούθησε, προσχωρώντας στις ένοπλες δυνάμεις της σημερινής Σερβίας. Μετά τον πόλεμο, οι αρχές αρνήθηκαν να του επιστρέψουν την ιδιοκτησία του με την αιτιολογία ότι είχε υπηρετήσει σε ξένες ένοπλες δυνάμεις. Το εθνικό δικαστήριο δικαίωσε τις αρχές εκτιμώντας ότι ο προσφεύγων δεν ήταν «πιστός» πολίτης καθώς είχε υπηρετήσει σε ξένες ένοπλες δυνάμεις οι οποίες είχαν συμμετάσχει σε στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Παρότι δεν εξέτασε ρητώς την υπόθεση δυνάμει του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου ελήφθη αποκλειστικά με γνώμονα την εθνοτική καταγωγή του προσφεύγοντος (δεδομένου ότι η θητεία σε ορισμένες ένοπλες δυνάμεις είναι ενδεικτική της εθνοτικής καταγωγής των στρατευό-

141 Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η διακριτική μεταχείριση μπορεί να ισοδυναμεί με εξευτελιστική μεταχείριση. Π.χ., βλ. ΕΔΔΑ, *Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 33985/96 και 33986/96), 27 Σεπτεμβρίου 1999.

142 ΕΔΔΑ, *Đokić κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* (αριθ. 6518/04), 27 Μαΐου 2010.

μενων), ιδίως δε καθώς δεν κατέστη δυνατό να αποδειχθεί ότι ο προσφεύγων είχε πράγματι διαπράξει άλλες πράξεις «απιστίας» πέραν της επίσημης ένταξης του στις εν λόγω ένοπλες δυνάμεις. Η μη αποζημίωση του προσφεύγοντος ή η μη χορήγηση εναλλακτικής στέγης σε αυτόν, μετά την άρνηση των αρχών να του επιστρέψουν την περιουσία του, συνιστούσε δυσανάλογη παραβίαση του δικαιώματός του στην ιδιοκτησία.

3.4.4. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Παρότι οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων δεν αναφέρουν συγκεκριμένα την πρόσβαση στη δικαιοσύνη μεταξύ των παραδειγμάτων που άπτονται της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, είναι λογικό να εμπίπτουν στο εν λόγω πεδίο εφαρμογής καθώς το δικαστικό σύστημα είναι ουσιαστικά υπηρεσία η οποία παρέχεται στο ευρύ κοινό από το κράτος έναντι αμοιβής. Η ελάχιστη απαίτηση που επιβάλλουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων στα κράτη μέλη είναι να διασφαλίζουν την πρόσβαση των προσώπων σε δικαστικές και/ή διοικητικές διαδικασίες με σκοπό την επιβολή των δικαιωμάτων τους όπως αυτά απορρέουν από τις οδηγίες¹⁴³. Επιπλέον, πάγια αρχή του δικαίου της ΕΕ αποτελεί το «δικαίωμα των προσώπων στην αποτελεσματική ένδικη προστασία» των δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ¹⁴⁴. Έτσι, ακόμη κι αν δεν μπορεί να ειπωθεί ότι η «πρόσβαση στη δικαιοσύνη» περιλαμβάνεται στα «αγαθά και τις υπηρεσίες», μπορεί ασφαλώς να ειπωθεί ότι η πρόσβαση στη δικαιοσύνη υφίσταται ως αυτοτελές δικαίωμα (χωρίς την υποχρέωση απόδειξης της διακριτικής μεταχείρισης) σε σχέση με την εφαρμογή των οδηγιών αυτών καθαυτών.

3.4.4.1. Η ΕΣΔΑ και ο τομέας της πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Η ΕΣΔΑ θεμελιώνει το δικαίωμα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη ως αυτοτελές δικαίωμα στο πλαίσιο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 6. Το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί με διάφορες υποθέσεις που αφορούσαν διακρίσεις στον τομέα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

143 Άρθρο 9 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, άρθρο 17 παράγραφος 1 της οδηγίας για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση), άρθρο 8 παράγραφος 1 στοιχείο της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, άρθρο 7 παράγραφος 1 της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα.

144 Βλ., π.χ., ΔΕΚ, *Βασιλάκης και λοιποί κατά Δήμου Κερκυραίων*, υπόθεση C-364/07, Συλλογή 2008, σ. I-90, 12 Ιουνίου 2008, ΔΕΚ, *Sahlstedt και λοιποί κατά Επιτροπής*, υπόθεση C-362/06, Συλλογή 2009, σ. I-2903, 23 Απριλίου 2009, και ΔΕΚ, *Αγγελιδάκη και λοιποί κατά Οργανισμού Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ρεθύμνης*, υπόθεση C-378/07, Συλλογή 2009, σ. I-3071, 23 Απριλίου 2009.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας*, η άρνηση αναστολής της ποινής της προσφεύγουσας εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου, σε συνδυασμό με τις παρατηρήσεις που τη συνόδευαν, σύμφωνα με τις οποίες ήταν επιτακτική ανάγκη η αντιμετώπιση του καθεστώτος ατιμωρησίας που επικρατούσε μεταξύ των εθνοτικών μειονοτήτων, κρίθηκε ότι συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 6 σε συνδυασμό με το άρθρο 14¹⁴⁵.

Παράδειγμα: στην προαναφερθείσα υπόθεση *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι υπερβολικές καθυστερήσεις που σημειώνονταν στην εκδίκαση ποινικών και αστικών υποθέσεων (επτά χρόνια για την έκδοση της πρώτης απόφασης) συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 6¹⁴⁶. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη επιπλέον ότι οι εν λόγω καθυστερήσεις, οι οποίες, όπως διαπιστώθηκε, οφείλονταν σε πολυάριθμα δικονομικά σφάλματα, σε συνδυασμό με τη γενικευμένη διακριτική μεταχείριση των Ρομά από τις αρχές, συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 6 σε συνδυασμό με το άρθρο 14.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Anakomba Yula κατά Βελγίου*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 6 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 το γεγονός ότι η εθνική νομοθεσία δεν επέτρεπε στην προσφεύγουσα να λάβει οικονομική στήριξη από το κράτος για να μπορέσει να ασκήσει αγωγή για την πατρότητα ενός εκ των τέκνων της με την αιτιολογία ότι δεν ήταν βελγίδα υπήκοος¹⁴⁷. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αλλοδαποί έχουν απόλυτο δικαίωμα σε δημόσιους χρηματοδοτικούς πόρους. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη διάφορους παράγοντες όπως, μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι η προσφεύγουσα απορρίφθηκε επειδή δεν διέθετε έγκυρη άδεια παραμονής, παρότι είχε ήδη ξεκινήσει την εποχή εκείνη τη διαδικασία ανανέωσης της άδειάς της. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ επηρεάστηκε από το γεγονός ότι για τις υποθέσεις πατρότητας ίσχυε προθεσμία ενός έτους, γεγονός που σήμαινε ότι δεν ήταν λογικό να ζητηθεί από την προσφεύγουσα να περιμένει μέχρι να ανανεωθεί η άδειά της για να υποβάλει αίτηση για παροχή οικονομικής στήριξης.

145 ΕΔΔΑ, *Paraskeva Todorova κατά Βουλγαρίας* (αριθ. 37193/07), 25 Μαρτίου 2010.

146 ΕΔΔΑ, *Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας* (αριθ. 2) (αριθ. 41138/98 και 64320/01), 12 Ιουλίου 2005

147 ΕΔΔΑ, *Anakomba Yula κατά Βελγίου* (αριθ. 45413/07), 10 Μαρτίου 2009, αναφέρεται στο κεφάλαιο 4.7.

3.5. Εφαρμογή της ΕΣΔΑ πέραν του δικαίου της ΕΕ

Εκτός από τις υποθέσεις που προαναφέρονται, όπου η προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ συμπίπτει με την προστασία που παρέχουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, υπάρχουν και άλλοι σημαντικοί τομείς στους οποίους η ΕΣΔΑ παρέχει πρόσθετη προστασία.

3.5.1. Η σφαίρα της «προσωπικής ζωής»: ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, υιοθεσία, κατοικία και γάμος¹⁴⁸

Ένας ιδιαίτερα σημαντικός τομέας είναι η οικογενειακή και ιδιωτική ζωή. Όσον αφορά τον συγκεκριμένο τομέα, τα κράτη μέλη δεν έχουν εκχωρήσει εκτεταμένες νομοθετικές εξουσίες στην ΕΕ.

Όπως αναπτύσσεται στην ακόλουθη ενότητα και στο κεφάλαιο 4, με αφορμή τις υποθέσεις *Mazurek κατά Γαλλίας*¹⁴⁹, *Sommerfeld κατά Γερμανίας*¹⁵⁰ και *Rasmussen κατά Δανίας*¹⁵¹, το ΕΔΔΑ εξέτασε ζητήματα διαφορετικής μεταχείρισης που σχετίζονταν με διατάξεις του κληρονομικού δικαίου, με την επικοινωνία διαζευγμένων γονέων με τα παιδιά τους, και με ζητήματα πατρότητας. Το άρθρο 8 επεκτείνεται επίσης σε ζητήματα υιοθεσίας. Από την προαναφερθείσα υπόθεση *E.B. κατά Γαλλίας* προκύπτει επίσης ότι η υιοθεσία μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ, παρότι η τελευταία δεν θεμελιώνει ξεχωριστό δικαίωμα υιοθεσίας. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έχει καθορίσει το γενικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8, παραπέμποντας σε παλαιότερη νομολογία:

«[...] η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ είναι ευρεία έννοια που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα στη σύναψη και την ανάπτυξη σχέσεων με άλλους ανθρώπους [...] το δικαίωμα στην «προσωπική εξέλιξη» [...] ή το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Περιλαμβάνει

¹⁴⁸ Διευκρινίσεις για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ διατίθενται στον δικτυακό τόπο του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά συγκεκριμένα την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα των ασκούντων νομικά επαγγέλματα: Kilkelly, *The Right to Respect for Private and Family Life* [Το δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής], Human Rights Handbooks, αριθ. 1, 2001, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.coehelp.org/mod/resource/view.php?id=1636.

¹⁴⁹ ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας* (αριθ. 34406/97), 1 Φεβρουαρίου 2000.

¹⁵⁰ ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 31871/96), 8 Ιουλίου 2003.

¹⁵¹ ΕΔΔΑ, *Rasmussen κατά Δανίας* (αριθ. 8777/79), 28 Νοεμβρίου 1984.

στοιχεία όπως ονόματα [...] καθορισμό φύλου, γενετήσιο προσανατολισμό και σεξουαλική ζωή, που εμπίπτουν στη σφαίρα της «προσωπικής ζωής» η οποία προστατεύεται από το άρθρο 8 [...] και το δικαίωμα του σεβασμού της απόφασης αμφότερων των συντρόφων να κάνουν ή να μην κάνουν παιδιά»¹⁵².

Έτσι, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 καθίσταται ιδιαίτερα ευρύ. Η ΕΣΔΑ έχει επιπτώσεις και σε άλλους τομείς, όπως ο γάμος, ο οποίος προστατεύεται συγκεκριμένα δυνάμει του άρθρου 12.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Muñoz Díaz κατά Ισπανίας*, η προσφεύγουσα παντρεύτηκε τον σύζυγό της σύμφωνα με τα έθιμα των Ρομά. Όμως, καθώς αυτά δεν πληρούσαν τις επιταγές της εθνικής νομοθεσίας, ο γάμος δεν αναγνωρίστηκε επισήμως¹⁵³. Ωστόσο, οι αρχές αντιμετώπισαν την προσφεύγουσα ως συζευγμένη όσον αφορά τα έγγραφα ταυτότητας που εκδόθηκαν, τις καταβληθείσες παροχές και το μητρώο οικογενειακής κατάστασης. Όταν απεβίωσε ο σύζυγός της, η προσφεύγουσα υπέβαλε στο κράτος αίτηση χορήγησης σύνταξης επιζώντος, Η αίτησή της, όμως, απορρίφθηκε καθώς ο γάμος της δεν ήταν έγκυρος δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι επειδή το κράτος είχε αντιμετωπίσει την προσφεύγουσα ως νομίμως συζευγμένη, βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με άλλους(-ες) «καλή τη πίστει» συζύγους (ήτοι συζύγους που δεν ήταν νομίμως παντρεμένοι(-ες) για τεχνικούς λόγους, αλλά που οι ίδιοι(-ες) πίστευαν ότι είναι), που θα δικαιούνταν στη θέση της σύνταξη επιζώντος. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η άρνηση αναγνώρισης της εγκυρότητας του γάμου δεν συνιστούσε διάκριση (δυνάμει του άρθρου 12 σε συνδυασμό με το άρθρο 14). Διάκριση συνιστούσε, όμως, κατά την άποψή του, η άρνηση αντιμετώπισης της προσφεύγουσας κατά όμοιο τρόπο με άλλους(-ες) «καλή τη πίστει» συζύγους και η άρνηση καταβολής της σύνταξης (δυνάμει του άρθρου 1 του πρωτοκόλλου 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 14).

Έτσι, παρότι το ΕΔΔΑ υιοθετεί συνήθως περιορισμένο περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά την προστασία της θεμελιώδους ανθρώπινης αξιοπρέπειας, κρίθηκε αναγκαίο να διασφαλιστεί μια κάποια ισορροπία με το μέλημα της προστασίας τρίτων που βρίσκονται σε ευάλωτη θέση και των οποίων τα δικαιώματα ενδεχομένως παραβιάζονται.

152 ΕΔΔΑ, *Ε.Β. κατά Γαλλίας* [Τμήμα Ευρείας Σύλληψης] (αριθ. 43546/02), 22 Ιανουαρίου 2008, παρ. 43.

153 ΕΔΔΑ, *Muñoz Díaz κατά Ισπανίας* (αριθ. 49151/07), 8 Δεκεμβρίου 2009.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Sommerfeld κατά Γερμανίας* αφορούσε γερμανικές νομοθετικές διατάξεις που ρύθμιζαν την επικοινωνία ενός πατέρα με το παιδί του¹⁵⁴. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, όταν οι γονείς ενός παιδιού δεν είναι συζευγμένοι, η μητέρα έχει το δικαίωμα να αρνηθεί στον πατέρα την επικοινωνία με το παιδί του. Σε αυτήν την περίπτωση, ο πατέρας πρέπει να προσφύγει στα δικαστήρια για να διεκδικήσει να επικοινωνεί με το παιδί του. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι η νομοθεσία δεν εισήγε διακρίσεις καθώς συνήθως οι εν διαστάσει πατέρες δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα να διατηρούν την επικοινωνία με τα παιδιά τους. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι το περιθώριο εκτίμησης του κράτους σε υποθέσεις που αφορούν το δικαίωμα επικοινωνίας των γονέων με τα παιδιά τους πρέπει να είναι ιδιαίτερα περιορισμένο. Δήλωσε, επιπλέον, ότι «πρέπει να υπάρχουν πολύ σοβαροί λόγοι για να κριθεί συμβατή με την ΕΣΔΑ η διαφορετική μεταχείριση λόγω της γέννησης ενός παιδιού εντός ή εκτός γάμου [...]. Το ίδιο ισχύει για τη διακριτική μεταχείριση του πατέρα παιδιού το οποίο είναι καρπός της σχέσης ανύπαντρου ζεύγους σε σύγκριση με τον πατέρα παιδιού το οποίο είναι καρπός έγγαμης σχέσης». Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η επιχειρηματολογία της κυβέρνησης δεν μπορούσε να αιτιολογήσει τέτοια διαφορετική μεταχείριση.

Στην προαναφερθείσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα συμφέροντα του πατέρα συμβάδιζαν με τα συμφέροντα του παιδιού, δηλαδή ήταν προς το συμφέρον του παιδιού να έχει επαφή με τον πατέρα. Ωστόσο, όταν τα συμφέροντα του παιδιού συγκρούονται ενδεχομένως με τα συμφέροντα του πατέρα, το ΕΔΔΑ αφήνει στο κράτος μεγαλύτερο περιθώριο εκτίμησης με γνώμονα την καλύτερη δυνατή προστασία του παιδιού.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Rasmussen κατά Δανίας*, ένας πατέρας κατήγγειλε ότι δεν μπόρεσε να αμφισβητήσει την πατρότητα λόγω εκπνοής των συναφών προθεσμιών¹⁵⁵. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι οι προθεσμίες συνιστούσαν όντως διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου, αλλά ότι η τελευταία ήταν δικαιολογημένη, καθώς οι προθεσμίες εξυπηρετούσαν τον θεμιτό σκοπό της παροχής ασφάλειας και σιγουριάς στο παιδί σχετικά με την κατάστασή του, μην επιτρέποντας στους πατέρες να καταχρώνται της δυνατότητας αμφισβήτησης της πατρότητας σε μεταγενέστερο στάδιο της ζωής των παιδιών.

¹⁵⁴ ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 31871/96), 8 Ιουλίου 2003, παρ. 93. Υποθέσεις με παρόμοια πραγματικά περιστατικά: ΕΔΔΑ, *Sahin κατά Γερμανίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 30943/96), 8 Ιουλίου 2003. Βλ. ακόμη ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας* (αριθ. 34406/97), 1 Φεβρουαρίου 2000, που επίσης αφορά διακριτική μεταχείριση παιδιών γεννηθέντων εκτός γάμου. Η υπόθεση αυτή αναφέρεται στο κεφάλαιο 4 (προστατευόμενα χαρακτηριστικά).

¹⁵⁵ ΕΔΔΑ, *Rasmussen κατά Δανίας* (αριθ. 8777/79), 28 Νοεμβρίου 1984.

Καθώς τα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ ακολουθούν τελείως διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα αυτό, το ΕΔΔΑ παρείχε στο κράτος ευρύ περιθώριο εκτίμησης, κρίνοντας δικαιολογημένη τη διαφορετική μεταχείριση¹⁵⁶.

3.5.2. Συμμετοχή στην πολιτική: ελευθερία έκφρασης, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, και δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές

Ένας από τους βασικούς στόχους του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η προαγωγή της δημοκρατίας. Αυτό αντικατοπτρίζεται σε πολλά από τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ τα οποία διευκολύνουν την προαγωγή της συμμετοχής στην πολιτική. Η νομοθεσία της ΕΕ αναγνωρίζει περιορισμένο αριθμό δικαιωμάτων στον εν λόγω τομέα (συγκεκριμένα δε το δικαίωμα των πολιτών της ΕΕ να ψηφίζουν στις δημοτικές εκλογές και στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου). Η ΕΣΔΑ προβλέπει, ωστόσο, ευρύτερες εγγυήσεις που θεμελιώνουν όχι μόνο το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, αλλά και τα συνοδευτικά δικαιώματα της ελευθερίας της έκφρασης, και της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι.

Παράδειγμα: στην προαναφερθείσα υπόθεση *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας*, η άρνηση έκδοσης άδειας για την πραγματοποίηση πορείας με θέμα την ευαισθητοποίηση όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, σε συνδυασμό με τις ομοφοβικές δηλώσεις στις οποίες προέβη δήμοσιως ο δήμαρχος, συνιστούσαν παραβίαση του δικαιώματος της ελευθερίας του συνέρχεσθαι (άρθρο 11) σε συνδυασμό με το άρθρο 14¹⁵⁷.

Στο δικαίωμα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι εμπεριέχεται η ελευθερία σύστασης πολιτικών κομμάτων, θέμα στο οποίο το ΕΔΔΑ παρέχει υψηλό βαθμό προστασίας από παραβιάσεις¹⁵⁸. Ομοίως, όπως αναφέρεται στην ενότητα 11 του κεφαλαίου 4, διεξοδικότατης εξέτασης τυγχάνουν ενδεχόμενες παραβιάσεις του δικαιώματος στην ελευθερία του λόγου στο πλαίσιο του πολιτικού διαλόγου¹⁵⁹.

156 Όπ. π., παρ. 40-42.

157 ΕΔΔΑ, *Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας* (αριθ. 1543/06), 3 Μαΐου 2007.

158 Π.χ., ΕΔΔΑ, *Σοσιαλιστικό Κόμμα και λοιποί κατά Τουρκίας* (αριθ. 21237/93), 25 Μαΐου 1998.

159 ΕΔΔΑ, *Castells κατά Ισπανίας* (αριθ. 11798/85), 23 Απριλίου 1992.

3.5.3. Η επιβολή του νόμου

Επιπλέον, με γνώμονα τη διασφάλιση του ουσιαστικού δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 2) και της απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης (άρθρο 3), τα άρθρα αυτά επιβάλλουν επίσης στο κράτος την υποχρέωση να διερευνά τις συνθήκες κάτω από τις οποίες λαμβάνει ενδεχομένως χώρα η απώλεια ανθρώπινης ζωής ή η σχετική μεταχείριση. Στις υποθέσεις *Nachova και λοιποί* και *Turan Cakir*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η υποχρέωση αυτή περιλαμβάνει την ειδική υποχρέωση της διεξαγωγής έρευνας για τον εντοπισμό ρατσιστικών κινήτρων που ενδεχομένως υποκινούν τις παραβιάσεις των άρθρων 2 και 3, και ότι η μη διεξαγωγή της σχετικής έρευνας συνιστά παραβίαση των εν λόγω άρθρων σε συνδυασμό με το άρθρο 14¹⁶⁰.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Turan Cakir κατά Βελγίου*, ο προσφεύγων υπέβαλε καταγγελία για βίαιη συμπεριφορά της αστυνομίας κατά τη σύλληψή του που είχε ως αποτέλεσμα να υποστεί σοβαρές και μόνιμες βλάβες, καθώς και για απειλές και ρατσιστικές προσβολές¹⁶¹. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η βία που ασκήθηκε εις βάρος του προσφεύγοντος συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός του στην προστασία από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση (δυνάμει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ). Έκρινε ακόμη ότι η μη προσήκουσα διερεύνηση εκ μέρους του κράτους των καταγγελιών του προσφεύγοντος περί κακομεταχείρισης συνιστούσε παραβίαση των δικονομικών υποχρεώσεων του κράτους δυνάμει του ίδιου άρθρου. Απεφάνθη επιπλέον ότι η μη διεξαγωγή έρευνας συνιστούσε επίσης παραβίαση του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το δικαίωμα της προστασίας από τις διακρίσεις, δεδομένου ότι το κράτος όφειλε να διερευνήσει όχι μόνο τις καταγγελίες περί κακομεταχείρισης, αλλά και τις καταγγελίες ότι η εν λόγω κακομεταχείριση συνιστούσε διακριτική μεταχείριση υποκινούμενη από ρατσιστικά κίνητρα.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* αφορούσε δύο άνδρες Ρομά οι οποίοι πυροβολήθηκαν και σκοτώθηκαν στην προσπάθειά τους να διαφύγουν της στρατονομίας που επιχειρήσε να τους συλλάβει επειδή απουσίαζαν χωρίς άδεια¹⁶². Κατά την ώρα του περιστατικού, ο στρατονόμος που σκότωσε τα θύματα φώναξε σε έναν γείτονα «Αναθεματισμένοι τσιγγάνοι!». Το

¹⁶⁰ ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [Τμήμα Ευρείας Σύληψης] (αριθ. 43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005, ΕΔΔΑ, *Turan Cakir κατά Βελγίου* (αριθ. 44256/06), 10 Μαρτίου 2009, ομοίως, ΕΔΔΑ, *Šečić κατά Κροατίας* (αριθ. 40116/02), 31 Μαΐου 2007.

¹⁶¹ ΕΔΔΑ, *Turan Cakir κατά Βελγίου* (αριθ. 44256/06), 10 Μαρτίου 2009.

¹⁶² ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [Τμήμα Ευρείας Σύληψης] (αριθ. 43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005.

ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι το κράτος παραβίασε το δικαίωμα των θυμάτων στη ζωή (δυνάμει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ), όχι μόνο ουσιαστικά, αλλά και από δικονομική άποψη, καθώς δεν μερίμνησε για την προσήκουσα διερεύνηση των συνθηκών κάτω από τις οποίες έχασαν τη ζωή τους. Έκρινε ότι η μη διεξαγωγή έρευνας συνιστούσε επίσης παραβίαση του άρθρου 2 σε συνδυασμό με το δικαίωμα της προστασίας από τις διακρίσεις, καθώς το κράτος όφειλε να διεξαχθεί έρευνα ειδικά για τον εντοπισμό πιθανών κινήτρων διακριτικής μεταχείρισης.

Παρόλο που αμφότερες οι υποθέσεις αυτές αφορούσαν πράξεις κρατικών υπαλλήλων, η υποχρέωση του κράτους να παρεμβαίνει για να προστατεύει τα θύματα εγκλημάτων και η υποχρέωση διερεύνησης των συνθηκών κάτω από τις οποίες διαπράχθηκαν τα τελευταία ισχύει και για τις πράξεις ιδιωτών.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Μέλη του συναθροίσματος Gldani των Μαρτύρων του Ιεχωβά και λοιποί κατά Γεωργίας*¹⁶³, μια ομάδα Μαρτύρων του Ιεχωβά δέχθηκε επίθεση από υπερορθόδοξους. Αν και ειδοποιήθηκε, η αστυνομία δεν παρενέβη για να αποτρέψει τη βία. Οι έρευνες για τη διαλεύκανση του περιστατικού σταμάτησαν όταν η αστυνομία δήλωσε ότι δεν ήταν δυνατή η εξακρίβωση της ταυτότητας των δραστών. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η μη παρέμβαση της αστυνομίας για την προστασία των θυμάτων από πράξεις βίας που είχαν ρατσιστικά κίνητρα και η μη προσήκουσα διερεύνηση του περιστατικού ακολούθως συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 3 (δικαίωμα προστασίας από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή) και του άρθρου 9 (δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας) σε συνδυασμό με το άρθρο 14 καθώς οι λόγοι της επίθεσης ήταν θρησκευτικοί.

Κατά τα φαινόμενα, η νομοθεσία της ΕΕ επιβάλλει ενδεχομένως παρόμοιες υποχρεώσεις δυνάμει της απόφασης-πλαίσιο του Συμβουλίου για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (που εξετάζεται στο κεφάλαιο 4.6)¹⁶⁴. Ωστόσο, η απόφαση-πλαίσιο δεν

163 ΕΔΔΑ, *Μέλη του συναθροίσματος Gldani των Μαρτύρων του Ιεχωβά και λοιποί κατά Γεωργίας* (αριθ. 71156/01), 3 Μαΐου 2007.

164 Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2008 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, ΕΕ L 328, 6 Δεκεμβρίου 2008, σ. 55. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προτροπή σε διακρίσεις, μίσος και βία εις βάρος ομάδας ατόμων λόγω της καταγωγής τους ή λόγω του ότι ανήκουν ή δεν ανήκουν σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα, έθνος, φυλή ή θρησκεία συνιστά συγκεκριμένο περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης που προστατεύεται από την ΕΣΔΑ. Βλ. π.χ.: ΕΔΔΑ, *Le Pen κατά Γαλλίας* (απόφαση) (αριθ. 18788/09), 20 Απριλίου 2010, ΕΔΔΑ, *Féret κατά Βελγίου* (αριθ. 15615/07), 16 Ιουλίου 2009, ΕΔΔΑ, *Willem κατά Γαλλίας* (αριθ. 10883/05), 16 Ιουλίου 2009, και ΕΔΔΑ, *Balsytė-Lideikienė κατά Λιθουανίας* (αριθ. 72596/01), 4 Νοεμβρίου 2008.

επιβάλλει συγκεκριμένη υποχρέωση διερεύνησης της ύπαρξης ή όχι ρατσιστικών κινήτρων σε περιπτώσεις διάπραξης αξιόποινων πράξεων κατά του προσώπου.

3.5.4. Ζητήματα ποινικού δικαίου

Εκτός από τα ζητήματα που άπτονται της επιβολής του νόμου, τα οποία αναπτύσσονται στην παράγραφο 3.5.3, η ΕΣΔΑ συνδέεται με ζητήματα ποινικού δικαίου μέσω διαφόρων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, του δικαιώματος της προστασίας από αυθαίρετη κράτηση, της απαγόρευσης αναδρομικής επιβολής ποινής και άσκησης νέας δίωξης, του δικαιώματος στη ζωή και του δικαιώματος της προστασίας από απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Oruz κατά Τουρκίας*, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την ύπαρξη έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου, σε συνδυασμό με τα δικαιώματα στη ζωή και στην προστασία από απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, καθώς η αστυνομία και η δικαιοσύνη δεν επέβαλαν με προσήκοντα τρόπο τη νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία¹⁶⁵.

Παράδειγμα: στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας* και *Bouamar κατά Βελγίου* (που εξετάζονται στο κεφάλαιο 4.5), οι προσφεύγοντες είχαν τεθεί υπό κράτηση από τις αντίστοιχες εθνικές αρχές¹⁶⁶. Στις εν λόγω υποθέσεις, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι παραβιάστηκε μεν το δικαίωμα στην ελευθερία, αλλά ότι δεν υπήρξαν διακρίσεις καθώς η διαφορετική μεταχείριση ήταν απόρροια της ανάγκης προστασίας ανηλίκων.

¹⁶⁵ ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας* (αριθ. 33401/02), 9 Ιουνίου 2009.

¹⁶⁶ ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας* (αριθ. 39474/98), 16 Μαΐου 2002, ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου* (αριθ. 9106/80), 29 Φεβρουαρίου 1988.

Βασικά σημεία

- Οι υπήκοοι τρίτων χωρών απολαμβάνουν, πάντως, ίσης μεταχείρισης στους ίδιους γενικούς τομείς που καλύπτονται από τις οδηγίες περί καταπολέμησης των διακρίσεων σε περίπτωση που χαρακτηρίζονται ως «επί μακρόν διαμένοντες» δυνάμει της οδηγίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών.
- Όταν οι υπήκοοι τρίτων χωρών δεν πληρούν τα κριτήρια χαρακτηρισμού ως «επί μακρόν διαμένοντες», απολαμβάνουν περιορισμένης προστασίας δυνάμει των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων:
  - προστασία από τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, ηλικίας, αναπηρίας, θρησκείας ή πεποιθήσεων όσον αφορά το δικαίωμα πρόσβασης τους σε επαγγελματική κατάρτιση και συνθήκες εργασίας. Δεν έχουν, όμως, δικαίωμα σε ίσες ευκαιρίες πρόσβασης σε απασχόληση,
  - δυνάμει της οδηγίας για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών (αναδιατύπωση), οι υπήκοοι τρίτων χωρών προστατεύονται από τις διακρίσεις λόγω φύλου όσον αφορά την πρόσβασή τους σε απασχόληση και σε αγαθά και υπηρεσίες.
- Η προστασία από τις διακρίσεις που παρέχουν οι οδηγίες της ΕΕ περί καταπολέμησης των διακρίσεων έχει ευρύ πεδίο εφαρμογής:
  - η φυλετική και εθνοτική καταγωγή απολαμβάνουν της ευρύτερης δυνατής προστασίας, καθώς προστατεύονται σε σχέση με την πρόσβαση σε απασχόληση, σε συστήματα πρόνοιας και σε αγαθά και υπηρεσίες,
  - οι διακρίσεις λόγω φύλου απαγορεύονται όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, σε κοινωνική ασφάλιση (η οποία είναι πιο περιορισμένη σε σχέση με το ευρύτερο σύστημα πρόνοιας) και σε αγαθά και υπηρεσίες,
  - ο γενετήσιος προσανατολισμός, η αναπηρία, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις και η ηλικία προστατεύονται επί του παρόντος μόνο όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση.
- Η ΕΣΔΑ περιλαμβάνει μη εξαντλητικό κατάλογο προστατευόμενων χαρακτηριστικών. Οποιοσδήποτε μπορεί να επικαλεστεί την ΕΣΔΑ ενώπιον εθνικών αρχών, εθνικών δικαστηρίων και, τέλος, ενώπιον του ΕΔΔΑ.
- Όταν παραπέμπεται ενώπιόν του υπόθεση στην οποία διατυπώνονται καταγγελίες για διακρίσεις, το ΕΔΔΑ δύναται να εξετάσει την υπόθεση δυνάμει μόνο του ουσιαστικού δικαιώματος στο οποίο βασίζεται ή σε συνδυασμό με το άρθρο 14.
- Δεν είναι δυνατή η υποβολή καταγγελίας δυνάμει αποκλειστικά και μόνο του άρθρου 14. Πρέπει να συνδυάζεται με καταγγελία που να αφορά ένα από τα ουσιαστικά δικαιώματα της ΕΣΔΑ. Αρκεί απλώς να σχετίζεται σε γενικές γραμμές η καταγγελία με τον θεματικό τομέα που καλύπτεται από το εκάστοτε επικαλούμενο δικαίωμα.

- Το πρωτόκολλο 12 της ΕΣΔΑ θεμελιώνει αυτοτελές δικαίωμα προστασίας από τις διακρίσεις. Το δικαίωμα αυτό συνδέεται με όλα τα δικαιώματα που γεννώνται ή απορρέουν από την εθνική νομοθεσία ή πρακτική, ενώ η ερμηνεία που δίνεται στις «διακρίσεις» ταυτίζεται πλήρως με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 14.
- Το ΔΕΚ έχει επιλέξει να ερμηνεύει με ιδιαίτερα ευρύ τρόπο τους διάφορους τομείς εφαρμογής αποσκοπώντας στην πλήρη εφαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η νομοθεσία της ΕΕ.
- Το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ, τόσο ως προς τα ουσιαστικά δικαιώματα που περιέχει όσο και ως προς τον τρόπο ερμηνείας τους για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 14, είναι ιδιαίτερος ευρύ σε σύγκριση με τις οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων.
- Ιδιαίτερα σημαντικοί τομείς οι οποίοι εκτείνονται πέραν του πεδίου εφαρμογής των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων και κατά πολύ πέραν των αρμοδιοτήτων της ΕΕ (και συνεπώς του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων) είναι, μεταξύ άλλων, τα ζητήματα που άπτονται του ιδιωτικού και οικογενειακού δικαίου, τα δικαιώματα που σχετίζονται με την πολιτική συμμετοχή και τα ζητήματα ποινικού δικαίου.
- Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, επομένως, τα θύματα των διακρίσεων να εξετάζουν προσεκτικά εάν οι καταγγελίες τους εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων ή στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ όταν διαμορφώνουν την προσέγγιση που σκοπεύουν να ακολουθήσουν σχετικά με την ανακύπτουσα διαφορά.

Σχετική βιβλιογραφία

Bell, «Beyond European Labour Law? Reflections on the EU Racial Equality Directive» [Πέρα από το ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο; Σκέψεις σχετικά με την οδηγία της ΕΕ για τη φυλετική ισότητα], *European Law Journal*, τεύχος 8.3 (2002), σ. 384.

Boccardo, «Housing Rights and Racial Discrimination» [Δικαιώματα στέγασης και φυλετικές διακρίσεις], *European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field* [Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων], *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 9 (Δεκέμβριος 2009), σ. 21.

Brosius-Gersdorf, «Ungleichbehandlung von Imam-Ehe und Zivilehe bei der Gewährung von Sozialversicherungsleistungen in der Türkei aus völkerrechtlicher Sicht: der Fall Şerife Yiğit vor dem Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte», *Europäische Grundrechte-Zeitschrift* (2009).

Cousins, «The European Convention on Human Rights and Social Security Law» [Η ευρωπαϊκή σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το δικαίο για την κοινωνική ασφάλιση], *Human Rights Law Review*, τεύχος 10.1 (2010), σ. 191.

Edel, *The Prohibition of Discrimination under the European Convention on Human Rights*, Human Rights Files, Αριθ. 22, 2010.

Equinet, *Combating Discrimination in Goods and Services* [Καταπολέμηση των διακρίσεων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών] (Equinet, 2004).

ERRC [Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά]/Interights/MPG, *Strategic Litigation of Race Discrimination in Europe: from Principles to Practice* [Στρατηγικές δικαστικές διαφορές στον τομέα των φυλετικών διακρίσεων στην Ευρώπη: από τη θεωρία στην πράξη] (Νότινγκχαμ – Russell Press, 2004), παράρτημα 5.γ.

Karuy, «Social Security and the European Convention on Human Rights: How an Odd Couple has Become Presentable» [Κοινωνική ασφάλιση και ευρωπαϊκή σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα: πώς ο περίεργος αυτός συνδυασμός δεν ξενίζει πιά], *European Journal of Social Security*, τεύχος 9.3 (2007), σ. 221.

Sánchez-Rodas Navarro, «El Tribunal Europeo de Derechos Humanos y la pensión de viudedad en caso de unión celebrada conforme al rito gitano», *Aranzadi Social*, τεύχος 18 (2009).

Sudre (επιμ.), *Le droit à la non-discrimination au sens de la Convention européenne des droits de l'homme: actes du colloque des 9 et 10 novembre 2007* (Βρυξέλλες – Bruylant/Nemesis, 2008).

4

Προστατευόμενα χαρακτηριστικά

4.1. Εισαγωγή

Οι οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων απαγορεύουν τη διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε ορισμένα «προστατευόμενα χαρακτηριστικά», προβλέποντας συγκεκριμένο και περιορισμένο κατάλογο προστατευόμενων χαρακτηριστικών, ο οποίος καλύπτει το φύλο (οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών, οδηγία για την ισότητα των φύλων (ανταδιτύπωση)), τον γενετήσιο προσανατολισμό, την αναπηρία, την ηλικία, τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις (οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση), τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή (οδηγία για τη φυλετική ισότητα). Η ΕΣΔΑ, αντιθέτως, περιέχει μη εξαντλητικό κατάλογο, ο οποίος συμπίπτει με τον κατάλογο που προβλέπουν οι οδηγίες, αλλά εκτείνεται και πέραν αυτού. Σύμφωνα με το άρθρο 14, η χρήση των αναγνωριζόμενων στην ΕΣΔΑ δικαιωμάτων δύναται να εξασφαλισθεί ασχέτως διακρίσεως «φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως». Η διατύπωση «άλλης καταστάσεως» επιτρέπει στο ΕΔΔΑ να συμπεριλαμβάνει σε αυτήν την κατηγορία τα χαρακτηριστικά (μεταξύ άλλων) που προστατεύονται ρητώς από τις οδηγίες περί καταπολέμησης των διακρίσεων, και συγκεκριμένα: την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό.

Στο κεφάλαιο 1 αναφέρεται ότι το άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης απαγορεύει τις διακρίσεις. Ο Χάρτης είναι δεσμευτικός για τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ισχύει όμως και για τα κράτη μέλη όταν ερμηνεύουν και εφαρμόζουν τη νομοθεσία της ΕΕ. Όσον αφορά τις

Ως «προστατευόμενα χαρακτηριστικά» νοούνται τα χαρακτηριστικά των προσώπων τα οποία δεν πρέπει να θεωρούνται σχετικά με τη διαφορετική μεταχείριση ή με την απόλαυση συγκεκριμένου πλεονεκτήματος.

διακρίσεις, ο Χάρτης περιλαμβάνει έναν συνδυασμό των χαρακτηριστικών που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ και των χαρακτηριστικών που αναγνωρίζουν οι οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων, χωρίς όμως να περιλαμβάνει τη μη εξαντλητική κατηγορία της «άλλης καταστάσεως».

4.2. Φύλο

Η έννοια των διακρίσεων λόγω φύλου είναι σχετικά αυτονόητη, καθώς αναφέρεται σε διακρίσεις οι οποίες πηγάζουν από το γεγονός ότι ένα πρόσωπο είναι είτε γυναίκα είτε άνδρας. Πρόκειται για την περισσότερο αναπτυγμένη πτυχή της κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ και θεωρείτο ανέκαθεν βασικό δικαίωμα. Η ανάπτυξη της προστασίας από τις διακρίσεις λόγω φύλου εξυπηρέτησε διττό σκοπό: πρώτον, εξυπηρέτησε έναν οικονομικό σκοπό με την έννοια ότι συνέβαλε στην εξάλειψη των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού σε μια ολοένα και πιο ολοκληρωμένη αγορά, και, δεύτερον, σε πολιτικό επίπεδο, προσανατόλισε την Κοινότητα προς την κατεύθυνση της κοινωνικής προόδου και της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας. Κατά συνέπεια, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου ήταν, και εξακολουθεί να είναι, θεμελιώδης λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αναγνώριση της κοινωνικής και οικονομικής σημασίας που έχει η διασφάλιση ισότιμης μεταχείρισης παγιώθηκε ακόμη περισσότερο με την προτεραιότητα που έδωσε στο συγκεκριμένο θέμα ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Ομοίως, η προστασία από τις διακρίσεις λόγω φύλου είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη και στους κόλπους της ΕΣΔΑ.

Είναι γεγονός ότι οι περισσότερες περιπτώσεις διακρίσεων λόγω φύλου αφορούν συνήθως γυναίκες που υφίστανται λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση σε σύγκριση με άνδρες, όχι όμως αποκλειστικά.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Defrenne κατά Sabena*, η αιτούσα κατήγγειλε ότι ελάμβανε χαμηλότερη αμοιβή σε σύγκριση με τους άνδρες συναδέλφους της, παρά το γεγονός ότι επιτελούσε τα ίδια ακριβώς καθήκοντα¹⁶⁷. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι επρόκειτο σαφώς για διάκριση λόγω φύλου. Στην απόφασή του, το ΔΕΚ επεσήμανε τόσο την οικονομική όσο και την κοινωνική διάσταση της Ένωσης, υπογραμμίζοντας ότι η μη εισαγωγή διακρίσεων συμβάλλει καθοριστικά στην επίτευξη των εν λόγω στόχων εκ μέρους της ΕΕ.

¹⁶⁷ ΔΕΚ, *Defrenne κατά Sabena*, υπόθεση 43/75, Συλλογή 1976, σ. 455, 8 Απριλίου 1976.

Στην υπόθεση *Bilka*, που εξετάστηκε παραπάνω, το ΔΕΚ κλήθηκε να εξετάσει περίπτωση διαφορετικής μεταχείρισης η οποία βασιζόταν σε λόγους διοικητικής φύσης του εργοδότη, ο οποίος δικαιολόγησε τον αποκλεισμό εργαζομένων μερικής απασχόλησης από επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα με το επιχείρημα ότι με τον τρόπο αυτό παρέχονταν κίνητρα για εργασία πλήρους απασχόλησης με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση επαρκούς προσωπικού. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΔΕΚ δεν δήλωσε κατηγορηματικά εάν θεωρούσε το μέτρο αυτό ανάλογο ή όχι της διαφορετικής μεταχείρισης που υπέστησαν οι εργαζόμενοι. Στην ακόλουθη υπόθεση, όμως, ήταν περισσότερο κατηγορηματικό.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Hill και Stapleton*, η κυβέρνηση εφήρμοσε σύστημα επιμερισμού της εργασίας στον δημόσιο τομέα, βάσει του οποίου κάθε θέση εργασίας πλήρους απασχόλησης μπορούσε να μοιραστεί ισομερώς μεταξύ δύο υπαλλήλων, οι οποίοι θα εργάζονταν το 50% των ωρών της πλήρους απασχόλησης και θα λάμβαναν το 50% του κανονικού μισθού¹⁶⁸. Οι εργαζόμενοι είχαν δικαίωμα επανόδου στο σύστημα της εργασίας με πλήρες ωράριο, με την επιφύλαξη της υπάρξεως κενής θέσεως. Σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις, οι εργαζόμενοι πλήρους απασχόλησης δικαιούνταν να ανεβούν κατ' έτος ένα επίπεδο στη μισθολογική κλίμακα. Ωστόσο, για τους εργαζόμενους που εντάσσονταν στο σύστημα επιμερισμού της εργασίας η αύξηση ήταν μόνο 50%, με δύο έτη υπηρεσίας στο εν λόγω σύστημα να αντιστοιχούν σε ένα επίπεδο της μισθολογικής κλίμακας. Οι δύο καταγγέλλουσες στη συγκεκριμένη υπόθεση επέστρεψαν στο σύστημα εργασίας με πλήρες ωράριο και υπέβαλαν καταγγελία για το σύστημα μισθολογικής εξέλιξης που εφαρμόστηκε στην περίπτωση τους. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι το σύστημα επιμερισμού της εργασίας συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω φύλου καθώς σε αυτό συμμετείχαν ως επί το πλείστον γυναίκες. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη καθώς βασιζόταν στην αρχή της εφαρμογής της προσαύξησης σε συνάρτηση με τον πραγματικό χρόνο προϋπηρεσίας. Το ΔΕΚ έκρινε ότι ο ισχυρισμός αυτός δεν βασιζόταν σε αντικειμενικά κριτήρια (καθώς δεν υπήρχαν αποδείξεις ότι ο χρόνος προϋπηρεσίας άλλων υπαλλήλων υπολογιζόταν βάσει των ωρών πραγματικής εργασίας τους). Το ΔΕΚ απεφάνθη ακόμη ότι «ο εργοδότης δεν μπορεί να δικαιολογεί διάκριση αφορώσα σύστημα επιμερισμού της εργασίας με τη μόνη δικαιολογία ότι η εξάλειψη της διακρίσεως αυτής θα οδηγούσε σε αύξηση των εξόδων του».

¹⁶⁸ ΔΕΚ, *Hill και Stapleton κατά The Revenue Commissioners και Department of Finance*, υπόθεση C-243/95, Συλλογή 1998, σ. I-3739, 17 Ιουνίου 1998.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι το ΔΕΚ δεν δέχεται αβίαστα επιχειρήματα υπέρ διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου τα οποία βασίζονται μόνο σε οικονομικά ή διοικητικά μελήματα των εργοδοτών.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας*, η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι η εθνική νομοθεσία υποχρέωνε τις γυναίκες να φέρουν το επώνυμο του συζύγου τους μετά τον γάμο¹⁶⁹. Παρότι η νομοθεσία επέτρεπε στις γυναίκες να διατηρούν το πατρικό τους επώνυμο ταυτόχρονα με το επώνυμο του συζύγου τους, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η διάταξη αυτή συνιστούσε διάκριση λόγω φύλου, καθώς η εθνική νομοθεσία δεν υποχρέωνε τους συζύγους να αλλάζουν το δικό τους επώνυμο.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Zarb Adami κατά Μάλτας*, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι το γεγονός ότι κλήθηκε να ασκήσει καθήκοντα ενόρκου συνιστούσε διάκριση καθώς η μέθοδος που ακολουθείτο για τη διαμόρφωση των καταλόγων των ενόρκων είχε ως αποτέλεσμα να καλούνται συχνότερα άνδρες παρά γυναίκες¹⁷⁰. Από τα στατιστικά στοιχεία προέκυψε ότι, σε διάστημα πέντε ετών, τα σώματα των ενόρκων αποτελούνταν σε ποσοστό άνω του 95% από άνδρες, και το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι εφόσον οι άνδρες και οι γυναίκες βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση όσον αφορά τα καθήκοντά τους ως πολίτες, η πρακτική αυτή συνιστούσε διάκριση.

Η έννοια του «φύλου» ερμηνεύθηκε επίσης κατά τρόπο ώστε να εμπίπτουν σε αυτήν περιπτώσεις στις οποίες η διακριτική μεταχείριση σχετίζεται με το «βιολογικό φύλο» του αιτούντος με περισσότερο αφηρημένο τρόπο, καθιστώντας έτσι δυνατή την περιορισμένη προστασία της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου.

169 ΕΔΔΑ, *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας* (αριθ. 29865/96), 16 Νοεμβρίου 2004.

170 ΕΔΔΑ, *Zarb Adami κατά Μάλτας* (αριθ. 17209/02), 20 Ιουνίου 2006.

171 Ο εν λόγω ευρέως αποδεκτός ορισμός προέρχεται από τις «Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity» [Αρχές Yogyakarta σχετικά με την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον γενετήσιο προσανατολισμό και στην ταυτότητα του φύλου], Μάρτιος 2007, που διατίθενται στον δικτυακό τόπο: www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm. Οι αρχές αυτές διατυπώθηκαν από ανεξάρτητο φορέα εμπειρογνομητών σε θέματα διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Έτσι, ο ευρύτερα αποδεκτός ορισμός της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου περιλαμβάνει όχι μόνο τα άτομα που προβαίνουν σε χειρουργική επέμβαση αλλαγής φύλου («τρανσεξουαλικά άτομα»), αλλά και εκείνα που επιλέγουν άλλα μέσα για να εκφράσουν το κοινωνικό φύλο τους, όπως η ετεροφυλενδυσία ή η παρενδυσία, ή που απλώς υιοθετούν συγκεκριμένο τρόπο ομιλίας ή χρησιμοποιούν καλλυντικά που κατά κανόνα συνδέονται με άτομα του αντίθετου φύλου.

Μετά την εκδίκαση της υπόθεσης *P. κατά S. και Cornwall County Council*, ο λόγος του «φύλου» δυνάμει των οδηγιών για την καταπολέμηση των διακρίσεων περιλαμβάνει επίσης τις διακρίσεις εις βάρος ενός προσώπου επειδή «έχει την πρόθεση να υποβληθεί ή έχει ήδη υποβληθεί σε αλλαγή φύλου». Προκύπτει, επομένως, ότι το χαρακτηριστικό του φύλου, όπως ερμηνεύεται δυνάμει της νομοθεσίας της ΕΕ, προστατεύει επί του παρόντος την ταυτότητα του κοινωνικού φύλου μόνο υπό στενή έννοια.

Ως ταυτότητα του κοινωνικού φύλου νοείται η «εσωτερική και εξωτερικευμένη εμπειρία που βιώνει βαθιά μέσα του κάθε πρόσωπο για το φύλο του, η οποία δύναται ή όχι να αντιστοιχεί στο γενετικό του φύλο, συμπεριλαμβανομένης της προσωπικής αίσθησης του σώματος (που μπορεί να περιλαμβάνει, σε περίπτωση ελεύθερης επιλογής, τροποποίηση της εμφάνισης του σώματος ή των λειτουργιών του με ιατρικά, χειρουργικά ή άλλα μέσα) και άλλων εκδηλώσεων του φύλου, συμπεριλαμβανομένης της ένδυσης, της ομιλίας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κίνησης ή ενέργειας»¹⁷¹.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *K.B. κατά National Health Service Pensions Agency* αφορούσε την άρνηση χορήγησης σύνταξης χηρείας στον τρανσεξουαλικό σύντροφο της Κ.Β.¹⁷² Η άρνηση χορήγησης της σύνταξης βασίστηκε στο γεγονός ότι το τρανσεξουαλικό ζεύγος δεν πληρούσε την απαίτηση της έγγαμης σχέσης. Την εποχή εκείνη η αγγλική νομοθεσία δεν επέτρεπε τον γάμο μεταξύ τρανσεξουαλικών ατόμων.

Το ΔΕΚ εξέτασε το ζήτημα της διάκρισης και απεφάνθη ότι δεν στοιχειοθετείτο διάκριση λόγω φύλου διότι, σε σχέση με το ποιος δικαιούτο τη σύνταξη χηρείας, δεν εφαρμόστηκε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση προς τον έναν ή τον άλλον σύντροφο λόγω του ότι ήταν άνδρας ή γυναίκα. Στη συνέχεια, όμως, το ΔΕΚ άλλαξε κατεύθυνση στο σκεπτικό του, εστιάζοντας στο ζήτημα του γάμου. Επεσήμανε ότι καθώς δεν επιτρεπόταν στα τρανσεξουαλικά άτομα να παντρευτούν, δεν μπορούσαν σε καμία περίπτωση να λάβουν τη σύνταξη χηρείας, σε αντίθεση με τα ετεροφυλόφιλα ζεύγη. Στη συνέχεια έλαβε υπόψη

¹⁷² ΔΕΚ, *K.B. κατά National Health Service Pensions Agency*, υπόθεση C-117/01, Συλλογή 2004, σ. I-541, 7 Ιανουαρίου 2004.

του την υπόθεση της *Christine Goodwin* η οποία είχε εκδικαστεί ενώπιον του ΕΔΑΔ¹⁷³. Συνεκτιμώντας τα στοιχεία, το ΔΕΚ απεφάνθη τελικά ότι η υπό εξέταση βρετανική νομοθεσία δεν ήταν συμβατή με την αρχή της ίσης μεταχείρισης καθώς δεν επέτρεπε στα τρανσεξουαλικά άτομα να επωφελούνται μέρους της αμοιβής των συντρόφων τους.

Παράδειγμα: παρόμοια ζητήματα έθιγε και η υπόθεση *Richards*¹⁷⁴. Η Richards, η οποία στη ληξιαρχική πράξη γεννήσεώς της καταχωρίσθηκε ως άρρεν, υποβλήθηκε σε εγχείριση αλλαγής φύλου. Η υπόθεση αφορούσε τη σύνταξη γήρατος που χορηγούσε το Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς την εποχή εκείνη οι γυναίκες λάμβαναν τη σύνταξη στην ηλικία των 60 ετών, ενώ οι άνδρες στην ηλικία των 65 ετών. Η αίτηση που υπέβαλε η Richards στο κράτος για χορήγηση σύνταξης στην ηλικία των 60 ετών απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι ο νόμος την αναγνώριζε ως άνδρα και συνεπώς δεν μπορούσε να αιτηθεί χορήγηση σύνταξης προτού συμπληρώσει την ηλικία των 65 ετών. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι η καταγγέλλουσα υπέστη άνιση μεταχείριση λόγω της αλλαγής φύλου στην οποία είχε υποβληθεί, και κατά συνέπεια η μεταχείριση αυτή συνιστούσε διάκριση κατά παράβαση του άρθρου 4 παράγραφος 1 της οδηγίας περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως¹⁷⁵.

Επί του παρόντος το ΕΔΔΑ δεν έχει αποφανθεί εάν η ταυτότητα του κοινωνικού φύλου εμπίπτει ως προστατευόμενο χαρακτηριστικό στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14, ούτε έχει αποσαφηνίσει εάν αυτό θα αφορά μόνο τα «τρανσεξουαλικά άτομα» ή θα δοθεί ευρύτερη ερμηνεία στην ταυτότητα του κοινωνικού φύλου. Αυτό δεν σημαίνει ότι το ΕΔΔΑ δεν έχει ασχοληθεί καθόλου με το θέμα της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η ταυτότητα του κοινωνικού φύλου και ο γενετήσιος προσανατολισμός εμπίπτουν στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής των προσώπων, και ως εκ τούτου δεν πρέπει να θίγονται από κυβερνητικές παρεμβάσεις.

173 ΕΔΔΑ, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 28957/95), 11 Ιουλίου 2002.

174 ΔΕΚ, *Richards κατά Secretary of State for Work and Pensions*, υπόθεση C-423/04, Συλλογή 2006, σ. I-3585, 27 Απριλίου 2006.

175 Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1978 περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, ΕΕ L 6, 10 Ιανουαρίου 1979, σ. 24.

Παράδειγμα: οι υποθέσεις *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* και *I. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* αφορούσαν παρόμοια πραγματικά περιστατικά¹⁷⁶. Οι προσφεύγουσες, οι οποίες είχαν αμφότερες υποβληθεί σε εγχείριση αλλαγής φύλου –από άνδρες σε γυναίκες–, κατήγγειλαν ότι η κυβέρνηση αρνήθηκε να επιτρέψει την τροποποίηση των πιστοποιητικών γέννησής τους και την αναγραφή σε αυτά του νέου τους φύλου, παρότι αυτό επιτρεπόταν για άλλα έγγραφα όπως και για το ονοματεπώνυμο τους. Τα πιστοποιητικά γέννησης χρησιμοποιούνταν ακόμη για ορισμένους σκοπούς για τους οποίους ήταν σημαντικό το φύλο από νομικής άποψης, όπως ο τομέας της απασχόλησης ή της συνταξιοδότησης, με αποτέλεσμα οι αιτούσες να αισθάνονται αμηχανία και ταπείνωση όταν υποχρεούνταν να αποκαλύψουν το αναγνωρισμένο από τον νόμο ανδρικό τους φύλο. Το ΕΔΔΑ (ανατρέποντας παλαιότερη νομολογία) απεφάνθη ότι η συμπεριφορά αυτή συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και του δικαιώματος στον γάμο δυνάμει του άρθρου 12, αλλά δεν εξέτασε εάν στοιχειοθετείτο ή όχι παραβίαση του άρθρου 14.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Van Kück κατά Γερμανίας*, η προσφεύγουσα, η οποία είχε υποβληθεί σε εγχείριση αλλαγής φύλου και ορμονοθεραπεία, κατήγγειλε ότι ο φορέας ιδιωτικής ιατρικής ασφάλισης στον οποίο υπαγόταν αρνήθηκε να της επιστρέψει τα χρήματα που δαπάνησε για τον συγκεκριμένο λόγο¹⁷⁷. Το γερμανικό εφετείο, που εκδίκασε την υπόθεση της καταγγέλλουσας κατά της ασφαλιστικής εταιρείας, απεφάνθη ότι οι ιατρικές διαδικασίες στις οποίες υπεβλήθη δεν ήταν «αναγκαίες» σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στη συμφωνία και συνεπώς η προσφεύγουσα δεν δικαιούτο επιστροφή. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, λαμβανομένης υπόψη της φύσης της ταυτότητας του κοινωνικού φύλου και της σοβαρότητας της απόφασης υποβολής σε μη αναστρέψιμες ιατρικές διαδικασίες, το εθνικό δικαστήριο όχι μόνο δεν εξασφάλισε δίκαιη δίκη στην προσφεύγουσα, παραβιάζοντας το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, αλλά παραβίασε επιπλέον το δικαίωμά της στο σεβασμό της ιδιωτικής ζωής το οποίο κατοχυρώνεται με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, πάντως, δεν πρόέβη σε εξέταση της συμμόρφωσης προς το άρθρο 14 καθώς επρόκειτο ουσιαστικά για τα ίδια πραγματικά περιστατικά.

176 ΕΔΔΑ, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 28957/95), 11 Ιουλίου 2002, ΕΔΔΑ, *I. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 25680/94), 11 Ιουλίου 2002, παρ. 26. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *L. κατά Λιθουανίας* (αριθ. 27527/03), 11 Σεπτεμβρίου 2007.

177 ΕΔΔΑ, *Van Kück κατά Γερμανίας* (αριθ. 35968/97), 12 Ιουνίου 2003, παρ. 30, 90-91.

Προκύπτει επομένως γενικά ότι η νομοθεσία που διέπει το χαρακτηριστικό της «ταυτότητας του κοινωνικού φύλου» απαιτεί σημαντική αποσαφήνιση τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Από πρόσφατες μελέτες εθνικών νομοθεσιών που ρυθμίζουν τον συγκεκριμένο τομέα προκύπτει μεγάλη ανομοιογένεια στους κόλπους της Ευρώπης, με τα κράτη να χωρίζονται ουσιαστικά σε δύο κατηγορίες: σε εκείνα που αντιμετωπίζουν την «ταυτότητα του κοινωνικού φύλου» ως μέρος του «γενετήσιου προσανατολισμού» και σε εκείνα που την αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο των «διακρίσεων λόγω φύλου»¹⁷⁸.

Από διάφορες υποθέσεις που αφορούν διακριτική μεταχείριση λόγω φύλου σε σχέση με την ηλικία συνταξιοδότησης προκύπτει ότι το ΕΔΔΑ αφήνει στο κράτος ευρύ περιθώριο εκτίμησης σε θέματα δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής¹⁷⁹.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι, λόγω της διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδότησης που ίσχυε για τους άνδρες και τις γυναίκες, περιήλθαν όλοι τους σε μειονεκτική θέση λόγω της τροποποίησης των παροχών που λάμβαναν, οι οποίες είχαν καθοριστεί βάσει της ηλικίας συνταξιοδότησης¹⁸⁰. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι διακρίσεις λόγω φύλου μπορούσαν να δικαιολογηθούν καταρχήν μόνο εφόσον υπήρχαν «πολύ σοβαροί λόγοι». Ωστόσο, «η ΕΣΔΑ αφήνει συνήθως στο κράτος μεγάλο περιθώριο εκτίμησης όταν πρόκειται για γενικά μέτρα οικονομικής ή κοινωνικής στρατηγικής [...] Λόγω της άμεσης γνώσης της κοινωνίας τους και των αναγκών της, οι εθνικές αρχές είναι καταρχήν σε καλύτερη θέση από τον διεθνή δικαστή να κρίνουν τι εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον από κοινωνικής ή οικονομικής άποψης, και το ΕΔΔΑ γενικά σέβεται την πολιτική επιλογή του νομοθέτη εκτός κι αν είναι [...] προφανές ότι η κρίση του στερείται ορθολογικής βάσης». Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, όταν θεσπίστηκαν αρχικά, οι διαφορετικές ηλικίες συνταξιοδότησης ήταν όντως μια μορφή «ειδικών μέτρων» με την έννοια ότι σχεδιάστηκαν για να αντισταθμίσουν τις οικονο-

178 FRA, *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States: Part I – Legal Analysis* [Ομοφοβία και διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού στα κράτη μέλη της ΕΕ: Μέρος I – Νομική ανάλυση] (Βιέννη – FRA, 2009), σ. 129-144· Thomas Hammarberg, Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, *Human Rights and Gender Identity* [Τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ταυτότητα του φύλου] (Στρασβούργο – Συμβούλιο της Ευρώπης, 29 Ιουλίου 2009), έγγραφο CommDH/IssuePaper(2009)2.

179 Οι υποθέσεις αυτές αποτελούν επίσης αφορμή για εποικοδομητική συζήτηση του θέματος της δικαιολόγησης της διακριτικής μεταχείρισης, αποσαφηνίζοντας έτσι ακόμη περισσότερο την εν λόγω έννοια και ενισχύοντας τα όσα αναπτύχθηκαν ανωτέρω στο παρόν εγχειρίδιο σχετικά με το θέμα της δικαιολόγησης.

180 ΕΔΔΑ, *Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 65731/01 και 65900/01), 12 Απριλίου 2006.

μικές δυσκολίες που ενδεχομένως αντιμετώπιζαν οι γυναίκες λόγω του ότι κατά παράδοση δεν εργάζονταν και φρόντιζαν το σπίτι, με αποτέλεσμα να μην λαμβάνουν εισόδημα και να μην είναι οικονομικά ανεξάρτητες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κυβέρνηση είχε αρχίσει να επιφέρει σταδιακά προσαρμογές με στόχο την εξίσωση των ηλικιών συνταξιοδότησης ανδρών και γυναικών και ότι ενεργώντας προς αυτήν την κατεύθυνση δεν είχε υπερβεί το περιθώριο εκτίμησής της ούτε με την επιλογή να προβεί σε αυτό το μέτρο σε βάθος χρόνου ούτε επειδή δεν επέφερε αλλαγές νωρίτερα¹⁸¹.

Παρόμοια προσέγγιση υιοθέτησε το ΔΕΚ σε σχέση με υποθέσεις διαφορετικής μεταχείρισης η οποία δικαιολογείται λόγω γενικότερων ζητημάτων που άπτονται της πολιτικής για την απασχόληση.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Schnorbus*, η τακτική του υπουργείου Δικαιοσύνης της Έσσης να δίνει προτεραιότητα σε άνδρες υποψήφιους που είχαν υπηρετήσει την υποχρεωτική ένοπλη ή εναλλακτική θητεία τους όσον αφορά την πραγματοποίηση προπαρασκευαστικής νομικής άσκησης κρίθηκε ότι συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω φύλου¹⁸². Το ΔΕΚ έκρινε, ωστόσο, ότι η υπό εξέταση τακτική δικαιολογείτο αντικειμενικά καθώς στόχος της ήταν απλώς να αντισταθμίσει την καθυστέρηση που προκαλούσε στη σταδιοδρομία των ανδρών υποψηφίων η εκπλήρωση της υποχρεωτικής τους θητείας.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Megner και Scheffel* αφορούσε τις γερμανικές νομοθετικές διατάξεις που εξαιρούσαν την ήσσονα εργασία (λιγότερο από δεκαπέντε ώρες την εβδομάδα) και την εργασία βραχείας διάρκειας από τα συστήματα υποχρεωτικής ασφάλισης ασθενείας και γήρατος, καθώς και από την υποχρέωση καταβολής εισφορών στο σύστημα ασφάλισης κατά της ανεργίας¹⁸³. Το ΔΕΚ έκρινε ότι οι σχετικές διατάξεις στοιχειοθετούσαν δυνητικά έμμεση διάκριση εις βάρος γυναικών που ήταν εκ των πραγμάτων πιθανότερο να εργάζονται σε θέσεις μερικής απασχόλησης ή σε θέσεις εργασίας βραχείας διάρκειας. Το ΔΕΚ δέχθηκε το επιχείρημα της κυβέρνησης ότι εάν συμπεριλάμβανε στο σύστημα ασφάλισης όσους επιτελούσαν ήσσονες ερ-

¹⁸¹ Για παρόμοιες υποθέσεις βλ.: ΕΔΔΑ, *Barrow κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 42735/02), 22 Αυγούστου 2006, παρ. 20-24 και 37, ΕΔΔΑ, *Pearson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 8374/03), 22 Αυγούστου 2006, παρ. 12-13 και 25, ΕΔΔΑ, *Walker κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 37212/02), 22 Αυγούστου 2006, παρ. 19-20 και 37.

¹⁸² ΔΕΚ, *Schnorbus κατά Land Hessen*, υπόθεση C-79/99, Συλλογή 2000, σ. I-10997, 7 Δεκεμβρίου 2000.

¹⁸³ ΔΕΚ, *Megner και Scheffel κατά Innungskrankenkasse Vorderpfalz*, υπόθεση C-444/93, Συλλογή 1995, σ. I-4741, 14 Δεκεμβρίου 1995. Ομοίως, ΔΕΚ, *Nolte κατά Landesversicherungsanstalt Hannover*, υπόθεση C-317/93, Συλλογή 1995, σ. I-4625, 14 Δεκεμβρίου 1995.

γασίες ή εργασίες βραχείας διάρκειας, τότε το κόστος που θα προέκυπτε θα οδηγούσε σε ριζική αναδιαμόρφωση του συστήματος, καθώς θα ήταν πλέον αδύνατο να χρηματοδοτείται από εισφορές. Δέχθηκε ακόμη ότι υπήρχε ζήτηση για άτομα που επιτελούσαν ήσσονες εργασίες ή εργασίες βραχείας διάρκειας, την οποία η κυβέρνηση μπορούσε να διευκολύνει μόνο εξαιρώντας τις συγκεκριμένες εργασίες από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Εάν δεν υιοθετούσε η κυβέρνηση αυτή την προσέγγιση, οι εν λόγω εργασίες θα επιτελούνταν έτσι κι αλλιώς αλλά παράνομα. Το ΔΕΚ δέχθηκε ότι τα επιλεγέντα από την κυβέρνηση μέσα ανταποκρίνονταν σε θεμιτό σκοπό της κοινωνικής πολιτικής, και ότι το κράτος πρέπει να έχει «ευρύ περιθώριο εκτίμησης» όσον αφορά την επιλογή των μέτρων που θεωρεί κατάλληλα για την εφαρμογή «της κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής για την απασχόληση». Ως εκ τούτου, η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη.

Τα ανωτέρω μπορούν να αντιπαραβληθούν με την ακόλουθη υπόθεση όπου το ΔΕΚ δεν έκρινε δικαιολογημένη τη διάκριση λόγω φύλου στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής, παρά τις σημαντικές δημοσιονομικές επιπτώσεις που επικαλέστηκε η κυβέρνηση.

Παράδειγμα: η υπόθεση *De Weerd, το γένος Roks, και λοιποί* αφορούσε τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις που ρύθμιζαν τη χορήγηση επιδόματος ανικανότητας προς εργασία¹⁸⁴. Το 1975 η εθνική νομοθεσία θέσπισε επίδομα ανικανότητας για άνδρες και άγαμες γυναίκες, ανεξαρτήτως του εισοδήματός τους προτού καταστούν ανίκανοι προς εργασία. Το 1979 η σχετική νομοθεσία τροποποιήθηκε και το επίδομα μπορούσε πλέον να καταβληθεί και σε έγγαμες γυναίκες. Θεσπίστηκε, όμως, και μία άλλη απαίτηση: ο δικαιούχος έπρεπε να λαμβάνει συγκεκριμένο επίπεδο εισοδήματος καθ' όλη τη διάρκεια του έτους που προηγείτο της ανικανότητάς του προς εργασία. Η νομοθεσία αμφισβητήθηκε (μεταξύ άλλων) επειδή η απαίτηση εισοδήματος εισήγε έμμεση διάκριση εις βάρος των γυναικών (οι οποίες είχαν λιγότερες πιθανότητες σε σχέση με τους άνδρες να κερδίζουν το απαιτούμενο εισόδημα). Το κράτος υποστήριξε ότι η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείτο για λόγους που αφορούσαν τον προϋπολογισμό, καθώς έπρεπε να ελέγχονται οι εθνικές δαπάνες. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι, παρότι η νομοθεσία της ΕΕ δεν εμποδίζει το κράτος να καθορίζει ποιες κατηγορίες προσώπων δικαιούνται παροχές κοινωνικής ασφάλισης, ο καθορισμός αυτός δεν μπορεί να γίνεται με μεροληπτικό τρόπο.

¹⁸⁴ ΔΕΚ, *De Weerd, το γένος Roks, και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών*, υπόθεση C-343/92, Συλλογή 1994, σ. I-571, 24 Φεβρουαρίου 1994.

Οι δύο υποθέσεις είναι συγκρίσιμες ως προς τα πραγματικά τους περιστατικά: η υπόθεση *De Weerd*, το γένος *Roks*, και λοιποί πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ως ο «κανόνας», ενώ η υπόθεση *Megner* και *Scheffel* ως η εξαίρεση. Η νομοθεσία της ΕΕ δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να υιοθετούν συγκεκριμένα καθεστώτα κοινωνικής ασφάλισης, αλλά, όταν το πράττουν, τα δικαστήρια δεν δύνανται να επιτρέπουν την εξαίρεση ορισμένων ομάδων απλώς και μόνο για δημοσιονομικούς λόγους, καθώς κάτι τέτοιο ενδέχεται να υπονομεύσει σοβαρά την αρχή της ίσης μεταχείρισης και να αφήσει περιθώρια για παραβάσεις. Η διαφορετική μεταχείριση μπορεί, πάντως, να γίνει δεκτή εφόσον είναι το μόνο μέσο πρόληψης της κατάρρευσης ολόκληρου του συστήματος ασφάλισης ασθενείας και ασφάλισης κατά της ανεργίας, ιδίως δε σε περίπτωση που η εφαρμογή του σχετικού μέτρου θα ωθούσε απλώς και μόνο αναγκαστικά τους ανθρώπους σε παράνομη εργασία.

4.3. Γενετήσιος προσανατολισμός

Συνήθως, οι υποθέσεις που σχετίζονται με διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού αφορούν πρόσωπα που υφίστανται δυσμενή μεταχείριση διότι είναι ομοφυλόφιλοι, λεσβίες ή αμφιφυλόφιλοι, όμως το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό απαγορεύει και τις διακρίσεις λόγω ετεροφυλοφιλικής.

Παράδειγμα: σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον του σουηδικού Διαμεσολαβητή κατά των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού («HomO»), μια ετεροφυλόφιλη γυναίκα κατήγγειλε ότι υπέστη διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού επειδή απορρίφθηκε η αίτησή της να εργαστεί ως υπεύθυνη ενημέρωσης για θέματα ασφαλέστερων σεξουαλικών συνευρέσεων στη σουηδική εθνική ομοσπονδία για τα δικαιώματα των λεσβιών, των ομοφυλόφιλων και των τρανσεξουαλικών ατόμων¹⁸⁶. Η ομοσπονδία δήλωσε στην καταγ-

Ως γενετήσιος προσανατολισμός νοείται «η ικανότητα κάθε προσώπου να αισθάνεται βαθιά συναισθηματική, στοργική και σεξουαλική έλξη για πρόσωπα διαφορετικού φύλου ή του ίδιου φύλου ή περισσότερων του ενός φύλων, και να συνάπτει στενές προσωπικές σχέσεις μαζί τους»¹⁸⁵.

¹⁸⁵ Ο εν λόγω ευρέως αποδεκτός ορισμός προέρχεται από τις «Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity» [Αρχές Yogyakarta σχετικά με την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον γενετήσιο προσανατολισμό και στην ταυτότητα του φύλου], Μάρτιος 2007, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm.

¹⁸⁶ HomO (Σουηδία), απόφαση της 21ης Ιουνίου 2006, φάκελος αριθ. 262/06, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.do.se.

γέλλουσα ότι προτιμούσε να προσλάβει έναν αυτοπροσδιοριζόμενο ως ομοφυλόφιλο ή αμφιφυλόφιλο άνδρα καθώς στόχος της ήταν να προσεγγίσει όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα μέσω υπαλλήλων με παρόμοια χαρακτηριστικά. Ο Διαμεσολαβητής έκρινε ότι είτε η καταγγέλλουσα δεν μπορούσε να ισχυριστεί ότι βρίσκεται σε ανάλογη κατάσταση με έναν ομοφυλόφιλο ή αμφιφυλόφιλο άνδρα για τους σκοπούς της συγκεκριμένης θέσης εργασίας (και συνεπώς δεν μπορούσε να αποδείξει ότι υπέστη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση) είτε, σε κάθε περίπτωση, ότι η διάκριση ήταν δικαιολογημένη λόγω ουσιαστικής επαγγελματικής προϋπόθεσης.

Παρότι ο «γενετήσιος προσανατολισμός» δεν αναφέρεται ρητώς στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ μεταξύ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών, το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει κατηγορηματικά, με αφορμή διάφορες υποθέσεις, ότι ο γενετήσιος προσανατολισμός περιλαμβάνεται στην κατηγορία της «άλλης καταστάσεως» που επίσης προστατεύει το άρθρο 14¹⁸⁷.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *S.L. κατά Αυστρίας*, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι δυνάμει της τότε ισχύουσας εθνικής νομοθεσίας θεωρούνταν αδίκημα οι συναινετικές σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανδρών εκ των οποίων ο ένας ήταν κάτω των 18 ετών¹⁸⁸. Αντιθέτως, οι γυναίκες επιτρέπεται να έχουν σεξουαλικές σχέσεις (τόσο λεσβιακής όσο και ετεροφυλοφιλικής φύσης) από την ηλικία των 14 ετών. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι αυτό συνιστούσε διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *E.B. κατά Γαλλίας*, η αίτηση της προσφεύγουσας να υιοθετήσει παιδί απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχε ανδρικό πρότυπο στο σπίτι της¹⁸⁹. Η εθνική νομοθεσία επέτρεπε στις μονογονεϊκές οικογένειες να υιοθετούν παιδιά, και το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η απόφαση των αρχών βασίστηκε κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι η προσφεύγουσα είχε σχέση και συζούσε με μια άλλη γυναίκα. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι συνέτρεχε διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

Επισημαίνεται ότι το ΕΔΔΑ προστατεύει επίσης, δυνάμει του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, τον γενετήσιο προσανατολισμό αυτόν καθεαυτό από την παρέμβαση του κράτους. Έτσι, ακόμη κι αν συντρέχει διακριτική

187 Βλ., π.χ., ΕΔΔΑ, *Fretté κατά Γαλλίας* (αριθ. 36515/97), 26 Φεβρουαρίου 2002, παρ. 32.

188 ΕΔΔΑ, *S.L. κατά Αυστρίας* (αριθ. 45330/99), 9 Ιανουαρίου 2003.

189 ΕΔΔΑ, *E.B. κατά Γαλλίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 43546/02), 22 Ιανουαρίου 2008.

μεταχείριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, είναι δυνατόν να επικαλεστεί απλώς ο ενδιαφερόμενος παραβίαση του άρθρου 8 χωρίς να χρειάζεται να αποδείξει την ύπαρξη διακριτικής μεταχείρισης.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* αφορούσε εθνική νομοθεσία η οποία ποινικοποιούσε τις συναινετικές ομοφυλοφιλικές σχέσεις μεταξύ ενηλίκων¹⁹⁰. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι ως ομοφυλόφιλος διέτρεχε συνεπώς κίνδυνο δίωξης. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι το γεγονός αυτό συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός του στον σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής, καθώς στην τελευταία περιλαμβάνεται και η «σεξουαλική ζωή». Απεφάνθη ακόμη ότι, παρότι η προστασία της δημόσιας ηθικής συνιστά θεμιτό σκοπό, μπορεί να επιδιωχθεί χωρίς τόσο μεγάλη παρέμβαση στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής.

Το ΕΔΔΑ έχει ενδιαφερθεί ιδιαίτερα για τη διασφάλιση της προστασίας των προσώπων στις περιπτώσεις στις οποίες οι κρατικές παρεμβάσεις σχετίζονται με ζητήματα που θεωρείται ότι άπτονται θεμελιωδών στοιχείων της προσωπικής αξιοπρέπειας, όπως η σεξουαλική ή η οικογενειακή ζωή. Από την ακόλουθη υπόθεση φαίνεται πόσο δύσκολη είναι η δικαιολόγηση των παρεμβάσεων στην ιδιωτική ζωή όταν σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Karner κατά Αυστρίας* αφορούσε την ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας (ενότητα 14 του νόμου περί μισθώσεων), η οποία θέσπιζε το δικαίωμα της αυτόματης διαδοχής του βασικού μισθωτή στο μισθωτήριο συμφωνητικό από συγγενή ή από τον μόνιμο σύντροφό του σε περίπτωση θανάτου του¹⁹¹. Ο προσφεύγων συζούσε με τον σύντροφό του, τον βασικό μισθωτή, ο οποίος απεβίωσε. Τα εθνικά δικαστήρια ερμήνευσαν τη νομοθεσία κατά τρόπον που εξαιρούσε τα ομοφυλοφιλικά ζεύγη, όχι όμως τα ετεροφυλόφιλα ζεύγη που δεν ήταν παντρεμένα. Η κυβέρνηση αναγνώρισε μεν ότι συνέτρεχε διαφορετική μεταχείριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, υποστήριξε όμως ότι ήταν δικαιολογημένη καθώς στόχος ήταν η προστασία των παραδοσιακών οικογενειών από το ενδεχόμενο απώλειας της στέγης τους. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, παρότι η προστασία της παραδοσιακής οικογένειας συνιστά θεμιτό σκοπό, το «περιθώριο εκτίμησης [...] είναι περιορισμένο [...] όταν συντρέχει διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου ή γενετήσιου προσανατολισμού». Το ΕΔΔΑ δήλωσε ακόμη ότι «η αρχή της αναλογικότητας δεν απαιτεί απλώς να είναι καταρχήν πρόσφορο το επιλεγμένο μέτρο για την επίτευξη του

¹⁹⁰ ΕΔΔΑ, *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 7525/76), 22 Οκτωβρίου 1981.

¹⁹¹ ΕΔΔΑ, *Karner κατά Αυστρίας* (αριθ. 40016/98), 24 Ιουλίου 2003, παρ. 34-43.

επιδιωκόμενου σκοπού. Πρέπει να αποδεικνύεται ακόμη ότι, για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού, είναι επιβεβλημένος ο αποκλεισμός ορισμένων ομάδων ατόμων –στην προκειμένη περίπτωση προσώπων που διατηρούσαν ομοφυλοφιλική σχέση– από το πεδίο εφαρμογής της ενότητας 14 του νόμου περί μισθώσεων». Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε επομένως ότι συνέτρεχε διάκριση, καθώς το κράτος θα μπορούσε να είχε λάβει μέτρα για την προστασία της παραδοσιακής οικογένειας χωρίς να θέσει τα ομοφυλοφιλικά ζεύγη σε τόσο μειονεκτική θέση.

4.4. Αναπηρία

Ούτε η ΕΣΔΑ ούτε η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση παρέχουν ορισμό της αναπηρίας. Λόγω της ιδιαιτερότητας του ρόλου του ΔΕΚ, τα εθνικά δικαστήρια υιοθετούν συχνά διάφορους ορισμούς της αναπηρίας τους οποίους συμπεριλαμβάνουν στα πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων που παραπέμπονται στο ΔΕΚ. Το ίδιο το ΔΕΚ, πάντως, είχε κάποιες ευκαιρίες να παράσχει περιορισμένες κατευθύνσεις σχετικά με το τι συνιστά αναπηρία στη νομολογία του.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Chacón Navas*, το ΔΕΚ είχε την ευκαιρία να εξετάσει το γενικό πεδίο εφαρμογής των διατάξεων που αφορούσαν τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας, και την εκμεταλλεύθηκε για να επισημάνει ότι ο όρος «αναπηρία» θα έπρεπε να έχει εναρμονισμένο ορισμό σε επίπεδο ΕΕ¹⁹². Το ΔΕΚ επεσήμανε ότι η έννοια της «αναπηρίας», για τους σκοπούς της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση, υποδηλώνει «μειονεκτικότητα, οφειλόμενη, ιδίως, σε πάθηση φυσική, διανοητική ή ψυχική, κωλύουσα τη συμμετοχή του συγκεκριμένου ατόμου στον επαγγελματικό βίο» και «πρέπει να είναι προφανές ότι είναι μακράς διάρκειας». Εφαρμόζοντας τον εν λόγω ορισμό στη συγκεκριμένη υπόθεση, προέκυψε ότι η κ. Navas δεν είχε αναπηρία όταν προσέφυγε στα ισπανικά δικαστήρια καταγγέλλοντας διάκριση λόγω ειδικών αναγκών μετά την απόλυσή της από την εργασία της επειδή απουσίαζε από αυτήν οκτώ μήνες λόγω ασθένειας. Το ΔΕΚ κατέστησε σαφές ότι πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ ασθένειας και αναπηρίας και ότι η πρώτη δεν τυγχάνει προστασίας.

Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 1, η ΕΕ έχει προσχωρήσει στη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών του 2006 για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (CRPD), γεγονός που σημαίνει ότι το ΔΕΚ θα καθοδηγείται κατά πάσα πιθανότητα τόσο από την ίδια τη σύμβαση όσο και από τις ερμηνείες που παρέχει κατά καιρούς η επιτροπή

¹⁹² ΔΕΚ, *Chacón Navas κατά Euresit Colectividades SA*, υπόθεση C-13/05, Συλλογή 2006, σ. I-6467, 11 Ιουλίου 2006.

για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, η οποία είναι αρμόδια για την παρακολούθηση και την ερμηνεία της σύμβασης¹⁹³.

Όταν προσχωρήσει στην CRPD, η ΕΕ και τα θεσμικά της όργανα (καθώς και τα κράτη μέλη όταν ερμηνεύουν και εφαρμόζουν τη νομοθεσία της ΕΕ) θα υποχρεούνται να υιοθετούν αυτή την ευρεία και περιεκτική προσέγγιση κατά την ερμηνεία της έννοιας της «αναπηρίας».

Παρότι δεν περιλαμβάνεται ρητώς στον κατάλογο των προστατευόμενων χαρακτηριστικών της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ συμπεριέλαβε την αναπηρία στην ερμηνεία που έδωσε στην κατηγορία «άλλης καταστάσεως» του άρθρου 14.

Άρθρο 1 της Σύμβασης για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία: «Στα άτομα με αναπηρία περιλαμβάνονται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, νοητικές ή αισθητηριακές αναπηρίες, οι οποίες, σε συνδυασμό με διάφορα εμπόδια, μπορεί να δυσχεραίνουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα».

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Glor κατά Ελβετίας*, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι ο προσφεύγων, ο οποίος ήταν διαβητικός, μπορούσε να θεωρηθεί ως πρόσωπο με αναπηρία –παρά το γεγονός ότι η εθνική νομοθεσία χαρακτήριζε την ασθένεια αυτή ως «ήσσονα» αναπηρία¹⁹⁴. Ο προσφεύγων όφειλε να καταβάλλει φόρο ως αντιστάθμιση για τη στρατιωτική θητεία που δεν υπηρέτησε, κάτι που ίσχυε για όλους όσοι πληρούσαν τα κριτήρια για να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία. Από την υποχρέωση καταβολής του εν λόγω φόρου εξαιρούνταν όσοι είχαν αναπηρία σε ποσοστό 40% (ισοδυναμεί με την απώλεια χρήσης κάποιου μέλους του σώματος) ή όσοι ήταν αντιρρησίες συνείδησης. Οι τελευταίοι υποχρεούνταν να υπηρετήσουν «εναλλακτική θητεία». Λόγω της αναπηρίας του, ο προσφεύγων κρίθηκε ακατάλληλος για να υπηρετήσει στον στρατό. Όμως, το ποσοστό της αναπηρίας του δεν άγγιζε το απαιτούμενο από την εθνική νομοθεσία κατώτατο όριο σοβαρότητας με αποτέλεσμα να μην εξαιρεθεί από την υποχρέωση καταβολής του σχετικού φόρου. Ο προσφεύγων προσφέρθηκε να υπηρετήσει την «εναλλακτική θητεία», αλλά δεν έγινε δεκτός. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι το κράτος είχε επιφυλάξει στον προσφεύγοντα μεταχείριση παρόμοια με αυτή που επεφύλασσε σε όσους δεν υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία χωρίς σοβαρό λόγο. Τούτο συνιστούσε διακριτική μεταχείριση καθώς ο προσφεύγων βρισκόταν σε διαφορετική θέση (δεν είχε γίνει μεν δεκτός για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία,

¹⁹³ Έγγραφο HE A/RES/61/611, 13 Δεκεμβρίου 2006.

¹⁹⁴ ΕΔΔΑ, *Glor κατά Ελβετίας* (αριθ. 13444/04), 30 Απριλίου 2009.

αλλά είχε τη βούληση και την ικανότητα να υπηρετήσει την εναλλακτική θητεία). Το κράτος όφειλε, ως εκ τούτου, να τον είχε εξαιρέσει από τις ισχύουσες διατάξεις.

Όπως συμβαίνει και με άλλα προστατευόμενα χαρακτηριστικά που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ, δεν είναι ασυνήθιστο να εξετάζονται οι υποθέσεις δυνάμει άλλων ουσιαστικών δικαιωμάτων, αντί να εξετάζεται ένα ουσιαστικό δικαίωμα σε συνδυασμό με το άρθρο 14 που απαγορεύει τις διακρίσεις.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, η προσφεύγουσα καταδικάστηκε σε επτά ημέρες φυλάκιση. Λόγω της κατανάλωσης θαλιδομίδης από τη μητέρα της κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, η προσφεύγουσα έπασχε από σοβαρές σωματικές αναπηρίες: είχε ανύπαρκτα ή σημαντικά κοντύτερα άκρα καθώς και δυσλειτουργία στα νεφρά¹⁹⁵. Ως εκ τούτου, μπορούσε να κινηθεί μόνο με αναπηρική καρέκλα, είχε ανάγκη από βοήθεια για να πάει στην τουαλέτα και για να πλυθεί, και χρειαζόταν ειδικά προσαρμοσμένο κρεβάτι για να κοιμηθεί. Την πρώτη νύχτα της κράτησής της τοποθετήθηκε σε κελί που δεν ήταν κατάλληλα προσαρμοσμένο για πρόσωπα με σωματικές αναπηρίες με αποτέλεσμα να μην κοιμηθεί καλά, να έχει έντονους πόνους και να υποφέρει από υποθερμία. Όταν μεταφέρθηκε στη φυλακή, τοποθετήθηκε στην πτέρυγα του νοσοκομείου όπου έγιναν κάποιες προσαρμογές. Όμως, αντιμετώπισε και πάλι παρόμοια προβλήματα. Δεν της επιτράπηκε ούτε να φορτίσει την ηλεκτρική αναπηρική καρέκλα της, όταν αυτή αποφορτίστηκε. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η προσφεύγουσα είχε υποστεί εξευτελιστική μεταχείριση, κατά παράβαση του άρθρου 3. Στη συγκεκριμένη υπόθεση δεν τέθηκε θέμα διάκρισης λόγω κάποιου εκ των ουσιαστικών δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ δυνάμει του άρθρου 14.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, η προσφεύγουσα, η οποία υπέφερε από εκφυλιστική ασθένεια, θέλησε να λάβει διαβεβαίωση από την κυβέρνηση ότι θα μπορούσε να υποβληθεί σε υποβοηθούμενη αυτοκτονία χωρίς κίνδυνο δίωξης, κάποια στιγμή στο μέλλον όταν η κατάσταση της θα είχε επιδεινωθεί τόσο ώστε να μην είναι πια σε θέση να το πράξει μόνη της¹⁹⁶. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, η παροχή βοήθειας σε κάποιον για να αυτοκτονήσει συνιστούσε ποινικό αδίκημα από μόνη της, και ισοδυναμούσε με φόνο ή ανθρωποκτονία. Η προσφεύγουσα υποστήριξε, μεταξύ

195 ΕΔΔΑ, *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 33394/96), 10 Ιουλίου 2001.

196 ΕΔΔΑ, *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 2346/02), 29 Απριλίου 2002.

άλλων, ότι το κράτος παραβίαζε κατά τρόπο που ενέχει δυσμενή διάκριση το δικαίωμά της να λαμβάνει αποφάσεις για το ίδιο της το σώμα, το οποίο προστατευόταν στο πλαίσιο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 8), καθώς απαγόρευε αδιακρίτως την υποβοηθούμενη αυτοκτονία, γεγονός που είχε δυσανάλογα αρνητικό αντίκτυπο σε όσους καθίσταντο ανάπηροι και δεν μπορούσαν ως εκ τούτου να δώσουν μόνοι τους τέλος στη ζωή τους. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η άρνηση του κράτους να προβεί σε διάκριση «μεταξύ εκείνων που είναι και εκείνων που δεν είναι σωματικά ικανοί να αυτοκτονήσουν» ήταν δικαιολογημένη διότι η θέσπιση εξαιρέσεων στη νομοθεσία θα άφηνε στην πράξη περιθώρια για καταχρηστικές συμπεριφορές και θα υπονόμειε την προστασία του δικαιώματος στη ζωή.

4.5. Ηλικία

Το προστατευόμενο χαρακτηριστικό της ηλικίας αφορά απλώς διαφορετική ή προνομιακή μεταχείριση βάσει της ηλικίας του θύματος. Παρότι η διάκριση λόγω ηλικίας δεν εμπίπτει αυτή καθαυτή στο πεδίο εφαρμογής κάποιου συγκεκριμένου δικαιώματος της ΕΣΔΑ (σε αντίθεση με τη θρησκεία ή τον γενετήσιο προσανατολισμό), ζητήματα διακρίσεων λόγω ηλικίας ενδέχεται να προκύψουν στο πλαίσιο διαφόρων δικαιωμάτων. Έτσι, το ΕΔΔΑ, όπως και σε άλλους τομείς, έχει εκδώσει αποφάσεις για υποθέσεις των οποίων τα πραγματικά περιστατικά συνηγορούσαν υπέρ διάκρισης λόγω φύλου, χωρίς να εξετάσει ουσιαστικά τις υποθέσεις υπό αυτό το πρίσμα –συγκεκριμένα όσον αφορά τη μεταχείριση παιδιών στους κόλπους του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η «ηλικία» περιλαμβάνεται στην κατηγορία «άλλης καταστάσεως»¹⁹⁷.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, μια σαρανταεπτάχρονη ανύπαντρη μητέρα κατήγγειλε ότι απορρίφθηκε η αίτηση υιοθεσίας που είχε υποβάλει¹⁹⁸. Οι εθνικές αρχές αιτιολόγησαν την απόφασή τους προβάλλοντας ως επιχείρημα τη διαφορά ηλικίας μεταξύ της προσφεύγουσας και του παιδιού, καθώς και το γεγονός ότι η υιοθεσία θα επιβάρυνε σημαντικά από οικονομικής άποψης την προσφεύγουσα, η οποία είχε ήδη ένα παιδί. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η προσφεύγουσα υπέστη διακριτική μεταχείριση λόγω της ηλικίας της, σε σύγκριση με νεότερες γυναίκες που υποβάλλουν αίτηση υιοθεσίας. Ωστόσο, η έλλειψη ομοιομορφίας στα αποδεκτά όρια ηλικίας μεταξύ των κρατών όσον αφορά την υιοθέτηση παιδιού άφηνε στο κράτος

¹⁹⁷ ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας* (αριθ. 25762/07), 10 Ιουνίου 2010.

¹⁹⁸ *Οπ. π.*

μεγάλο περιθώριο εκτίμησης. Επιπλέον, το επιχείρημα των εθνικών αρχών περί διαφοράς ηλικίας δεν ήταν αυθαίρετο, αλλά συνδεόταν με το μέλημα της βέλτιστης δυνατής προάσπισης των συμφερόντων του παιδιού και με την οικονομική επιβάρυνση που ενδεχομένως θα είχε για την προσφεύγουσα η απόκτηση δεύτερου παιδιού, γεγονός που με τη σειρά του μπορούσε να επηρεάσει την ευημερία του. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη, συνεπώς, ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δικαιολογημένη.

Παράδειγμα: οι υποθέσεις *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* και *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* αφορούσαν δύο αγόρια τα οποία δικάστηκαν και καταδικάστηκαν για φόνο που είχαν διαπράξει όταν ήταν δέκα χρονών¹⁹⁹. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν, μεταξύ άλλων, ότι δεν έτυχαν δίκαιης δίκης επειδή η ηλικία και η έλλειψη ωριμότητας τους εμπόδισε να συμμετάσχουν αποτελεσματικά στην υπεράσπισή τους. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, σε περίπτωση δίκης ανηλίκου, το κράτος πρέπει να λαμβάνει «σοβαρά υπόψη την ηλικία, τον βαθμό ωριμότητας και την πνευματική και συναισθηματική του ανάπτυξη» και να μεριμνά «για τη βελτίωση της ικανότητας κατανόησης και συμμετοχής του στη δίκη». Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι το κράτος δεν μερίμνησε σχετικά, με αποτέλεσμα να παραβιάσει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, χωρίς όμως να εξετάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 14.

Παράδειγμα: στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας* και *Bouamar κατά Βελγίου*, οι προσφεύγοντες είχαν τεθεί υπό κράτηση από τις αντίστοιχες εθνικές αρχές²⁰⁰. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, βάσει των περιστάσεων, στοιχειοθετείτο παραβίαση του δικαιώματος στην προστασία από αυθαίρετη κράτηση. Σε αμφότερες τις υποθέσεις, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν επιπλέον ότι υπέστησαν διακριτική μεταχείριση σε σύγκριση με τη μεταχείριση που επιφυλάσσεται σε ενήλικες, καθώς η εθνική νομοθεσία δεν επιτρέπει στέρηση της ελευθερίας των ενηλίκων σε παρόμοιες περιστάσεις. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι πράγματι οι ενήλικες και τα παιδιά τύγγαναν διαφορετικής μεταχείρισης, η οποία όμως ήταν δικαιολογημένη καθώς η στέρηση της ελευθερίας εξυπηρετούσε τον σκοπό της προστασίας των ανηλίκων, κάτι που δεν ίσχυε για τους ενήλικες.

199 ΕΔΔΑ, *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 24724/94), 16 Δεκεμβρίου 1999· ΕΔΔΑ, *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 24888/94), 16 Δεκεμβρίου 1999.

200 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας* (αριθ. 39474/98), 16 Μαΐου 2002· ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου* (αριθ. 9106/80), 29 Φεβρουαρίου 1988.

4.6. Φυλή, εθνοτική προέλευση, χρώμα και ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας

Το εύρος του προστατευόμενου χαρακτηριστικού της «φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής» φαίνεται να διαφέρει ελαφρώς μεταξύ της ΕΕ και της ΕΣΔΑ, καθώς η οδηγία για τη φυλετική ισότητα αποκλείει ρητώς την «ιθαγένεια» από την έννοια της φυλής ή της εθνοτικής προέλευσης. Παρότι η ιθαγένεια ή «εθνική προέλευση» περιλαμβάνεται στην ΕΣΔΑ ως ξεχωριστό χαρακτηριστικό, από τη νομολογία που παρατίθεται ακολούθως προκύπτει ότι η ιθαγένεια γίνεται αντιληπτή ως συστατικό στοιχείο της εθνοτικής προέλευσης. Αυτό δεν συμβαίνει επειδή το δίκαιο της ΕΕ επιτρέπει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, αλλά επειδή ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκε είχε ως αποτέλεσμα οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας να ρυθμίζονται στο πλαίσιο της νομοθεσίας που διέπει την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων. Πέραν του ότι αποκλείει ρητώς την ιθαγένεια, η οδηγία για τη φυλετική ισότητα δεν περιλαμβάνει ούτε ορισμό της «φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής». Καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο ερμηνείας της φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής παρέχουν άλλες νομοθετικές πράξεις. Ούτε το «χρώμα» ούτε η ιδιότητα του μέλους εθνικής μειονότητας αναφέρονται ρητώς στην οδηγία για τη φυλετική ισότητα, αναγνωρίζονται όμως ως ξεχωριστά χαρακτηριστικά στην ΕΣΔΑ. Οι όροι αυτοί φαίνεται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον ορισμό της φυλής και/ή της εθνοτικής προέλευσης, και υπό αυτό το πρίσμα εξετάζονται στο παρόν εγχειρίδιο.

Σύμφωνα με την απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της ΕΕ για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, οι έννοιες του ρατσισμού και της ξενοφοβίας περιλαμβάνουν τη βία ή το μίσος εναντίον ομάδων που βασίζονται «στη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές ή την εθνική ή εθνοτική καταγωγή». Ευρύ ορισμό της έννοιας των «φυλετικών διακρίσεων», που περιλαμβάνει τις διακρίσεις λόγω «φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, ιθαγένειας ή εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής»²⁰¹ έχει υιοθετήσει και η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας (ECRI). Ομοίως, στον ορισμό των φυλετικών διακρίσεων που περιέχεται στο άρθρο 1 της σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών περί κατάργησης των φυλετικών διακρίσεων του 1996 (στην οποία έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης) περιλαμβάνονται οι διακρί-

²⁰¹ ECRI (CoE), «Σύσταση γενικής πολιτικής υπ' αριθ. 7 της ECRI περί εθνικής νομοθεσίας για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων», έγγραφο CRI(2003)8, εγκρίθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2002, παρ. 1 στοιχεία β) και γ).

σεις λόγω «φυλής, χρώματος, καταγωγής ή εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης»²⁰². Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων (CERD), που είναι αρμόδια για την ερμηνεία της σύμβασης και την παρακολούθηση της συμμόρφωσης προς αυτήν, έχει δηλώσει επιπλέον ότι, ελλείψει αντίθετων αποδεικτικών στοιχείων, ο καθορισμός της ιδιότητας του μέλους συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής ομάδας «θα [...] βασίζεται στον αυτοπροσδιορισμό του ίδιου του ενδιαφερόμενου προσώπου»²⁰³. Με τον τρόπο αυτόν τα κράτη δεν δύναται να εξαιρούν της προστασίας εθνοτικές ομάδες τις οποίες δεν αναγνωρίζουν.

Παρότι η γλώσσα, το χρώμα και η καταγωγή δεν απαριθμούνται ρητώς μεταξύ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών που αναγνωρίζει η νομοθεσία της ΕΕ, αυτό δεν σημαίνει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά δεν μπορούν να τύχουν προστασίας στο πλαίσιο της φυλής ή της εθνότητας, καθώς η γλώσσα, το χρώμα και η καταγωγή συνδέονται άρρηκτα με τη φυλή και την εθνοτική προέλευση. Προκύπτει ακόμη ότι, υπό κατάλληλες περιστάσεις, η ιθαγένεια δύναται να εμπίπτει και στα χαρακτηριστικά της φυλής και της εθνοτικής προέλευσης, εάν οι παράγοντες που τη συνθέτουν σχετίζονται με τα εν λόγω χαρακτηριστικά.

Η θρησκεία προστατεύεται ρητώς ως ξεχωριστό χαρακτηριστικό δυνάμει της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση. Ωστόσο, μπορεί να είναι προς το συμφέρον του φερόμενου ως θύματος θρησκευτικής διάκρισης να συνδέσει τη θρησκεία με το χαρακτηριστικό της φυλής διότι, βάσει της ισχύουσας επί του παρόντος νομοθεσίας, η προστασία από τις φυλετικές διακρίσεις έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής σε σύγκριση με την προστασία από τις θρησκευτικές διακρίσεις. Αυτό συμβαίνει διότι η οδηγία για τη φυλετική ισότητα σχετίζεται με την απασχόληση, αλλά και με την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, ενώ η οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση σχετίζεται μόνο με την απασχόληση.

Αποσαφηνίζοντας τις έννοιες της φυλής και της εθνοτικής προέλευσης, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιθαγένεια και ο πολιτισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη φυλή. Στην υπόθεση *Timishev*, δεν επιτράπηκε στον προσφεύγοντα, στεςσενικής ιθαγένειας, να διέλθει από σημείο ελέγχου, καθώς οι φρουροί είχαν εντολές να αρνούνται την είσοδο στα πρόσωπα στεςσενικής ιθαγένειας. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη τα εξής:

202 66ο UNTS 195.

203 CERD, «Γενική σύσταση VIII για την ερμηνεία και την εφαρμογή του άρθρου 1, παράγραφοι 1 και 4 της σύμβασης».

«Η εθνοτική προέλευση και η φυλή είναι σχετικές και αλληλοεπικαλυπτόμενες έννοιες. Η έννοια της φυλής έχει τις ρίζες της στην ιδέα της βιολογικής ταξινόμησης των ανθρώπων σε υποείδη βάσει μορφολογικών χαρακτηριστικών όπως το χρώμα του δέρματος ή τα χαρακτηριστικά του προσώπου, ενώ η εθνοτική προέλευση έχει τις απαρχές της στην ιδέα των κοινωνικών ομάδων που χαρακτηρίζονται από κοινή ιθαγένεια, δεσμούς φυλής, θρησκευτική πίστη, κοινή γλώσσα, παράδοση ή πολιτιστική προέλευση και υπόβαθρο»²⁰⁴.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* ήταν η πρώτη υπόθεση για την οποία εκδόθηκε απόφαση δυνάμει του πρωτοκόλλου 12. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν ως υποψήφιοι στις εκλογές²⁰⁵. Στο πλαίσιο της προσπάθειας ειρηνικής διευθέτησης της κατάστασης και τερματισμού των συγκρούσεων τη δεκαετία του 1990, οι τρεις βασικές εθνοτικές ομάδες κατέληξαν σε συμφωνία καταμερισμού της εξουσίας. Η συμφωνία προέβλεπε, μεταξύ άλλων, ότι οι υποψήφιοι που συμμετείχαν στις εκλογές έπρεπε να δηλώνουν σε ποια κοινότητα ανήκουν (βοσνιακή, σερβική ή κροατική). Οι προσφεύγοντες, εκ των οποίων ο ένας έχει εβραϊκή καταγωγή και ο άλλος καταγωγή Ρομά, αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με αυτόν τον όρο και κατήγγειλαν διάκριση λόγω φυλής και εθνοτικής προέλευσης. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε την ερμηνεία που δίνει στη σχέση μεταξύ φυλής και εθνοτικής προέλευσης (βλ. ανωτέρω), προσθέτοντας ότι «οι διακρίσεις λόγω εθνοτικής καταγωγής συνιστούν μορφή φυλετικής διάκρισης». Το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ διαπίστωσε φυλετική διάκριση καταδεικνύει την αλληλεπίδραση μεταξύ εθνοτικής προέλευσης και θρησκείας. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι ο ευαίσθητος χαρακτήρας των όρων της ειρηνευτικής συμφωνίας δεν δικαιολογεί τέτοιου είδους διακρίσεις.

Παράδειγμα: σε υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον της Επιτροπής Ίσης Μεταχείρισης της Αυστρίας, ένας Σιχ κατήγγειλε ότι του απαγορεύθηκε η είσοδος σε δικαστήριο της Βιέννης επειδή αρνήθηκε να βγάλει το εθιμοτυπικό ξίφος που φέρουν οι πιστοί της συγκεκριμένης θρησκείας²⁰⁶. Η Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης έκρινε ότι επρόκειτο για περίπτωση διάκρισης λόγω εθνοτικής

204 ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας* (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 55.

205 ΕΔΔΑ, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 27996/06 και 34836/06), 22 Δεκεμβρίου 2009.

206 Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης, Γερουσία III (Αυστρία). Η περίληψη της υπόθεσης στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Infoportal του FRA, υπόθεση 5-1. Πρωτότυπο κείμενο: <http://infoportal.fra.europa.eu/InfoPortal/caselawDownloadFile.do?id=5>.

καταγωγής. Επί των πραγματικών περιστατικών, απεφάνθη ότι η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται για λόγους ασφαλείας.

Το ΕΔΔΑ έχει προβεί στις ακόλουθες ιδιαίτερα αυστηρές δηλώσεις όσον αφορά τις διακρίσεις λόγω φυλής ή εθνοτικής καταγωγής: «σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία που βασιίζεται στις αρχές της πολυφωνίας και του σεβασμού των διαφορετικών πολιτισμών δεν δύναται να δικαιολογηθεί αντικειμενικά καμία διαφορετική μεταχείριση που βασιίζεται αποκλειστικά ή σε καθοριστικό βαθμό στην εθνοτική καταγωγή ενός προσώπου»²⁰⁷.

Στον δικτυακό τόπο του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά συγκεκριμένα την εκπαίδευση των ασκούντων νομικά επαγγέλματα στα ανθρώπινα δικαιώματα υπάρχει δημοσιευμένη μια χρήσιμη περιπτωσιολογική μελέτη όπου επισημαίνονται τα ζητήματα που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την εξέταση καταγγελιών για φυλετικές διακρίσεις²⁰⁸.

4.7. Ιθαγένεια ή εθνική προέλευση

Το άρθρο 2 στοιχείο α) της σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης περί ιθαγένειας του 1996, ορίζει την ιθαγένεια ως «τον νομικό δεσμό μεταξύ προσώπου και κράτους». Αν και η σύμβαση αυτή δεν έχει κυρωθεί ευρέως, ο εν λόγω ορισμός βασιίζεται σε αποδεκτούς κανόνες διεθνούς δημοσίου δικαίου²⁰⁹, και έχει επιπλέον υποστηριχθεί από την Ευρωπαϊκή επιτροπή κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας²¹⁰. Η «εθνική προέλευση» μπορεί να χαρακτηρίζει την προηγούμενη ιθαγένεια ενός προσώπου, την οποία ενδεχομένως έχει χάσει ή προσθέσει μέσω πολιτογράφησης, ή να αναφέρεται στη σχέση με ένα «έθνος» στους κόλπους ενός κράτους (όπως η Σκωτία στο Ηνωμένο Βασίλειο).

207 ΕΔΔΑ, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 27996/06 και 34836/06), 22 Δεκεμβρίου 2009, παρ. 44. Ομοίως, ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας* (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 58.

208 CoE, «Περιπτωσιολογική μελέτη 15: Σύλληψη, προφυλάκιση, κακομεταχείριση άνδρα Ρομά» (Στρασβούργο – Συμβούλιο της Ευρώπης, 6 Σεπτεμβρίου 2009), έγγραφο διατίθεται στον δικτυακό τόπο : www.coehelp.org/course/view.php?id=18&topic=1.

209 Διεθνές Δικαστήριο (ICJ), *Nottebohm (Λιχτενστάιν κατά Γουατεμάλας)*, ICJ Reports [1955] 4, 6 Απριλίου 1955: «η ιθαγένεια αποτελεί νομικό δεσμό που βασιίζεται στο κοινωνικής φύσης γεγονός της ένταξης σε συγκεκριμένο σύνολο, σε μια πραγματική υπαξιακή αλληλεγγύη και σε κοινήτητα συμπεριόντων και αισθημάτων, μαζί με αμοιβαιότητα δικαιωμάτων και καθηκόντων» (παρ. 23).

210 ECRI (CoE), «Συσταση γενικής πολιτικής υπ' αριθ. 7 της ECRI περι εθνικής νομοθεσίας για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων», έγγραφο CRI(2003)8, εγκρίθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2002, σ. 6.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Chen* αφορούσε το εξής ερώτημα: εάν ένα παιδί έχει ή όχι το δικαίωμα να διαμένει σε ένα κράτος μέλος ενώ έχει γεννηθεί σε άλλο κράτος μέλος, και ενώ η μητέρα του, από την οποία εξαρτάται, κατέγεται από τρίτο κράτος²¹¹. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι όταν ένα κράτος μέλος επιβάλλει ορισμένες απαιτήσεις για τη χορήγηση ιθαγένειας, και όταν αυτές οι απαιτήσεις πληρούνται, δεν μπορεί κάποιο άλλο κράτος μέλος να αμφισβητεί την ιθαγένεια όταν υποβάλλεται αίτηση για διαμονή.

Παρότι το ΕΔΔΑ παρέχει μεγαλύτερη προστασία από τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας σε σύγκριση με τη νομοθεσία της ΕΕ, αποδέχεται αβίαστα ότι η απουσία νομικού δεσμού ιθαγένειας συμβαδίζει συχνά με την απουσία πραγματικών σχέσεων με κάποιο συγκεκριμένο κράτος, γεγονός το οποίο με τη σειρά του δεν επιτρέπει στο φερόμενο ως θύμα να υποστηρίξει ότι βρίσκεται σε ανάλογη θέση με τους υπηκόους. Η πεμπουσία της προσέγγισης του ΕΔΔΑ έγκειται στο ότι όσο στενότερος είναι ο πραγματικός δεσμός ενός προσώπου με κάποιο συγκεκριμένο κράτος, ιδίως σε επίπεδο καταβολής φόρων, τόσο λιγότερες πιθανότητες υπάρχουν να κρίνει δικαιολογημένη τη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Zeibek κατά Ελλάδας*, απορρίφθηκε η αίτηση της προσφεύγουσας να λάβει σύνταξη για «πολύτεκνες οικογένειες»²¹². Παρότι είχε τον απαιτούμενο αριθμό παιδιών, ένα από τα παιδιά της δεν είχε ελληνική ιθαγένεια την εποχή που η προσφεύγουσα συμπλήρωσε την ηλικία συνταξιοδότησης. Η κατάσταση αυτή ήταν αποτέλεσμα παλαιότερης απόφασης της κυβέρνησης να αφαιρέσει την ιθαγένεια από ολόκληρη την οικογένεια της προσφεύγουσας (στην οποία απόφαση διαπιστώθηκαν παρατυπίες) και στη συνέχεια να δώσει εκ νέου την ιθαγένεια μόνο σε τρία από τα παιδιά της (καθώς το τέταρτο είχε ήδη παντρευτεί). Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι πολιτική ανάκλησης της ιθαγένειας εφαρμοζόταν κυρίως σε Έλληνες μουσουλμάνους, και ότι η άρνηση χορήγησης της σύνταξης δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί με το επιχείρημα της προστασίας του ελληνικού έθνους, καθώς αυτό από μόνο του συνιστούσε διάκριση λόγω εθνικής προέλευσης.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Anakomba Yula κατά Βελγίου*, μια γυναίκα, κονγκολέζικης ιθαγένειας, διέμενε παράνομα στο Βέλγιο²¹³. Λίγο καιρό αφότου γεννήσε, η άδεια παραμονής της έληξε και η γυναίκα υπέβαλε αίτηση για

211 ΔΕΚ, *Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, υπόθεση C-200/02, Συλλογή 2004, σ. I-9925, 19 Οκτωβρίου 2004.

212 ΕΔΔΑ, *Zeibek κατά Ελλάδας* (αριθ. 46368/06), 9 Ιουλίου 2009.

213 ΕΔΔΑ, *Anakomba Yula κατά Βελγίου* (αριθ. 45413/07), 10 Μαρτίου 2009.

ανανέωση της άδειας. Έπαιρνε διαζύγιο από τον κονγκολέζο σύζυγό της και από κοινού με τον φυσικό πατέρα του παιδιού της, ο οποίος ήταν βελγικής ιθαγένειας, ήθελαν να αναγνωρίσουν την πατρότητα του παιδιού. Για να γίνει αυτό, η προσφεύγουσα έπρεπε να προσφύγει κατά του συζύγου της εντός ενός έτους από τη γέννηση του παιδιού. Η προσφεύγουσα ζήτησε νομική συνδρομή για να μπορέσει να καλύψει το κόστος της διαδικασίας, καθώς δεν διέθετε επαρκείς οικονομικούς πόρους. Ωστόσο, το αίτημά της απορρίφθηκε διότι η συνδρομή αυτή παρεχόταν μόνο σε υπηκόους κρατών που δεν ήταν μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης εφόσον το σχετικό αίτημα είχε σχέση με τη θεμελίωση δικαιώματος διαμονής. Οι αρμόδιες αρχές συμβούλευσαν την προσφεύγουσα να ολοκληρώσει πρώτα τη διαδικασία ανανέωσης της άδειας διαμονής της και ύστερα να υποβάλει νέα αίτηση. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, η προσφεύγουσα είχε στερηθεί του δικαιώματός της σε δίκαιη δίκη, και τούτο λόγω της ιθαγένειάς της. Το κράτος δεν δικαιολογείτο να κάνει διάκριση μεταξύ εχόντων και μη εχόντων άδεια διαμονής εφόσον διακυβεύονταν σοβαρά ζητήματα οικογενειακής φύσεως, εφόσον προβλεπόταν μικρή προθεσμία για την αναγνώριση της πατρότητας, και εφόσον η προσφεύγουσα είχε ήδη ξεκινήσει τη διαδικασία ανανέωσης της άδειάς της.

Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 3.2, η νομοθεσία της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας μόνο στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων. Συγκεκριμένα, η νομοθεσία της ΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία προβλέπει περιορισμένα δικαιώματα για τους υπηκόους τρίτων χωρών. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, υποχρεώνει όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ) να διασφαλίζουν τα αναγνωρισμένα από την ΕΣΔΑ δικαιώματα σε όλα τα άτομα που βρίσκονται εντός της δικαιοδοσίας τους (συμπεριλαμβανομένων των αλλοδαπών υπηκόων). Το ΕΔΔΑ διατηρεί ισορροπία ανάμεσα στο δικαίωμα των κρατών να έχουν τον έλεγχο των πλεονεκτημάτων που ενδεχομένως παρέχουν σε όσους απολαμβάνουν τον νομικό δεσμό της ιθαγένειας και στην ανάγκη αποτροπής των κρατών από διακρίσεις σε βάρος όσων έχουν αναπτύξει σημαντικούς πραγματικούς δεσμούς με αυτά. Το ΕΔΔΑ εξετάζει ενδελεχώς υποθέσεις που αφορούν ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, εάν τα πρόσωπα είναι σε θέση να αποδείξουν ισχυρό πραγματικό δεσμό με το κράτος.

Το δικαίωμα των κρατών να ρυθμίζουν την είσοδο και την έξοδο των αλλοδαπών υπηκόων στα σύνορά τους είναι κατοχυρωμένο δυνάμει του διεθνούς δημόσιου δικαίου και είναι, επιπλέον, αποδεκτό από το ΕΔΔΑ. Σχετικά με αυτό το θέμα, το ΕΔΔΑ έχει κατά κύριο λόγο παρέμβει σε καταγγελίες περί απέλασης προσώπων

όταν τα τελευταία διατρέχουν κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής ή βασανιστηρίων στο κράτος προορισμού (δυνάμει του άρθρου 3)²¹⁴, ή όταν έχουν αναπτύξει ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς στο κράτος υποδοχής οι οποίοι θα πληγούν ανεπανόρθωτα εάν τα πρόσωπα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το εν λόγω κράτος (δυνάμει του άρθρου 8)²¹⁵.

Παράδειγμα: στις υποθέσεις *C. κατά Βελγίου* και *Moustaquim κατά Βελγίου*, οι προσφεύγοντες, μαροκινής ιθαγένειας, είχαν καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα και επρόκειτο να απελαθούν²¹⁶. Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η εν λόγω μεταχείριση συνιστούσε διάκριση λόγω ιθαγένειας καθώς δεν απελάυνονταν ούτε οι βέλγοι υπήκοοι ούτε οι υπήκοοι άλλων κρατών μελών της ΕΕ που βρίσκονταν σε όμοια κατάσταση. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι οι προσφεύγοντες δεν βρίσκονταν σε ανάλογη κατάσταση με τους βέλγους υπηκόους, καθώς οι τελευταίοι χαίρουν του δικαιώματος να παραμένουν στο κράτος καταγωγής τους, δικαίωμα το οποίο αναγνωρίζεται ρητώς από την ΕΣΔΑ (δυνάμει του άρθρου 3 του πρωτοκόλλου 4). Επιπλέον, η διαφορετική μεταχείριση, από το κράτος, των υπηκόων τρίτων χωρών σε σύγκριση με τους υπηκόους άλλων κρατών μελών της ΕΕ ήταν δικαιολογημένη διότι η ΕΕ είχε θεσπίσει ειδική έννομη τάξη καθώς και ιθαγένεια της ΕΕ.

Οι υποθέσεις αυτές πρέπει να συγκριθούν με καταστάσεις όπου ο προσφεύγων έχει αναπτύξει στενούς πραγματικούς δεσμούς με το κράτος υποδοχής, είτε λόγω μακροχρόνιας διαμονής σε αυτό είτε λόγω συνεισφοράς στο κράτος μέσω της φορολογίας.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Andrejeva κατά Λετονίας*, η προσφεύγουσα ήταν παλαιότερα πολίτης της πρώην Σοβιετικής Ένωσης με δικαίωμα μόνιμης διαμονής στη Λετονία²¹⁷. Η εθνική νομοθεσία κατέταξε την προσφεύγουσα στην κατηγορία όσων είχαν εργαστεί εκτός Λετονίας την περίοδο προ της ανεξαρτησίας (παρότι υπηρετούσε στην ίδια θέση στο έδαφος της Λετονίας και πριν και μετά την ανεξαρτησία) και, συνεπώς, υπολόγισε τη σύνταξή της βάσει του χρόνου εργασίας της στη συγκεκριμένη θέση μετά την ανεξαρτησία.

214 Βλ. π.χ., ΕΔΔΑ, *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 2414/93), 15 Νοεμβρίου 1996.

215 Παρότι οι υποθέσεις αυτές έχουν λιγότερες πιθανότητες αίσιας έκβασης. Βλ. π.χ., ΕΔΔΑ, *Abdulaziz, Cabales και Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 9214/80, 9473/81 και 9474/81), 28 Μαΐου 1985.

216 ΕΔΔΑ, *C. κατά Βελγίου* (αριθ. 21794/93), 7 Αυγούστου 1996· ΕΔΔΑ, *Moustaquim κατά Βελγίου* (αριθ. 12313/86), 18 Φεβρουαρίου 1991.

217 ΕΔΔΑ, *Andrejeva κατά Λετονίας* [Τμήμα Ευρείας Σύληψης] (αριθ. 55707/00), 18 Φεβρουαρίου 2009.

Οι λετονοί υπήκοοι που υπηρετούσαν στην ίδια θέση, αντίθετα, δικαιούνταν σύνταξη βάσει ολόκληρου του χρόνου προυπηρεσίας τους, συμπεριλαμβανομένου του χρόνου εργασίας προ της ανεξαρτησίας. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η προσφεύγουσα βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με τους λετονούς υπηκόους καθώς ήταν «μη ημεδαπή μόνιμη κάτοικος» δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας και είχε καταβάλει φόρους ακριβώς όπως και εκείνοι. Το ΕΔΔΑ δήλωσε ότι απαιτούνταν «πολύ σοβαροί λόγοι» για τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης αποκλειστικά και μόνο λόγω ιθαγένειας, κάτι το οποίο δεν συνέβαινε, κατά την κρίση του, στη συγκεκριμένη υπόθεση. Αν και αναγνώρισε ότι το κράτος έχει συνήθως ευρύ περιθώριο εκτίμησης σε θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, επισήμανε ότι η κατάσταση της προσφεύγουσας ήταν, ως προς τα πραγματικά περιστατικά, σε τέτοιο βαθμό παρεμφερής με την κατάσταση των λετονών υπηκόων που δεν δικαιολογείτο διάκριση για τον συγκεκριμένο λόγο.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Gaygusuz κατά Αυστρίας*, η αίτηση τούρκου υπηκόου, ο οποίος εργαζόταν στην Αυστρία, για τη χορήγηση επιδόματος ανεργίας απορρίφθηκε διότι δεν είχε αυστριακή ιθαγένεια²¹⁸. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με τους αυστριακούς υπηκόους καθώς ήταν μόνιμος κάτοικος και είχε συμβάλει στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης μέσω της φορολογίας. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η απουσία συμφωνίας αμοιβαίας κοινωνικής ασφάλισης μεταξύ της Αυστρίας και της Τουρκίας δεν δικαιολογούσε τη διαφορετική μεταχείριση, καθώς η κατάσταση του προσφεύγοντος ήταν ως προς τα πραγματικά περιστατικά πολύ στενά συνδεδεμένη με την κατάσταση των αυστριακών υπηκόων.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Koua Poirrez κατά Γαλλίας*, ένας υπήκοος της Ακτής του Ελεφαντοστού υπέβαλε αίτηση για να λάβει επίδομα αναπηρίας. Η αίτηση απορρίφθηκε με το επιχείρημα ότι το επίδομα χορηγείτο μόνο σε γάλλους υπηκόους ή σε υπηκόους κρατών με τα οποία η Γαλλία είχε υπογράψει συμφωνία αμοιβαίας κοινωνικής ασφάλισης²¹⁹. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι ο προσφεύγων βρισκόταν ουσιαστικά σε όμοια κατάσταση με τους γάλλους υπηκόους καθώς πληρούσε όλα τα άλλα προβλεπόμενα από τη νομοθεσία κριτήρια για τη λήψη του επιδόματος, και επιπλέον λάμβανε και άλλα επιδόματα κοινωνικής ασφάλισης των οποίων η χορήγηση δεν εξαρτιόταν από την ιθαγένεια. Επισήμανε δε ότι απαιτούνταν «ιδιαιτέρως σοβαροί λόγοι»

²¹⁸ ΕΔΔΑ, *Gaygusuz κατά Αυστρίας* (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996.

²¹⁹ ΕΔΔΑ, *Koua Poirrez κατά Γαλλίας* (αριθ. 40892/98), 30 Σεπτεμβρίου 2003.

προκειμένου να δικαιολογηθεί η διαφορετική μεταχείριση του προσφεύγοντος σε σύγκριση με τους άλλους υπηκόους. Σε αντίθεση με τις υποθέσεις που αναφέρονται ανωτέρω, όπου το κράτος είχε ευρύ περιθώριο εκτίμησης σε ζητήματα οικονομικής φύσης και κοινωνικής ασφάλισης, το ΕΔΔΑ δεν πείστηκε από το επιχείρημα της Γαλλίας περί ανάγκης εξισορρόπησης των κρατικών εσόδων και δαπανών, ούτε από την ουσιαστική διαφορά της μη ύπαρξης συμφωνίας αμοιβαιότητας μεταξύ της Γαλλίας και της Ακτής του Ελεφαντοστού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το εν λόγω επίδομα καταβαλλόταν ανεξαρτήτως του εάν ο δικαιούχος είχε συνεισφέρει ή όχι στο εθνικό καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης (αυτός ήταν άλλωστε ο κύριος λόγος που δεν έγιναν δεκτές οι φυλετικές διακρίσεις στις προαναφερθείσες υποθέσεις).

4.8. Θρησκεία ή πεποιθήσεις²²⁰

Η νομοθεσία της ΕΕ προβλέπει περιορισμένη προστασία από τις διακρίσεις λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων. Αντιθέτως, το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ είναι πολύ ευρύτερο, καθώς το άρθρο 9 θεμελιώνει αυτοτελές δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, της θρησκείας και των πεποιθήσεων.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Alujer Fernández και Caballero García κατά Ισπανίας*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι, σε αντίθεση με τους καθολικούς, δεν μπορούσαν να διαθέσουν απευθείας μέρος του φόρου εισοδήματός τους στην εκκλησία τους²²¹. Το ΕΔΔΑ κήρυξε την υπόθεση απαράδεκτη καθώς η εκκλησία των αιτούντων δεν βρισκόταν σε ανάλογη θέση με την Καθολική Εκκλησία δεδομένου ότι δεν είχε υποβάλει σχετικό αίτημα προς την κυβέρνηση, και δεδομένου ότι η κυβέρνηση είχε αμοιβαία συμφωνία με την Αγία Έδρα.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας* αφορούσε μια εβραϊκή οργάνωση η οποία πιστοποιούσε ως kosher το κρέας που διατίθετο προς πώληση στα εστιατόρια και στα κρεοπωλεία των μελών της²²². Θεωρώντας ότι η μέθοδος σφαγής των ζώων που ακολουθούσε μια υφιστάμενη

220 Διευκρινίσεις για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ διατίθενται στον δικτυακό τόπο του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά συγκεκριμένα την εκπαίδευση των ασκούντων νομικά επαγγέλματα στα ανθρώπινα δικαιώματα: Murdoch, *Freedom of Thought, Conscience and Religion* [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας], Human Rights Handbooks, αριθ. 2, 2007, διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.coehelp.org/mod/resource/view.php?id=2122.

221 ΕΔΔΑ, *Alujer Fernández και Caballero García κατά Ισπανίας* (απόφαση) (αριθ. 53072/99), 14 Ιουνίου 2001.

222 ΕΔΔΑ, *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνοψης] (αριθ. 27417/95), 27 Ιουνίου 2000.

εβραϊκή οργάνωση δεν πληρούσε πλέον τους αυστηρούς κανόνες που προβλέπονταν για το κρέας kosher, η προσφεύγουσα οργάνωση ζήτησε από το κράτος να της δώσει άδεια να σφάζει η ίδια ζώα σύμφωνα με το προβλεπόμενο τελετουργικό. Η αίτησή της απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι δεν ήταν επαρκώς αντιπροσωπευτική στους κόλπους της γαλλο-εβραϊκής κοινότητας, και ότι υπήρχαν ήδη πιστοποιημένοι φορείς σφαγής σύμφωνα με το προβλεπόμενο τελετουργικό. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, βάσει των περιστάσεων, η οργάνωση δεν θιγόταν ουσιαστικά καθώς μπορούσε κάλλιστα να προμηθευτεί από άλλες πηγές κρέας από ζώα τα οποία θανατώνονταν με την απαιτούμενη μέθοδο.

Ούτε το ΔΕΚ ούτε το ΕΔΔΑ έχουν εξετάσει λεπτομερώς το περιεχόμενο των εννοιών «θρησκεία» ή «πεποιθήσεις» που προστατεύονται δυνάμει της οδηγίας για την ισότητα στην απασχόληση ή της ΕΣΔΑ. Το θέμα αυτό έχει, πάντως, εξεταστεί αναλυτικά ενώπιον εθνικών δικαστηρίων²²³.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Islington London Borough Council κατά Ladele (Liberty intervening)*, το εφετείο του Ηνωμένου Βασιλείου κλήθηκε να εξετάσει εάν η αιτούσα, που ήταν ληξιαρχος και κατέγραφε τις γεννήσεις, τους γάμους και τους θανάτους, υπέστη διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων όταν της επιβλήθηκαν πειθαρχικές κυρώσεις επειδή αρνήθηκε να διεκπεραιώσει τις διατυπώσεις που αφορούσαν σύμφωνα ελεύθερης συμβίωσης²²⁴. Η άρνησή της πήγαζε από τις χριστιανικές της πεποιθήσεις. Το εφετείο απεφάνθη ότι δεν επρόκειτο για περίπτωση άμεσης θρησκευτικής διάκρισης, καθώς η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση που επιφυλάχθηκε στην αιτούσα δεν σχετιζόταν με τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις, αλλά με την άρνησή της να συμμορφωθεί με όρο της εργασίας της. Το εφετείο απέρριψε και τον ισχυρισμό περί έμμεσης διάκρισης σημειώνοντας ότι εντασσόταν στο πλαίσιο της πρωταρχικής δέσμευσης που είχε αναλάβει το συμβούλιο προς την κατεύθυνση της προαγωγής της ισότητας και της πολυμορφίας, τόσο εντός της κοινότητας όσο και στους κόλπους του, και ότι η πολιτική αυτή δεν έθιγε το δικαίωμα της αιτούσας να διατηρεί τις δικές της πεποιθήσεις. Το εφετείο εκτίμησε ακόμη ότι τυχόν αντίθετη απόφαση θα είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Το δικαστήριο έκρινε ότι πρέπει να υπάρχει ισορροπία

223 Το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων προστατεύεται επίσης ως αυτοτελές δικαίωμα από το άρθρο 18 του διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα του 1966 (στο οποίο έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης). Βλ. HRC, «Γενική παρατήρηση αριθ. 22: άρθρο 18 (Ελευθερία σκέψης, συνείδησης ή θρησκείας)».

224 Εφετείο Ηνωμένου Βασιλείου, *Islington London Borough Council κατά Ladele (Liberty intervening)* [2009] EWCA Civ 1357, 12 Φεβρουαρίου 2010.

ανάμεσα στο ατομικό δικαίωμα της προστασίας από τις διακρίσεις και στο δικαίωμα της κοινότητας να προστατεύεται από τις διακρίσεις.

Με αφορμή διάφορες υποθέσεις που άπτονταν του ουσιαστικού δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων δυνάμει της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει καταστήσει σαφές ότι το κράτος δεν μπορεί να επιχειρεί να προκαθορίζει το περιεχόμενο των εννοιών «θρησκεία» ή «πεποίθηση», και ότι οι έννοιες αυτές προστατεύουν «αθεϊστές, αγνωστικιστές, σκεπτικιστές αλλά και όσους δεν ενδιαφέρονται», προστατεύουν δηλαδή όσους επιλέγουν «να έχουν ή να μην έχουν θρησκευτικές πεποιθήσεις και να ασκούν ή να μην ασκούν θρησκευτικά καθήκοντα». Από τις υποθέσεις αυτές προκύπτει ακόμη ότι η θρησκεία ή η πεποίθηση είναι κατά κύριο λόγο προσωπικές και υποκειμενικές, και δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με πίστη που έχει αναπτυχθεί προς θεσμούς²²⁵. Προστασίας έχει κριθεί ότι χρήζουν και νεότερες θρησκείες, όπως η σαϊεντολογία²²⁶.

Το ΕΔΔΑ έχει επεξεργαστεί την ιδέα της «πεποίθησης» στο πλαίσιο του δικαιώματος στην εκπαίδευση δυνάμει του άρθρου 2 του πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο το κράτος πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν ότι η εκπαίδευση των παιδιών τους «είναι σύμφωνη με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις». Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί τα εξής:

«Αυτή καθαυτή η σημασία της λέξης «πεποιθήσεις» δεν ταυτίζεται με την έννοια των λέξεων «γνώμες» και «ιδέες», όπως χρησιμοποιούνται στο άρθρο 10 της Σύμβασης, το οποίο θεμελιώνει την ελευθερία έκφρασης. Είναι περισσότερο παραπλήσια του όρου «πιστεύω» (στο γαλλικό κείμενο: «convictions») που εμφανίζεται στο άρθρο 9 [...] και δηλώνει απόψεις που αγγίζουν ένα ορισμένο επίπεδο πειστικότητας, σοβαρότητας, συνοχής και σπουδαιότητας»²²⁷.

Το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε προσφάτως με υποθέσεις που αφορούσαν ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας σε κράτη τα οποία επιθυμούσαν να διατηρήσουν τον κοσμικό τους χαρακτήρα και να ελαχιστοποιήσουν τις ενδεχομένως κατακερματιστικές επιπτώσεις της θρησκείας στις κοινωνίες τους. Στις υποθέσεις αυτές έδωσε ιδιαίτε-

225 ΕΔΔΑ, Παράρτημα του Στρατού της Σωτηρίας στη Μόσχα κατά Ρωσίας (αριθ. 72881/01), 5 Οκτωβρίου 2006, παρ. 57-58· ΕΔΔΑ, Metropolitan Church of Bessarabia και λοιποί κατά Μολδαβίας (αριθ. 45701/99), 13 Δεκεμβρίου 2001, παρ. 114· ΕΔΔΑ, Hasan και Chaush κατά Βουλγαρίας [Τμήμα Ευρείας Σύμβασης] (αριθ. 30985/96), 26 Οκτωβρίου 2000, παρ. 60 και 62.

226 ΕΔΔΑ, Εκκλησία Σαϊεντολογίας της Μόσχας κατά Ρωσίας (αριθ. 18147/02), 5 Απριλίου 2007.

227 ΕΔΔΑ, Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου (αριθ. 7511/76 και 7743/76), 25 Φεβρουαρίου 1982, παρ. 36.

ρη βαρύτητα στον δεδηλωμένο σκοπό του κράτους να διατηρήσει την τάξη και να προστατεύσει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τρίτων.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Köse και λοιποί κατά Τουρκίας* αφορούσε τον κώδικα ενδυμασίας ο οποίος απαγόρευε στα κορίτσια να φορούν μαντίλες στο σχολείο. Σύμφωνα με την άποψη του προσφεύγοντος, αυτό συνιστούσε διάκριση λόγω θρησκείας καθώς η μαντίλα αποτελούσε μουσουλμανική θρησκευτική πρακτική²²⁸. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο κώδικας ενδυμασίας δεν αφορούσε ζητήματα πίστης σε κάποια συγκεκριμένη θρησκεία, αλλά είχε σχεδιαστεί με γνώμονα τη διατήρηση της ουδετερότητας και του κοσμικού χαρακτήρα των σχολείων, αποσκοπώντας στη διατήρηση της τάξης και στην προστασία του δικαιώματος τρίτων να μην θίγονται οι δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ως εκ τούτου, η προσφυγή κρίθηκε προδήλως αβάσιμη και απαράδεκτη. Παρόμοια προσέγγιση υιοθετήθηκε σε υπόθεση που αφορούσε τον κώδικα ενδυμασίας καθηγητών²²⁹.

4.9. Γλώσσα

Επισημαίνεται ότι τόσο η σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1995 για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων²³⁰ (που κυρώθηκε από 39 κράτη μέλη), όσο και ο ευρωπαϊκός χάρτης για τις περιφερειακές και μειονοτικές γλώσσες του 1992²³¹ (που κυρώθηκε από 24 κράτη μέλη) επιβάλλουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις όσον αφορά τη χρήση μειονοτικών γλωσσών. Κανένα, όμως, από τα δύο αυτά κείμενα δεν περιέχει ορισμό της έννοιας της «γλώσσας». Το άρθρο 6 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ προβλέπει ρητώς ορισμένες εγγυήσεις στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, όπως ότι όλοι έχουν το δικαίωμα να πληροφορούνται σχετικές κατηγορίες εναντίον τους σε γλώσσα την οποία κατανοούν, καθώς και το δικαίωμα να έχουν διερμηνέα εάν δεν κατανοούν ή δεν ομιλούν τη χρησιμοποιούμενη στο δικαστήριο γλώσσα.

Στις οδηγίες για την καταπολέμηση των διακρίσεων δεν αναφέρεται ρητώς η γλώσσα ως ξεχωριστό προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Αναφέρεται, όμως, στην ΕΣΔΑ. Μπορεί, πάντως, να τύχει προστασίας στο πλαίσιο της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα εφόσον δύναται να συνδεθεί με τη φυλή ή την εθνικική

228 ΕΔΔΑ, *Köse και λοιποί κατά Τουρκίας* (απόφαση) (αριθ. 26625/02), 24 Ιανουαρίου 2006.

229 ΕΔΔΑ, *Dahlb κατά Ελβετίας* (απόφαση) (αριθ. 42393/98), 15 Φεβρουαρίου 2001.

230 CETS αριθ.: 157.

231 CETS αριθ.: 148.

καταγωγή, και μπορεί επίσης να εξεταστεί από το ΕΔΔΑ δυνάμει του εν λόγω χαρακτηριστικού. Προστατεύεται ακόμη από το ΔΕΚ δυνάμει του χαρακτηριστικού της ιθαγένειας στο πλαίσιο της νομοθεσίας για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων²³².

Η σημαντικότερη υπόθεση που έχει παραπεμφθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ σχετικά με τη γλώσσα αφορούσε τον τομέα της εκπαίδευσης.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Belgian Linguistics*, κάποιοι γονείς κατήγγειλαν ότι οι εθνικές νομοθετικές διατάξεις περί παροχής εκπαίδευσης εισήγαν διακρίσεις λόγω γλώσσας²³³. Λόγω της γαλλόφωνης και της ολλανδόφωνης κοινότητας του Βελγίου, η εθνική νομοθεσία όριζε ότι η παρεχόμενη ή επιδοτούμενη από το κράτος εκπαίδευση πρέπει να γίνεται στα γαλλικά ή στα ολλανδικά ανάλογα με το εάν η εκάστοτε περιφέρεια θεωρείται γαλλική ή ολλανδική. Γονείς γαλλόφωνων παιδιών που ζούσαν στην ολλανδόφωνη περιφέρεια κατήγγειλαν ότι η εν λόγω νομοθετική ρύθμιση εμπόδιζε, ή δυσκόλευε σημαντικά, τα παιδιά τους να λάβουν εκπαίδευση στα γαλλικά. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι συνέτρεχε διαφορετική μεταχείριση, αλλά απεφάνθη ότι ήταν δικαιολογημένη. Η απόφαση στηρίχθηκε στην εκτίμηση ότι σε κάθε περιφέρεια ομιλείτο κατά κύριο λόγο η μία από τις δυο γλώσσες. Η διαφορετική μεταχείριση ήταν συνεπώς δικαιολογημένη καθώς δεν ήταν εφικτή η παροχή διδασκαλίας και στις δύο γλώσσες. Επιπλέον, οι οικογένειες μπορούσαν κάλλιστα να στραφούν στην ιδιωτική γαλλική εκπαίδευση στις ολλανδόφωνες περιφέρειες.

Για περισσότερες διευκρινίσεις σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής του προστατευόμενου χαρακτηριστικού της γλώσσας στην πράξη, μπορεί κανείς να συμβουλευθεί δύο υποθέσεις επί των οποίων απεφάνθη η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (HRC), η οποία είναι αρμόδια για την ερμηνεία του διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και για την παρακολούθηση της συμμόρφωσης προς αυτό (στο οποίο έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ).

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Diergaardt κατά Ναμίμπιας*, οι αιτούντες ήταν μέλη μειονοτικής ομάδας ευρωπαϊκής προέλευσης που παλαιότερα έχαιρε πολιτικής αυτονομίας και που πλέον υπαγόταν στο κράτος της Ναμίμπιας²³⁴.

232 ΔΕΚ, *Groener κατά Minister for Education και the City of Dublin Vocational Educational Committee*, υπόθεση C-379/87, Συλλογή 1989, σ. 3967, 28 Νοεμβρίου 1989.

233 ΕΔΔΑ, *Case “relating to certain aspects of laws on the use of languages in education in Belgium” κατά Βελγίου* [υπόθεση *Belgian Linguistics*] (αριθ. 1474/62 και λοιποί), 23 Ιουλίου 1968.

234 HRC, *Diergaardt και λοιποί κατά Ναμίμπιας*, ανακοίνωση αριθ. 760/1997, 6 Σεπτεμβρίου 2000.

Η εν λόγω κοινότητα χρησιμοποιούσε ως γλώσσα τα Afrikaans. Οι αιτούντες κατήγγειλαν ότι κατά τη διάρκεια δικαστικών διαδικασιών υποχρεώθηκαν να χρησιμοποιήσουν τα αγγλικά και όχι τη μητρική τους γλώσσα. Κατήγγειλαν ακόμη την πολιτική άρνησης του κράτους να απαντά στα Afrikaans στα διάφορα γραπτά ή προφορικά αιτήματα των αιτούντων παρότι ήταν σε θέση να το πράξει. Η HRC απεφάνθη ότι δεν στοιχειοθετείτο παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, καθώς οι αιτούντες δεν μπόρεσαν να αποδείξουν ότι επηρεάστηκαν δυσμενώς από τη χρήση της αγγλικής γλώσσας κατά τη διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών. Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα σε διερμηνέα κατά τη διάρκεια δίκης δεν επεκτείνεται σε περιπτώσεις στις οποίες η γλώσσα που χρησιμοποιεί το δικαστήριο απλώς δεν είναι η μητρική γλώσσα του φερόμενου ως θύματος. Αφορά μόνο τις περιπτώσεις στις οποίες το θύμα δεν είναι σε θέση να κατανοήσει επαρκώς τη γλώσσα που χρησιμοποιεί το δικαστήριο ή να επικοινωνήσει σε αυτή. Η HRC απεφάνθη ακόμη ότι η επίσημη πολιτική του κράτους να αρνείται να επικοινωνήσει σε γλώσσα διαφορετική από την επίσημη (αγγλικά) συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της ισότητας ενώπιον του νόμου λόγω γλώσσας. Το κράτος μπορεί να επιλέξει τη γλώσσα που επιθυμεί να χρησιμοποιεί επίσημα, οφείλει όμως να επιτρέψει στους υπαλλήλους του να απαντούν σε άλλες γλώσσες εφόσον έχουν αυτή τη δυνατότητα.

4.10. Κοινωνική προέλευση, γέννηση και περιουσία

Τα τρία αυτά χαρακτηριστικά μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ότι συνδέονται στενά μεταξύ τους καθώς σχετίζονται με κατάσταση που αποδίδεται σε κάποιο πρόσωπο λόγω ενός κληρονομημένου κοινωνικού, οικονομικού ή βιολογικού χαρακτηριστικού²³⁵. Ως τέτοια, δύνανται επίσης να συνδεθούν με τη φυλή και την εθνοτική καταγωγή. Ενώπιον του ΕΔΔΑ έχουν παραπεμφθεί ελάχιστες –αν όχι καμία– υποθέσεις που να αφορούν τα εν λόγω χαρακτηριστικά, πέραν του χαρακτηριστικού της «γέννησης».

²³⁵ Τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής προέλευσης, της γέννησης και της περιουσίας αναφέρονται επίσης στο άρθρο 2 παράγραφος 2 του διεθνούς συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα του 1966 (στο οποίο έχουν προσχωρήσει όλα τα κράτη μέλη). Βλ. Επιτροπή για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, «Γενική παρατήρηση αριθ. 20: Απαγόρευση των διακρίσεων σε επίπεδο οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων», έγγραφο ΗΕ Ε/Σ.12/ΓΚ/20, 10 Ιουνίου 2009, παρ. 24-26, 35.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Mazurek κατά Γαλλίας*, ο προσφεύγων, ο οποίος είχε γεννηθεί εκτός γάμου, κατήγγειλε ότι η εθνική νομοθεσία του απαγόρευε (καθότι «νόθο» τέκνο) να κληρονομήσει περισσότερο από το ένα τέταρτο της περιουσίας της μητέρας του²³⁶. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση, που βασιζόταν αποκλειστικά στο γεγονός της εκτός γάμου γέννησης του προσφεύγοντος, μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο εφόσον υπήρχαν ιδιαίτερα «σοβαροί λόγοι». Αν και η προστασία της παραδοσιακής οικογένειας συνιστά θεμιτό σκοπό, ο τελευταίος δεν μπορεί να επιτευχθεί τιμωρώντας ένα παιδί που δεν ήταν σε θέση να ελέγξει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γεννήθηκε.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας*, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι δεν τους επιτρεπόταν να χρησιμοποιήσουν τη γη τους όπως επιθυμούσαν²³⁷. Η νομοθεσία σε συγκεκριμένες περιφέρειες υποχρέωνε τους ιδιοκτήτες μικρών γεωτεμαχίων να μεταβιβάζουν δημόσια κυνηγετικά δικαιώματα στη γη τους, ενώ οι ιδιοκτήτες μεγαλύτερων γεωτεμαχίων δεν είχαν την ίδια υποχρέωση και μπορούσαν, συνεπώς, να χρησιμοποιούν τη γη τους όπως ακριβώς ήθελαν. Οι προσφεύγοντες επιθυμούσαν την απαγόρευση του κυνηγιού στη γη τους και τη χρησιμοποίησή της για την προστασία της άγριας ζωής. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η σχετική νομοθετική διάταξη συνιστούσε διάκριση λόγω περιουσίας.

Τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής προέλευσης, της ηλικίας και της περιουσίας αναφέρονται επίσης στο άρθρο 2 παράγραφος 2 του διεθνούς συμφώνου του 1966 για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα. Στη γενική παρατήρησή της αριθ. 20, η Επιτροπή για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, η οποία είναι αρμόδια για την παρακολούθηση και την ερμηνεία του συμφώνου, έχει επεκτείνει την έννοια των εν λόγω χαρακτηριστικών.

Σύμφωνα με την εν λόγω επιτροπή, η «κοινωνική προέλευση», η «γέννηση» και η «περιουσία» συνδέονται στενά μεταξύ τους. Η κοινωνική προέλευση «αναφέρεται στην κοινωνική θέση που έχει κληρονομήσει το εκάστοτε πρόσωπο». Μπορεί να συνδέεται με τη θέση που απέκτησε μέσω της γέννησής του σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη ή κοινότητα (όπως αυτές που βασίζονται στην εθνοτική προέλευση, τη θρησκεία ή την ιδεολογία), ή λόγω της δικής του κοινωνικής κατάστασης όπως η φτώχεια και η έλλειψη στέγης. Επιπλέον, το χαρακτηριστικό της

²³⁶ ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας* (αριθ. 34406/97), 1 Φεβρουαρίου 2000.

²³⁷ ΕΔΔΑ, *Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας* (αριθ. 25088/94, 28331/95 και 28443/95), 29 Απριλίου 1999.

γέννησης μπορεί να αναφέρεται στην κατάσταση κάποιου που γεννήθηκε εκτός γάμου ή που υιοθετήθηκε. Το χαρακτηριστικό της περιουσίας μπορεί να αναφέρεται στην κατάσταση κάποιου σε σχέση με τη γη (π.χ. μισθωτής, ιδιοκτήτης ή καταπατητής) ή σε σχέση με άλλη περιουσία²³⁸.

4.11. Πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις

Οι «πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις» αναφέρονται ρητώς μεταξύ των χαρακτηριστικών που προστατεύει η ΕΣΔΑ. Δεν περιλαμβάνονται όμως μεταξύ των χαρακτηριστικών που προστατεύουν οι οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Τα πιστεύω που έχει πιθανώς ένα πρόσωπο και τα οποία δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για να εμπίπτουν στην έννοια της «θρησκείας» ή της «πεποίθησης» μπορούν ενδεχομένως να τυγχάνουν προστασίας δυνάμει αυτού του χαρακτηριστικού. Οι αποφάσεις που έχει εκδώσει το ΕΔΔΑ σχετικά με το εν λόγω χαρακτηριστικό σπανίζουν. Όπως και με άλλους τομείς της ΕΣΔΑ, οι «πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις» προστατεύονται ιδίως δικαιώματι μέσω του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης δυνάμει του άρθρου 10. Από τη νομολογία στον συγκεκριμένο τομέα μάλιστα είναι δυνατό να αντιληφθεί κανείς τι περίπου καλύπτει το εν λόγω χαρακτηριστικό. Στην πράξη συνήθως, όταν το φερόμενο ως θύμα αισθάνεται ότι υπέστη διαφορετική μεταχείριση για τον συγκεκριμένο λόγο, το πιθανότερο είναι το ΕΔΔΑ να εξετάσει απλώς την καταγγελία δυνάμει του άρθρου 10.

Με αφορμή την υπόθεση *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το ΕΔΔΑ απεφάνθη γενικά ότι το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης προστατεύει όχι μόνο «πληροφορίες» ή «ιδέες» που γίνονται ευμενώς δεκτές ή θεωρούνται αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και όλες εκείνες που θίγουν, σκανδαλίζουν ή ενοχλούν το κράτος ή ένα τμήμα του πληθυσμού²³⁹. Αν και η νομολογία στον συγκεκριμένο τομέα είναι εκτεταμένη, η ενότητα αυτή περιορίζεται απλώς στο να καταδείξει, μέσω δύο υποθέσεων, πώς οι πολιτικές πεποιθήσεις είναι πιθανό να τύχουν μεγαλύτερης προστασίας σε σχέση με άλλες κατηγορίες πεποιθήσεων.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, οι προσφεύγοντες συμμετείχαν σε εκστρατεία στο πλαίσιο της οποίας μοίραζαν φυλλάδια με αναληθείς κατηγορίες εις βάρος της επιχείρησης McDonalds²⁴⁰.

238 Επιτροπή για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, «Γενική παρατήρηση αριθ. 20: Απαγόρευση των διακρίσεων σε επίπεδο οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων», έγγραφο HE E/C.12/GC/20, 10 Ιουνίου 2009, παρ. 24-26 και 35.

239 ΕΔΔΑ, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 5493/72), 7 Δεκεμβρίου 1976.

240 ΕΔΔΑ, *Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (αριθ. 68416/01), 15 Φεβρουαρίου 2005.

Οι προσφεύγοντες, εις βάρος των οποίων ασκήθηκε αγωγή για συκοφαντική δυσφήμιση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, κλήθηκαν να καταβάλουν αποζημίωση. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη μιν ότι η αγωγή για συκοφαντική δυσφήμιση συνιστούσε παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης, έκρινε όμως ότι εξυπηρετούσε τον θεμιτό σκοπό της προστασίας της φήμης τρίτων. Απεφάνθη ακόμη, ωστόσο, ότι η ελευθερία του λόγου σε ζητήματα που άπτονται του δημόσιου συμφέροντος χρήζει μεγαλύτερης προστασίας. Δεδομένου δε ότι η McDonalds ήταν μια ισχυρή επιχείρηση που δεν απέδειξε ότι υπέστη ζημία λόγω της διανομής μερικών χιλιάδων φυλλαδίων, και ότι η αποζημίωση που επιδικάστηκε ήταν σχετικά υψηλή σε σύγκριση με τα εισοδήματα των προσφευγόντων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παραβίαση του δικαιώματος της έκφρασης ήταν δυσανάλογη.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Castells κατά Ισπανίας* αφορούσε έναν βουλευτή εις βάρος του οποίου ασκήθηκε δίωξη για «εξύβριση» της κυβέρνησης επειδή άσκησε κριτική για την κυβερνητική απραξία στον τομέα της αντιμετώπισης των τρομοκρατικών επιθέσεων στη Χώρα των Βάσκων²⁴¹. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε τη σημασία της ελευθερίας έκφρασης στην πολιτική, ιδίως δε δεδομένου του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζει στην ορθή λειτουργία των δημοκρατικών κοινωνιών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι τυχόν παραβιάσεις της εν λόγω ελευθερίας πρέπει να «εξετάζονται πολύ προσεκτικά».

4.12. Κατηγορία «άλλης καταστάσεως»

Όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, το ΕΔΔΑ έχει εντάξει διάφορα χαρακτηριστικά στην κατηγορία «άλλης καταστάσεως», πολλά από τα οποία συμπίπτουν με εκείνα που αναγνωρίζει η νομοθεσία της ΕΕ, όπως ο γενετήσιος προσανατολισμός, η ηλικία και η αναπηρία.

Εκτός από την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό, το ΕΔΔΑ έχει επίσης αναγνωρίσει ως προστατευόμενα δυνάμει της κατηγορίας «άλλης καταστάσεως» και τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: πατρότητα²⁴², οικογενειακή κατά-

241 ΕΔΔΑ, *Castells κατά Ισπανίας* (αριθ. 11798/85), 23 Απριλίου 1992.

242 ΕΔΔΑ, *Weller κατά Ουγγαρίας* (αριθ. 44399/05), 31 Μαρτίου 2009.

σταση²⁴³, ιδιότητα του μέλους οργάνωσης²⁴⁴, στρατιωτικό βαθμό²⁴⁵, ιδιότητα του γονέα παιδιού που γεννήθηκε εκτός γάμου²⁴⁶, τόπο διαμονής²⁴⁷.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Petron κατά Βουλγαρίας* αφορούσε την τακτική ενός σωφρονιστικού καταστήματος να επιτρέπει στους έγγαμους τροφίμους να τηλεφωνούν στις συζύγους τους δύο φορές τον μήνα. Προτού φυλακιστεί, ο προσφεύγων συζούσε με την σύντροφό του τέσσερα χρόνια και είχε μαζί της ένα παιδί. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι παρότι ο γάμος αποτελεί ειδική περίπτωση, για τους σκοπούς των κανόνων περί τηλεφωνικής επικοινωνίας, ο προσφεύγων, ο οποίος είχε δημιουργήσει οικογένεια με σταθερή σύντροφο, βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση με τα έγγαμα ζευγάρια. Το ΕΔΔΑ δήλωσε ότι «παρότι τα συμβαλλόμενα κράτη διαθέτουν κάποιο περιθώριο εκτίμησης και μπορούν συνεπώς να επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση στα έγγαμα και στα άγαμα ζευγάρια στους τομείς π.χ. της φορολογίας, της κοινωνικής ασφάλισης ή της κοινωνικής πολιτικής [...] δεν καθίσταται ευχερώς αντιληπτό γιατί οι έγγαμοι και οι άγαμοι σύντροφοι που έχουν σταθερή οικογενειακή ζωή πρέπει να τυγχάνουν διαφορετικής μεταχείρισης όσον αφορά τη δυνατότητα διατήρησης τηλεφωνικής επαφής όταν ο ένας εκ των δύο βρίσκεται υπό κράτηση.» Το ΕΔΔΑ απεφάνθη συνεπώς ότι η διάκριση δεν ήταν δικαιολογημένη.

243 ΕΔΔΑ, *Petron κατά Βουλγαρίας* (αριθ. 15197/02), 22 Μαΐου 2008.

244 ΕΔΔΑ, *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας* (αριθ. 67336/01), 30 Ιουλίου 2009 (συνδικαλιστική οργάνωση), και ΕΔΔΑ, *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani κατά Ιταλίας* (αριθ. 2) (αριθ. 26740/02), 31 Μαΐου 2007 (ελευθεροτέκτονες).

245 ΕΔΔΑ, *Engel και λοιποί κατά Κάτω Χωρών* (αριθ. 5100/71 και λοιποί), 8 Ιουνίου 1976.

246 ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [Τμήμα Ευρείας Σύλληψης] (αριθ. 31871/96), 8 Ιουλίου 2003, και ΕΔΔΑ, *Sahin κατά Γερμανίας* [Τμήμα Ευρείας Σύλληψης] (αριθ. 30943/96), 8 Ιουλίου 2003.

247 ΕΔΔΑ, *Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα Ευρείας Σύλληψης] (αριθ. 42184/05), 16 Μαρτίου 2010.

Βασικά σημεία

- Δυνάμει των οδηγιών της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων, τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά είναι ρητώς τα ακόλουθα: φύλο, φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, ηλικία, αναπηρία, θρησκεία ή πεποιθήσεις και γενετήσιος προσανατολισμός. Η ΕΣΔΑ, αντιθέτως, περιλαμβάνει μη εξαντλητικό κατάλογο ο οποίος συμπληρώνεται κατά περίπτωση.
- Δυνάμει της νομοθεσίας της ΕΕ, το φύλο μπορεί να περιλαμβάνει σε περιορισμένο βαθμό την ταυτότητα του φύλου, με σκοπό την προστασία προσώπων που έχουν την πρόθεση να υποβληθούν ή έχουν ήδη υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση αλλαγής φύλου. Το ζήτημα της ταυτότητας του φύλου έχει εξεταστεί και από το ΕΔΔΑ.
- Στοιχεία όπως το χρώμα, η καταγωγή, η ιθαγένεια, η γλώσσα ή η θρησκεία εμπίπτουν στο προστατευόμενο χαρακτηριστικό της φυλής ή της εθνοτικής καταγωγής δυνάμει της ΕΣΔΑ. Το πραγματικό πεδίο εφαρμογής του εν λόγω προστατευόμενου χαρακτηριστικού στη νομοθεσία της ΕΕ δεν έχει, ωστόσο, αποσαφηνιστεί ακόμη μέσω της νομολογίας του ΔΕΚ.
- Η ιθαγένεια αποτελεί προστατευόμενο χαρακτηριστικό δυνάμει της ΕΣΔΑ. Συνεπώς, οι διακρίσεις λόγω ιθαγένειας απαγορεύονται ρητώς. Η νομοθεσία της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας μόνο στο πλαίσιο της νομοθεσίας για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων.
- Ο όρος «θρησκεία» πρέπει να ερμηνεύεται με σχετικά ευρύ τρόπο και να μην περιορίζεται σε οργανωμένες ή παγιωμένες παραδοσιακές θρησκείες.
- Ακόμη και στις υποθέσεις όπου ενδέχεται να συντρέχουν διακρίσεις, το ΕΔΔΑ συνήθως εξετάζει τις σχετικές καταγγελίες μόνο βάσει των ουσιαστικών άρθρων της ΕΣΔΑ. Έτσι, οι ενδιαφερόμενοι δεν χρειάζεται να αποδείξουν τη διαφορετική μεταχείριση ή να αναζητήσουν μέτρο σύγκρισης.

Σχετική βιβλιογραφία

Boza Martínez, «Un paso más contra la discriminación por razón de nacionalidad», *Repertorio Aranzadi del Tribunal Constitucional*, τεύχος 7 (2005).

Breen, *Age Discrimination and Children's Rights: Ensuring Equality and Acknowledging Difference* [Διακρίσεις λόγω ηλικίας και δικαιώματα των παιδιών: διασφάλιση της ισότητας και αναγνώριση των διαφορών] (Λάιντεν – Martinus Nijhoff, 2006).

Bribosia, «Aménager la diversité: le droit de l'égalité face à la pluralité religieuse», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, τεύχος 78 (2009), σ. 319-373.

Cano Palomares, 'La protección de los derechos de las minorías sexuales por el Tribunal Europeo de Derechos Humanos', σε *Orientación sexual e identidad de género. Los derechos menos entendidos*, Human Rights Institute of Catalonia, Barcelona, 2007, σ. 35-57.

Demaret, «L'adoption homosexuelle à l'épreuve du principe d'égalité: l'arrêt E.B. contre France», *Journal des tribunaux*, τεύχος 6343 (2009), σ. 145-149.

Evans, *Manual on the Wearing of Religious Symbols in Public Areas* (Στρασβούργο – Συμβούλιο της Ευρώπης, 2009).

Flauss, «L'interdiction des minarets devant la Cour européenne des droits de l'homme: petit exercice de simulation contentieuse», *Recueil Dalloz*, τεύχος 8 (2010), σ. 452-455.

Interights, *Non-Discrimination in International Law* (Λονδίνο – Interights, 2005), κεφάλαιο 5.

Johnson, «An essentially private manifestation of human personality: constructions of homosexuality in the European Court of Human Rights» [Μια ιδιαίτερως προσωπική εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας: ερμηνείες της ομοφυλοφιλίας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου], *Human Rights Law Review*, τεύχος 10.1 (2010), σ. 67-97.

Kastanas, «La protection des personnes appartenant à des minorités dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», in Auer, Flückiger και Hottelier (επιμ.), *Les droits de l'homme et la Constitution: études en l'honneur du Professeur Giorgio Malinverni* (Γενεύη – Schulthess, 2007), σ. 197-218.

Landau και Beigbeder, «From ILO Standards to EU Law: The Case of Equality Between Men and Women at Work» [Από τα πρότυπα της ΔΟΕ στο δίκαιο της ΕΕ: η υπόθεση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην εργασία], *European Journal of International Law*, τεύχος 21.1 (2010), σ. 264-267.

Laskowski, «Der Streit um das Kopftuch geht weiter, Warum das Diskriminierungsverbot nach nationalem und europäischem Recht immer bedeutsamer wird», *Kritische Justiz* (2003), σ. 420-444.

Lawson, «The United Nations Convention on the rights of persons with disabilities: new era or false dawn?» [Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα

των ατόμων με αναπηρία: νέα εποχή ή φρούδα ελπίδα;], *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, τεύχος 34 (2007), σ. 563.

MacKay, «The United Nations Convention on the rights of persons with disabilities» [Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία], *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, τεύχος 34 (2007), σ. 323.

Pettiti, «L'égalité entre époux», in Krenc και Puéchavy (επιμ.), *Le droit de la famille à l'épreuve de la Convention européenne des droits de l'homme: actes du colloque organisé le 4 mai 2007*, Institut des droits de l'homme du Barreau de Bruxelles και Institut des droits de l'homme du Barreau de Paris (Βρυξέλλες – Bruylant/Nemesis, 2008), σ. 29-46.

Presno Linera, «La consolidación europea del derecho a no ser discriminado por motivos de orientación sexual en la aplicación de disposiciones nacionales», *Repertorio Aranzadi del Tribunal Constitucional*, τεύχος 1 (2008).

Rudyk, «A Rising Tide: the transformation of sex discrimination into gender discrimination and its impact on law enforcement» [Νέα τάση: η μετατροπή των διακρίσεων λόγω βιολογικού φύλου σε διακρίσεις λόγω κοινωνικού φύλου και οι επιπτώσεις της στην επιβολή του νόμου], *International Journal of Human Rights*, τεύχος 14.2 (2010), σ. 189-214.

Shuibne, «Article 13 EC and Non-Discrimination on Grounds of Nationality: Missing or in Action?» [Άρθρο 13 της ΣΕΚ και απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας: κενό γράμμα ή σε ισχύ;], in Costello και Barry (επιμ.) *Equality in Diversity: The New Equality Directives* [Ισότητα στην πολυμορφία: Οι νέες οδηγίες για την ισότητα] (Irish Centre for European Law, 2003).

Thürer και Dold, «Rassismus und Rule of Law/ Erstmalige Verurteilung wegen Rassendiskriminierung durch den EGMR? Gleichzeitige Besprechung des Urteils vom 26. Februar 2004 – Nachova u. a. gegen Bulgarien», *Europäische Grundrechte-Zeitschrift* (2005), σ. 1-12.

Tulkens, «Droits de l'homme, droits des femmes: les requérantes devant la Cour européenne des droits de l'homme», in Caflisch (κ.ά.), *Liber Amicorum Luzius Wildhaber: Human Rights, Strasbourg Views = Droits de l'homme, regards de Strasbourg* (Στρασβούργο – N.P. Engel, 2007), σ. 423-445.

5

Το ζήτημα της απόδειξης στη νομοθεσία κατά των διακρίσεων

5.1. Εισαγωγή

Οι διακρίσεις δεν γίνονται συνήθως με εμφανή και εύκολα αναγνωρίσιμο τρόπο. Η απόδειξη της άμεσης διάκρισης είναι συχνά δύσκολη παρά το γεγονός ότι, εξ ορισμού, η διαφορετική μεταχείριση βασίζεται «εμφανώς» σε κάποιο χαρακτηριστικό του θύματος. Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο 2, ο λόγος της διαφορετικής μεταχείρισης συνήθως είτε δεν εκφράζεται είτε συνδέεται επιφανειακά με κάποιον άλλον παράγοντα (όπως παροχές που ενδεχομένως δικαιούται ο συνταξιοδοτούμενος, οι οποίες συνδέονται με την ηλικία ως προστατευόμενο χαρακτηριστικό). Υπό αυτή την έννοια, σπανίζουν οι υποθέσεις στις οποίες τα πρόσωπα δηλώνουν καταφανώς ως λόγο της διαφορετικής μεταχείρισης ένα από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά. Εξαίρεση στα ανωτέρω αποτελεί ίσως η υπόθεση *Feryn*, όπου ο ιδιοκτήτης βελγικής εταιρείας δήλωσε, μέσω των αγγελιών που δημοσίευσε αλλά και προφορικά, ότι δεν σκοπεύει να προσλάβει «μετανάστες» εργαζόμενους²⁴⁸. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι επρόκειτο για σαφέστατη περίπτωση άμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. Ωστόσο, οι δράστες δεν δηλώνουν πάντοτε ξεκάθαρα ότι μεταχειρίζονται κάποιον λιγότερο ευνοϊκά από άλλους, ούτε αναφέρουν τον λόγο για τον οποίον ενεργούν κατ' αυτόν τον τρόπο. Η αίτηση μιας γυναίκας για μια θέση εργασίας μπορεί να απορριφθεί απλώς με το επιχειρήμα ότι έχει «λιγότερα προσόντα» από τον άνδρα υποψήφιο που παρουσιάστηκε για την ίδια θέση. Σε τέτοιες περιπτώσεις,

248 ΔΕΚ, *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV*, υπόθεση C-54/07, Συλλογή 2008, σ. I-5187, 10 Ιουλίου 2008.

τα θύματα δυσκολεύονται ενδεχομένως να αποδείξουν ότι υπέστησαν άμεση διάκριση λόγω του φύλου τους.

Η νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τη δυσκολία που έχουν τα θύματα να αποδείξουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που υπέστησαν βασιζόταν σε κάποιο προστατευόμενο χαρακτηριστικό, προβλέπει τη δυνατότητα επιμερισμού του βάρους της απόδειξης. Συνεπώς, όταν ο προσφεύγων είναι σε θέση να παρουσιάσει πραγματικά περιστατικά από τα οποία τεκμαίρεται διακριτική μεταχείριση, τότε το βάρος της απόδειξης μετατοπίζεται στον δράστη ο οποίος καλείται πλέον να αντικρούσει τις κατηγορίες. Η μετατόπιση του βάρους της απόδειξης είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε καταγγελίες έμμεσων διακρίσεων όπου πρέπει να αποδειχθεί ότι συγκεκριμένες διατάξεις ή πρακτικές είχαν δυσανάλογες επιπτώσεις σε συγκεκριμένη ομάδα προσώπων. Προκειμένου να θεμελιωθεί τεκμήριο έμμεσης διάκρισης, ο προσφεύγων μπορεί να χρειαστεί να προσφύγει σε στατιστικά στοιχεία που αποδεικνύουν γενικά πρότυπα διαφορετικής μεταχείρισης. Ορισμένα εθνικά δικαστήρια δέχονται επίσης αποδεικτικά στοιχεία που έχουν προκύψει από εξακρίβωση της διάκρισης σε πραγματικές συνθήκες.

5.2. Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης

Κανονικά, εναπόκειται στο πρόσωπο που υποβάλλει την καταγγελία να πείσει το αρμόδιο όργανο λήψης αποφάσεων ότι υπέστη διάκριση. Ωστόσο, μπορεί να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αποδειχθεί ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν αποτέλεσμα κάποιου συγκεκριμένου προστατευόμενου χαρακτηριστικού, και αυτό διότι το κίνητρο της διαφορετικής μεταχείρισης υπάρχει συχνά μόνο στο μυαλό του δράστη. Συνεπώς, οι καταγγελίες για διακρίσεις βασίζονται ως επί το πλείστον σε αντικειμενικά συμπεράσματα που σχετίζονται με την εκάστοτε υπό εξέταση διάταξη ή πρακτική. Με άλλα λόγια, το δικαστήριο πρέπει να πειστεί ότι η μόνη λογική εξήγηση για τη διαφορετική μεταχείριση είναι το προστατευόμενο χαρακτηριστικό του θύματος, όπως π.χ. το φύλο ή η φυλή. Η αρχή αυτή ισχύει για όλες τις υποθέσεις, είτε αυτές αφορούν άμεσες είτε έμμεσες διακρίσεις.

Επειδή ο φερόμενος ως δράστης διαθέτει τις πληροφορίες που απαιτούνται για την απόδειξη μιας καταγγελίας, η νομοθεσία κατά των διακρίσεων προβλέπει τη δυνατότητα επιμερισμού του βάρους της απόδειξης με τον φερόμενο ως

δράστη. Ο επιμερισμός του βάρους της απόδειξης αποτελεί πάγια αρχή της νομοθεσίας της ΕΕ αλλά και της ΕΣΔΑ²⁴⁹.

Αυτό έχει αποσαφηνιστεί πλήρως μέσω της νομολογίας του ΕΔΔΑ, το οποίο, από κοινού με άλλους περιφερειακούς και παγκόσμιους μηχανισμούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει υιοθετήσει ευρύτερα την αρχή του επιμερισμού του βάρους της απόδειξης όσον αφορά την απόδειξη καταγγελιών για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η πάγια τακτική του ΕΔΔΑ είναι να εξετάζει τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία συνολικά, έχοντας πάντοτε υπόψη του ότι το κράτος είναι αυτό που έχει συνήθως υπό τον έλεγχό του πολλές από τις πληροφορίες που απαιτούνται για την απόδειξη μιας καταγγελίας. Συνεπώς, εάν τα γεγονότα –όπως παρουσιάζονται από τον προσφεύγοντα– φαίνονται πειστικά και συνεπή με τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία, το ΕΔΔΑ τα δέχεται ως αποδεδειγμένα, εκτός κι αν το κράτος είναι σε θέση να δώσει εναλλακτική πειστική εξήγηση. Όπως το ίδιο το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει, αποδέχεται ως πραγματικά περιστατικά τους ισχυρισμούς που:

Επιμερισμός του βάρους της απόδειξης: ο προσφεύγων οφείλει να προσκομίσει επαρκή αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι ενδέχεται να υπέστη διακριτική μεταχείριση. Έτσι, συνάγεται τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης, το οποίο καλείται στη συνέχεια να αντικρούσει ο φερόμενος ως δράστης.

«φαίνεται να ευσταθούν βάσει της ελεύθερης εκτίμησης όλων των αποδεικτικών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των συμπερασμάτων όπως προκύπτουν ενδεχομένως από τα πραγματικά περιστατικά και τους ισχυρισμούς των διαδίκω [...] Η απόδειξη μπορεί να προκύψει από τη συνύπαρξη επαρκώς ισχυρών, σαφών και σύμφωνων συμπερασμάτων ή παρεμφερών μη αντικρουσθέντων πραγματικών τεκμηρίων. Επιπλέον, το επίπεδο πειθούς που απαιτείται για την εξαγωγή συγκεκριμένου συμπεράσματος και, ως εκ τούτου, ο επιμερισμός του βάρους της απόδειξης, συνδέονται άρρηκτα με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των πραγματικών περιστατικών, τη φύση της διατυπωθείσας καταγγελίας και με το θιγόμενο δικαίωμα της ΕΣΔΑ»²⁵⁰.

249 Εκτός από τις υποθέσεις που αναφέρονται ακολούθως, βλ. οδηγία για τη φυλετική ισότητα (άρθρο 8), οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση (άρθρο 10, οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) (άρθρο 19), οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών (άρθρο 9). Βλ. ακόμη νομολογία της ευρωπαϊκής επιτροπής για τα κοινωνικά δικαιώματα: *SUD Travail Affaires Sociales κατά Γαλλίας* (καταγγελία αριθ. 24/2004), 8 Νοεμβρίου 2005, και *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Βουλγαρίας* (καταγγελία αριθ. 41/2007), 3 Ιουνίου 2008.

250 ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005, παρ. 147. Απαντάται επίσης στις ακόλουθες υποθέσεις: ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας* (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 39, και ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 178.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Timishev κατά Ρωσίας*, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι δεν του επιτράπηκε η διέλευση από σημείο ελέγχου λόγω της τσετσενικής εθνοτικής καταγωγής του²⁵¹. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η καταγγελία αυτή επιβεβαιωνόταν από επίσημα έγγραφα, από τα οποία προέκυπτε η εφαρμογή πολιτικής περιορισμού της κυκλοφορίας των Τσετσένων. Το ΕΔΔΑ έκρινε μη πειστική την εξήγηση του κράτους λόγω ασυνεπειών στα λεγόμενά του (δήλωσε ότι το θύμα αποχώρησε οικειοθελώς όταν δεν του δόθηκε προτεραιότητα στη σειρά). Συνεπώς, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ο προσφεύγων υπέστη διάκριση λόγω της εθνοτικής του καταγωγής.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Susanna Brunnhofer*, η προσφεύγουσα υπέβαλε καταγγελία για διάκριση λόγω φύλου, υποστηρίζοντας ότι αμειβόταν λιγότερο σε σύγκριση με άνδρα συνάδελφό της στην ίδια μισθολογική βαθμίδα²⁵². Το ΔΕΚ δήλωσε ότι εναπόκειται στην προσφεύγουσα να αποδείξει α) ότι ελάμβανε μικρότερη αμοιβή σε σχέση με τον άνδρα συνάδελφό της, και β) ότι επιτελούσε εργασία ίσης αξίας. Τα ανωτέρω θα αρκούσαν προκειμένου να συναχθεί τεκμήριο ότι η διαφορετική μεταχείριση ήταν δυνατό να εξηγηθεί μόνο λόγω του φύλου της. Στη συνέχεια, εναπόκειται στον εργοδότη να αντικρούσει τα στοιχεία αυτά.

Επιβάλλεται να έχει κανείς υπόψη του δύο σημαντικά στοιχεία. Πρώτον, η εθνική νομοθεσία είναι αυτή που καθορίζει τι είδους αποδεικτικά στοιχεία γίνονται αποδεκτά ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, και οι συναφείς εθνικές διατάξεις μπορεί να είναι αυστηρότερες σε σχέση με τους κανόνες του ΕΔΔΑ ή του ΔΕΚ. Δεύτερον, ο κανόνας περί αντιστροφής του βάρους της απόδειξης δεν ισχύει συνήθως σε ποινικές υποθέσεις όπου το κράτος διώκει τον δράστη εγκλήματος το οποίο διαπράχθηκε λόγω ρατσιστικών προκαταλήψεων (γνωστό και ως «έγκλημα μίσους»). Αυτό συμβαίνει εν μέρει διότι απαιτείται υψηλότερο επίπεδο απόδειξης για να στοιχειοθετηθεί η ποινική ευθύνη, και εν μέρει διότι είναι δύσκολο να απαιτηθεί από έναν δράστη να αποδείξει ότι δεν είχε ρατσιστικό κίνητρο, κάτι που είναι τελείως υποκειμενικό²⁵³.

251 ΕΔΔΑ, *Timishev κατά Ρωσίας* (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005, παρ. 40-44.

252 ΔΕΚ, *Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG*, υπόθεση C-381/99, Συλλογή 2001, σ. I-4961, 26 Ιουνίου 2001, παρ. 51-62.

253 Για την προσέγγιση που ακολουθεί η ΕΣΔΑ όσον αφορά την αντιστροφή του βάρους της απόδειξης στο πλαίσιο της ρατσιστικής βίας, βλ. ΕΔΔΑ, *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005, παρ. 144-159. Η νομοθεσία της ΕΕ κατά των διακρίσεων δεν απαιτεί αντιστροφή του βάρους της απόδειξης στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου.

Ο φερόμενος ως δράστης μπορεί να αντικρούσει το τεκμήριο με δύο τρόπους. Μπορεί είτε να αποδείξει ότι ο προσφεύγων δεν βρίσκεται σε όμοια ή ανάλογη κατάσταση με το «μέτρο σύγκρισής» του, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο κεφάλαιο 2.2.2, είτε ότι η διαφορετική μεταχείριση δεν έχει ως βάση το προστατευόμενο χαρακτηριστικό, αλλά άλλες αντικειμενικές διαφορές, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο κεφάλαιο 2.6. Εάν ο δράστης δεν μπορεί να αντικρούσει το τεκμήριο, πρέπει να υπερασπιστεί τον εαυτό του ενάντια στην κατηγορία περί διαφορετικής μεταχείρισης αποδεικνύοντας ότι πρόκειται για αντικειμενικά δικαιολογημένο και ανάλογο μέτρο.

Παράδειγμα: στην προαναφερθείσα υπόθεση *Brunnhofner*, το ΔΕΚ παρείχε καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο που ο εργοδότης θα μπορούσε να αντικρούσει το τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης. Ο τελευταίος μπορούσε να αντικρούσει το τεκμήριο με δύο τρόπους. Πρώτον, αποδεικνύοντας ότι οι άνδρες και οι γυναίκες εργαζόμενοι δεν βρίσκονταν σε ανάλογη κατάσταση, καθώς επιτελούσαν εργασία που δεν ήταν ίσης αξίας. Αυτό μπορούσε να ισχύει σε περίπτωση που τα καθήκοντα που καλούνταν να επιτελέσουν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους. Δεύτερον, αποδεικνύοντας ότι η διαφορετική αμοιβή αιτιολογείτο από αντικειμενικούς παράγοντες που δεν είχαν σχέση με το φύλο. Αυτό μπορούσε να ισχύει σε περίπτωση που στον άνδρα εργαζόμενο καταβάλλονταν, πέραν του κανονικού μισθού του, έξοδα ταξιδιού επειδή διέμενε μακριά από τον τόπο εργασίας και έμενε σε ξενοδοχείο κατά τη διάρκεια της εργάσιμης εβδομάδας.

Παράδειγμα: στην προαναφερθείσα υπόθεση *Feryn*, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι από τις αγγελίες και τις δηλώσεις του δράστη συναγόταν τεκμήριο άμεσης διάκρισης. Το ΔΕΚ δήλωσε, όμως, επίσης ότι ο φερόμενος ως δράστης μπορούσε να αντικρούσει το εν λόγω τεκμήριο εάν ήταν σε θέση να αποδείξει ότι δεν επεφύλασσε διαφορετική μεταχείριση στους μη λευκούς υποψήφιους κατά τη διαδικασία πρόσληψης, π.χ. αποδεικνύοντας ότι προσλάμβανε τακτικά μη λευκούς υπαλλήλους.

5.2.1. Παράγοντες που δεν χρίζουν απόδειξης

Ορισμένα πραγματικά περιστατικά που συνήθως συνοδεύουν περιπτώσεις διακρίσεων, όπως η ύπαρξη προκατάληψης ή η πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης, δεν έχουν ουσιαστικά σχέση με το εάν πληρούται ή όχι το νομικό κριτήριο περί διάκρισης. Αυτό που πρέπει να αποδειχθεί σε μια υπόθεση διακριτικής μεταχείρισης είναι απλώς η ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισης, λόγω κάποιου προστατευόμενου χαρακτηριστικού, η οποία δεν δικαιολογείται. Αυτό σημαίνει ότι

διάφορα δευτερεύοντα πραγματικά περιστατικά που αφορούν καταστάσεις διακριτικής μεταχείρισης δεν χρήζουν στοιχειοθέτησης προκειμένου να αποδειχθεί μια καταγγελία.

Πρώτον, δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι ο δράστης είχε ως κίνητρο κάποια προκατάληψη. Έτσι, δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι ο δράστης είχε «ρατσιστικές» ή «σεξιστικές» απόψεις προκειμένου να αποδειχθεί η διάκριση λόγω φυλής ή φύλου. Γενικά, η νομοθεσία δεν δύναται να ρυθμίζει τις στάσεις των ατόμων καθώς αυτές είναι αμιγώς προσωπικές. Μπορεί, όμως, να ρυθμίζει μόνο τις πράξεις μέσω των οποίων εκδηλώνονται αυτές οι στάσεις.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Feryn*, ο ιδιοκτήτης της εταιρείας δήλωσε ότι εφάρμοσε την τακτική αυτή διότι οι πελάτες του (και όχι ο ίδιος) ήθελαν να έχει μόνο λευκούς βέλγους εργαζόμενους. Όταν κλήθηκε να αποφασίσει εάν συνέτρεχε ή όχι διάκριση, το ΔΕΚ δεν έλαβε υπόψη του το στοιχείο αυτό, καθώς δεν το θεώρησε σχετικό. Συνήθως δεν χρειάζεται να αποδειχθεί το κίνητρο της διακριτικής μεταχείρισης, εκτός κι αν ο ενδιαφερόμενος επιχειρεί να αποδείξει τη διάπραξη «εγκλήματος μίσους», καθώς στο ποινικό δίκαιο απαιτείται υψηλότερο επίπεδο απόδειξης.

Κατά δεύτερον, δεν είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ότι η υπό εξέταση διάταξη ή πρακτική επιδιώκει ως αποτέλεσμα τη διαφορετική μεταχείριση. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη κι αν μια δημόσια αρχή ή ένας ιδιώτης εφαρμόζουν με καλή πίστη μια καλοπροαίρετη πρακτική, εάν η τελευταία έχει ως αποτέλεσμα να τίθεται κάποια συγκεκριμένη ομάδα σε μειονεκτική θέση, τότε συντρέχει διακριτική μεταχείριση.

Παράδειγμα: στην προαναφερθείσα υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι το σύστημα των «ειδικών» σχολείων εφαρμόστηκε με γνώμονα τη διευκόλυνση της εκπαίδευσης των παιδιών Ρομά, προκειμένου τα τελευταία να ξεπεράσουν τις γλωσσικές δυσκολίες που είχαν και να αντιμετωπιστεί η έλλειψη προσχολικής εκπαίδευσης²⁵⁴. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, απεφάνθη ότι δεν ήταν σχετικό με την υπόθεση το εάν η υπό εξέταση πολιτική είχε ή όχι ως στόχο τα παιδιά Ρομά. Προκειμένου να αποδειχθεί η διακριτική μεταχείριση των παιδιών Ρομά, ήταν αναγκαίο να καταδειχθεί ότι τα τελευταία θίγονταν δυσανάλογα και αρνητικά σε σύγκριση με την πλειονότητα του πληθυσμού, όχι ότι υπήρχε πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης²⁵⁵.

254 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνοψης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007, παρ. 79.

255 *Όπ. π.*, παρ. 175 και 184.

Κατά τρίτον, σε υπόθεση που αφορούσε φυλετική διάκριση, το ΔΕΚ απεφάνθη ότι δεν χρειαζόταν να αποδειχθεί η ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος. Ενδεχομένως αυτό να ισχύει εξίσου και για άλλα προστατευόμενα χαρακτηριστικά σε όμοιες περιστάσεις. Παρότι η νομοθεσία της ΕΕ δεν απαιτεί την ύπαρξη συγκεκριμένου θύματος, αυτό δεν ισχύει για την παραπομπή υποθέσεων ενώπιον του ΕΔΔΑ καθώς οι καταγγελίες χωρίς συγκεκριμένο θύμα δεν πληρούν τα κριτήρια περί παραδεκτού του άρθρου 34 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Feryn*, δεν κατέστη δυνατό να αποδειχθεί ότι κάποιος είχε επιχειρήσει να υποβάλει αίτηση εργασίας στη συγκεκριμένη επιχείρηση και απορρίφθηκε. Ούτε κατέστη δυνατό να εντοπιστεί κάποιος που να δηλώσει ότι είχε αποφασίσει να μην υποβάλει αίτηση λόγω της αγγελίας. Με άλλα λόγια, δεν υπήρχε «συγκεκριμένο» θύμα, και ο αρμόδιος για την ισότητα φορέας του Βελγίου παρέπεμψε την υπόθεση στο ΔΕΚ. Το ΔΕΚ απεφάνθη ότι δεν ήταν αναγκαίο να υπάρχει κάποιος που να έχει υποστεί δυσμενή διάκριση, διότι ήταν σαφές από τη διατύπωση της αγγελίας ότι οι «μη λευκοί» αποτρέπονταν από την υποβολή αίτησης εργασίας καθώς ήξεραν εκ των προτέρων ότι δεν είχαν πιθανότητες πρόσληψης. Βάσει των προαναφερθέντων, είναι πιθανό να αποδειχθεί ότι κάποιες νομοθετικές διατάξεις ή πολιτικές εισάγουν διακρίσεις, χωρίς να χρειάζεται να υπάρχει συγκεκριμένο θύμα.

Παράδειγμα: σε υποθέσεις εξακρίβωσης της διάκρισης σε πραγματικές συνθήκες (παρατίθενται ακολούθως), τα πρόσωπα συχνά γνωρίζουν ή αναμένουν ότι θα τύχουν δυσμενούς μεταχείρισης. Βασικός σκοπός τους δεν είναι η πρόσβαση στην υπό εξέταση παρεχόμενη υπηρεσία, αλλά η συλλογή αποδεικτικών στοιχείων. Αυτό σημαίνει ότι τα πρόσωπα αυτά δεν είναι «θύματα» με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Ενδιαφέρονται περισσότερο για την ορθή επιβολή του νόμου παρά για την επανόρθωση της ζημίας που υπέστησαν. Σε υπόθεση που εκδικάστηκε στη Σουηδία, στην οποία μια ομάδα σπουδαστών νομικής προέβη σε εξακρίβωση της κατάστασης σε νυχτερινά κέντρα διασκέδασης και εστιατόρια, το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι όσοι συμμετείχαν μπορούσαν κάλλιστα να κινήσουν νομικές διαδικασίες για διακριτική μεταχείριση. Ταυτόχρονα, η αποζημίωση που θα τους επιδικαζόταν για τις ζημίες που υπέστησαν μπορούσε να μειωθεί ώστε να αντικατοπτρίζεται το γεγονός ότι δεν είχαν στερηθεί κάτι που πραγματικά ήθελαν (π.χ. είσοδο σε συγκεκριμένους χώρους)²⁵⁶.

²⁵⁶ Ανώτατο Δικαστήριο (Σουηδία), *Μπαρ και εστιατόριο Escape κατά Διαμεσολαβητή κατά των εθνικών διακρίσεων*, υπόθεση αριθ. T-2224-07, 1 Οκτωβρίου 2008. Η συνοπτική περιλήψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Inforportal του FRA, υπόθεση 365-1, και στην έκδοση του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 68.

5.3. Ρόλος των στατιστικών και λοιπών στοιχείων

Τα στατιστικά στοιχεία μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά τον προσφεύγοντα να θεμελιώσει τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την απόδειξη έμμεσων διακρίσεων, διότι στις περιπτώσεις αυτές οι υπό εξέταση διατάξεις ή πρακτικές είναι επιφανειακά ουδέτερες και η έμφαση πρέπει να δίνεται στις επιπτώσεις των διατάξεων ή των πρακτικών προκειμένου να καταδείξει ότι είναι δυσανάλογα δυσμενείς για συγκεκριμένες ομάδες προσώπων σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα σε όμοια κατάσταση. Η προσφυγή σε στατιστικά στοιχεία συνδυάζεται με την αντιστροφή του βάρους της απόδειξης: σε περίπτωση που από τα στατιστικά στοιχεία προκύπτει, π.χ., ότι οι γυναίκες ή τα άτομα με αναπηρία βρίσκονται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση, εναπόκειται στο κράτος να δώσει πειστική εναλλακτική εξήγηση για τα ποσοτικά στοιχεία. Το ΕΔΔΑ το επισήμανε αυτό στην υπόθεση *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών*²⁵⁷:

«[Τ]ο ΕΔΔΑ εκτιμά ότι όταν ο προσφεύγων είναι σε θέση να αποδείξει, βάσει αδιαμφισβήτητων επίσημων στατιστικών στοιχείων, την ύπαρξη, εκ πρώτης όψεως, ενδείξεων ότι μια συγκεκριμένη διάταξη –παρά το γεγονός ότι είναι διατυπωμένη με ουδέτερο τρόπο– θίγει στην ουσία σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών, τότε εναπόκειται στην εκάστοτε κυβέρνηση να αποδείξει ότι αυτό είναι αποτέλεσμα αντικειμενικών παραγόντων που δεν σχετίζονται με διακρίσεις λόγω φύλου».

Όσον αφορά την εξέταση των στατιστικών στοιχείων, τα δικαστήρια δεν φαίνεται να έχουν θέσει κάποια αυστηρή ελάχιστη απαίτηση που να πρέπει να πληρούται προκειμένου να αποδεικνύεται ότι συντρέχει έμμεση διάκριση. Το ΔΕΚ τονίζει πάντως ότι πρέπει να παρέχεται ικανός αριθμός στοιχείων. Συνοπτική παρουσίαση της νομολογίας του ΔΕΚ περιέχεται στη γνωμοδότηση του γενικού εισαγγελέα Léger για την υπόθεση *Nolte* όπου αναφέρει συγκεκριμένα σε σχέση με τις διακρίσεις λόγω φύλου:

²⁵⁷ ΕΔΔΑ, *Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών* (απόφαση) (αριθ. 58641/00), 6 Ιανουαρίου 2005.

«Προκειμένου να θεωρηθεί ως τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης, το μέτρο πρέπει να πληττει «πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών» [Rinner-Kühn²⁵⁸] ή «πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών» [Nimz²⁵⁹, Kowalska²⁶⁰] ή «πολύ μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών» [De Weerd, το γένος Roks, και λοιποί²⁶¹].

Από τις υποθέσεις προκύπτει ότι το ποσοστό των γυναικών που θίγονται από το μέτρο πρέπει να είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Στην υπόθεση Rinner-Kühn, το ΔΕΚ συμπέρανε ότι συνέτρεχε διακριτική μεταχείριση επειδή το ποσοστό των γυναικών ανερχόταν σε 89%. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ποσοστό του 60% [...] δεν αρκεί μάλλον από μόνο του για να συναχθεί η ύπαρξη διακριτικής μεταχείρισης.»²⁶²

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Schönheit*, μια εργαζόμενη υπό καθεστώς μερικής απασχόλησης κατήγγειλε ότι υπέστη διάκριση λόγω του φύλου της²⁶³. Η διαφορά στις καταβλητέες συντάξεις, η οποία δεν βασιζόταν στον διαφορετικό πραγματικό χρόνο εργασίας, σήμαινε ότι οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης πληρώνονταν, ουσιαστικά, λιγότερο σε σχέση με τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης. Προσκομίστηκαν στατιστικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε όντως ότι το 87,9% των εργαζομένων μερικής απασχόλησης ήταν γυναίκες. Καθώς το μέτρο, αν και ουδέτερο, ήταν δυσμενές για τις γυναίκες σε δυσανάλογο βαθμό σε σύγκριση με τους άνδρες, το ΔΕΚ δέχθηκε ότι συναγόταν τεκμήριο έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου. Ομοίως, στην υπόθεση *Gerster*, το ΔΕΚ δέχθηκε ότι τεκμηριωνόταν επαρκώς μειονεκτική μεταχείριση, καθώς το 87% των εργαζομένων μερικής απασχόλησης ήταν γυναίκες²⁶⁴.

258 ΔΕΚ, *Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung*, υπόθεση 171/88,, Συλλογή 1989, σ. 2743, 13 Ιουλίου 1989.

259 ΔΕΚ, *Nimz κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, υπόθεση C-184/89, Συλλογή 1991, σ. I-297, 7 Φεβρουαρίου 1991.

260 ΔΕΚ, *Kowalska κατά Freie und Hansestadt Hamburg*, υπόθεση C-33/89, Συλλογή 1990, σ. I-2591, 27 Ιουνίου 1990.

261 ΔΕΚ, *De Weerd, το γένος Roks, και λοιποί κατά Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen και λοιπών*, υπόθεση C-343/92, Συλλογή 1994, σ. I-571, 24 Φεβρουαρίου 1994.

262 Γνωμοδότηση του γενικού εισαγγελέα Léger της 31ης Μαΐου 1995, παράγραφοι 57-58 για την υπόθεση ΔΕΚ, *Nolte κατά Landesversicherungsanstalt Hannover*, υπόθεση C-317/93, Συλλογή 1995, σ. I-4625, 14 Δεκεμβρίου 1995.

263 ΔΕΚ, *Hilde Schönheit κατά Stadt Frankfurt am Main και Silvia Becker κατά Land Hessen*, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, Συλλογή 2003, σ. I-12575, 23 Οκτωβρίου 2003.

264 ΔΕΚ, *Gerster κατά Freistaat Bayern*, υπόθεση C-1/95, Συλλογή 1997, σ. I-5253, 2 Οκτωβρίου 1997.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Seymour-Smith* αφορούσε νομοθετική διάταξη του Ηνωμένου Βασιλείου περί καταχρηστικών απολύσεων, η οποία παρείχε ειδική προστασία σε όσους είχαν εργαστεί περισσότερα από δύο συνεχόμενα χρόνια για τον ίδιο εργοδότη²⁶⁵. Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι επρόκειτο για έμμεση διάκριση λόγω φύλου, καθώς οι γυναίκες είχαν λιγότερες πιθανότητες σε σύγκριση με τους άνδρες να πληρούν το εν λόγω κριτήριο. Η συγκεκριμένη υπόθεση έχει ενδιαφέρον διότι το ΔΕΚ δήλωσε ότι η έμμεση διάκριση ήταν δυνατό να αποδειχθεί και σε περίπτωση που «τα στατιστικά στοιχεία αποκάλυπταν μια λιγότερο σημαντική διαφορά, αλλά διαρκή και σχετικώς σταθερή κατά τη διάρκεια μακράς περιόδου, μεταξύ των εργαζομένων ανδρών και των εργαζομένων γυναικών». Ωστόσο, επί των πραγματικών περιστατικών της συγκεκριμένης υπόθεσης, το ΔΕΚ ανέφερε ότι από τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν, σύμφωνα με τα οποία το κριτήριο πληρούσε το 77,4% των ανδρών και το 68,9% των γυναικών, δεν αποδεικνυόταν ότι η μικρότερη ποσοστιαία διαφορά των γυναικών πληρούσε τον προαναφερθέντα κανόνα.

Παράδειγμα: η υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* αφορούσε καταγγελίες γονέων Ρομά ότι τα παιδιά τους είχαν αποκλειστεί από το κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα και είχαν τοποθετηθεί σε «ειδικά» σχολεία που προοριζόνταν για μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες, λόγω ακριβώς της εθνοτικής τους καταγωγής²⁶⁶. Η τοποθέτηση των παιδιών Ρομά σε «ειδικά» σχολεία βασιζόταν στη συμπλήρωση τεστ που είχαν σχεδιαστεί ειδικά για την αξιολόγηση των διανοητικών ικανοτήτων. Παρά την κατά τα φαινόμενα «ουδέτερη» πρακτική, τα τεστ είχαν σχεδιαστεί κατά τέτοιο τρόπο που τα παιδιά Ρομά δυσκολεύονταν πολύ περισσότερο να επιτύχουν ικανοποιητικό αποτέλεσμα και να εισαχθούν στο κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι αυτό αποδεικνυόταν από στατιστικά στοιχεία τα οποία καταδείκνυαν το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μαθητών καταγωγής Ρομά που τοποθετούνταν σε «ειδικά» σχολεία. Από τα στοιχεία που υπέβαλαν οι προσφεύγοντες για τη γεωγραφική τους περιφέρεια προέκυπτε ότι το 50 έως 56% των μαθητών ειδικών σχολείων ήταν Ρομά, ενώ οι μαθητές Ρομά αντιπροσώπευαν μόνο το 2% του συνολικού πληθυσμού στην εκπαίδευση. Από στοιχεία προερχόμενα από διακυβερνητικές πηγές προέκυπτε ότι σε όλη τη χώρα σε ειδικά σχολεία φοιτούσε το 80% έως 90% των Ρομά. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, παρότι τα στοιχεία δεν ήταν ακριβή, αποκάλυπταν όντως ότι ο αριθμός των παιδιών Ρομά που

265 ΔΕΚ, *R κατά Secretary of State for Employment, ex parte Seymour-Smith και Perez*, υπόθεση C-167/97, Συλλογή 1999, σ. I-623, 9 Φεβρουαρίου 1999.

266 ΕΔΔΑ, *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007.

ήγονταν ήταν «δυσανάλογα υψηλός» σε σχέση με το συνολικό ποσοστό τους επί του πληθυσμού²⁶⁷.

Κατά τα φαινόμενα, μπορεί να αποδειχθεί ότι κάποια προστατευόμενη ομάδα θίγεται δυσανάλογα ακόμη κι όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, αρκεί οι διαθέσιμες πηγές να είναι αξιόπιστες και να στηρίζουν την εν λόγω ανάλυση.

Παράδειγμα: η υπόθεση *Oruz κατά Τουρκίας* αφορούσε έναν άνδρα με ιστορικό ενδοοικογενειακής βίας ο οποίος κακοποιούσε επανειλημμένως τη γυναίκα του και τη μητέρα της, και τελικά δολοφόνησε τη μητέρα²⁶⁸. Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι το κράτος δεν προστάτευσε την προσφεύγουσα και τη μητέρα της από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, όπως δεν προστάτευσε τη ζωή της δεύτερης. Απεφάνθη ακόμη ότι το κράτος είχε επιφυλάξει διακριτική μεταχείριση στις προσφεύγουσες διότι η μη παροχή προσήκουσας προστασίας βασιζόταν στο γεγονός ότι ήταν γυναίκες. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε βασιζόμενο εν μέρει σε αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε ότι θύματα ενδοοικογενειακής βίας έπεφταν ως επί το πλείστον γυναίκες, και σε ποσοτικά στοιχεία από τα οποία προέκυπτε ότι τα εθνικά δικαστήρια εξέδιδαν πολύ μικρό αριθμό εντολών για την προστασία θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας. Ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη υπόθεση έχει το γεγονός ότι δεν παρουσιάστηκαν στο ΕΔΔΑ στατιστικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι θύματα ενδοοικογενειακής βίας έπεφταν ως επί το πλείστον γυναίκες. Πράγματι, επισημάνθηκε ότι η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει πώς δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για το εν λόγω θέμα. Ελλείψει στατιστικών στοιχείων, το ΕΔΔΑ ήταν διατεθειμένο να δεχθεί την εκτίμηση της Διεθνούς Αμνηστίας, μιας γνωστής εθνικής ΜΚΟ, και της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος γυναικών ότι η βία κατά των γυναικών συνιστούσε σημαντικό πρόβλημα στην Τουρκία.

Επισημαίνεται ότι δεν απαιτούνται πάντοτε στατιστικά στοιχεία προκειμένου να αποδειχθούν υποθέσεις έμμεσης διάκρισης. Αυτό εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης. Μπορεί να αρκούν, συγκεκριμένα, αποδείξεις σχετικά με τις πρακτικές ή τις πεποιθήσεις τρίτων που ανήκουν στην ίδια προστατευόμενη κατηγορία.

²⁶⁷ Όπ. π., παρ. 18 και 196-201.

²⁶⁸ ΕΔΔΑ, *Oruz κατά Τουρκίας* (αριθ. 33401/02), 9 Ιουνίου 2009.

Παράδειγμα: στην υπόθεση *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας*, ορισμένα σχολεία είχαν δημιουργήσει τάξεις που ακολουθούσαν συντομότερα προγράμματα σπουδών σε σύγκριση με τις κανονικές τάξεις. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι στις τάξεις αυτές φοιτούσε δυσανάλογα μεγάλος αριθμός μαθητών Ρομά και ότι αυτό συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής. Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι τάξεις αυτές δημιουργήθηκαν με γνώμονα τις γνώσεις των σπουδαστών στα κροατικά, και ότι όταν κάποιος σπουδαστής αποκτούσε την προσήκουσα γλωσσική επάρκεια, τότε μεταπηδούσε στις κανονικές τάξεις. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, σε αντίθεση με την υπόθεση *D.H. και λοιποί*, τα στατιστικά στοιχεία δεν θεμελιώναν από μόνα τους τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης. Σε ένα σχολείο το 44% των μαθητών ήταν Ρομά και το 73% φοιτούσε σε τάξη αποτελούμενη αποκλειστικά από μαθητές Ρομά. Σε άλλο σχολείο το 10% των μαθητών ήταν Ρομά και το 36% εξ αυτών φοιτούσε σε τάξη αποτελούμενη αποκλειστικά από μαθητές Ρομά. Από τα στοιχεία αυτά επιβεβαιωνόταν ότι δεν εφαρμοζόταν γενική πολιτική αυτόματης τοποθέτησης των Ρομά σε ξεχωριστές τάξεις. Το ΕΔΔΑ δήλωσε, πάντως, επιπλέον ότι ήταν δυνατό να θεμελιωθεί καταγγελία για έμμεση διάκριση χωρίς προσφυγή σε στατιστικά στοιχεία. Στην προκειμένη περίπτωση η καταγγελία μπορούσε να θεμελιωθεί βάσει του γεγονότος ότι το μέτρο της τοποθέτησης των παιδιών σε ξεχωριστές τάξεις με γνώμονα την ανεπαρκή γνώση της κροατικής γλώσσας εφαρμοζόταν μόνο σε μαθητές Ρομά. Από αυτό συναγόταν, συνεπώς, τεκμήριο δυσμενούς μεταχείρισης²⁶⁹.

Παράδειγμα: υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον του Συνήγορου της αρχής της ισότητας της Σλοβενίας αφορούσε έναν εργοδότη ο οποίος παρείχε σε εργαζόμενους γεύματα που περιείχαν συχνά προϊόντα από χοιρινό κρέας ή λίπος. Ένας μουσουλμάνος εργαζόμενος ζήτησε να λαμβάνει, αντί των γευμάτων, το μηνιαίο επίδομα διατροφής ώστε να αγοράζει το δικό του φαγητό. Το εν λόγω επίδομα δινόταν από τον εργοδότη μόνο σε εργαζόμενους που ήταν σε θέση να αποδείξουν ότι έχρηζαν ειδικής διατροφής για ιατρικούς λόγους²⁷⁰. Επρόκειτο για περίπτωση έμμεσης διάκρισης καθώς μια πρακτική που ήταν επιφανειακά ουδέτερη είχε σαφώς αρνητική επίπτωση σε μουσουλμάνους οι οποίοι δεν επιτρέπεται να τρώνε χοιρινό. Όσον αφορά τη συγκεκριμένη υπόθεση, δεν ήταν

269 ΕΔΔΑ, *Oršuš και λοιποί κατά Κροατίας* [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 15766/03), 16 Μαρτίου 2010, παρ. 152 και 153.

270 Συνήγορος της αρχής της ισότητας (Σλοβενία), απόφαση αριθ. UEM-0921-1/2008-3, 28 Αυγούστου 2008. Η συνοπτική περίληψη στην αγγλική γλώσσα διατίθεται στη δικτυακή πύλη Inforportal του FRA, υπόθεση 364-1, και στην έκδοση του ευρωπαϊκού δικτύου νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, *European Anti-Discrimination Law Review*, τεύχος 8 (Ιούλιος 2009), σ. 64.

αναγκαία η προσκόμιση στατιστικών στοιχείων προκειμένου να αποδειχθεί ότι ο κανόνας θίγει αρνητικά τους μουσουλμάνους, καθώς προκύπτει σαφέστατα από τις θρησκευτικές πρακτικές τους ότι απαγορεύεται να τρώνε χοιρινό.

Παράδειγμα: υπόθεση που παραπέμφθηκε ενώπιον των δικαστηρίων του Ηνωμένου Βασιλείου αφορούσε έναν εργοδότη ο οποίος απαγόρευε στους εργαζόμενους να φορούν κοσμήματα (συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών συμβόλων) έξω από τη στολή εργασίας τους²⁷¹. Μια χριστιανή εργαζόμενη κατήγγειλε ότι η τακτική αυτή συνιστούσε διάκριση λόγω της θρησκείας της καθώς δεν της επιτρεπόταν να φορά σταυρό. Κατά την εκδίκαση της υπόθεσης και των εφέσεων που ακολούθησαν, τα δικαστήρια ήταν διατεθειμένα να δεχτούν ότι η τακτική αυτή ήταν δυνατό να συνιστά έμμεση διάκριση για θρησκευτικούς λόγους, εάν μπορούσε να αποδειχθεί ότι το να φορά κανείς σταυρό συνιστά απαίτηση της χριστιανικής πίστης. Για τον σκοπό αυτόν, το δικαστήριο προτίμησε να καλέσει ως μάρτυρες εμπειρογνώμονες στις χριστιανικές πρακτικές, παρά να προσφύγει σε στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των χριστιανών που φορούν θρησκευτικά σύμβολα στην εργασία.

Βασικά σημεία

- Αυτό που έχει σημασία δεν είναι το κίνητρο που υποκινεί τη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση, αλλά οι επιπτώσεις της τελευταίας.
- Δυνάμει της νομοθεσίας της ΕΕ δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει συγκεκριμένο θύμα.
- Εναπόκειται αρχικά στον προσφεύγοντα να προσκομίσει αποδείξεις από τις οποίες να προκύπτει ότι συντρέχει όντως διάκριση.
- Μπορούν να χρησιμοποιηθούν στατιστικά στοιχεία προκειμένου να συναχθεί τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης.
- Το βάρος μετατίθεται στη συνέχεια στον φερόμενο ως δράστη ο οποίος καλείται να παράσχει αποδείξεις από τις οποίες να προκύπτει ότι η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση δεν βασίζεται σε κάποιο από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά.
- Το τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης μπορεί να αντικρουστεί αποδεικνύοντας: είτε ότι το θύμα δεν βρίσκεται σε όμοια κατάσταση με το μέτρο σύγκρισής του είτε ότι η διαφορετική μεταχείριση βασίζεται σε αντικειμενικό παράγοντα, ο οποίος δεν συνδέεται με το προστατευόμενο χαρακτηριστικό. Εάν ο δράστης δεν μπορεί να αντικρούσει το εν λόγω τεκμήριο, μπορεί κάλλιστα να επιχειρήσει να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση.

271 Εφετείο Ηνωμένου Βασιλείου, *Eweida κατά British Airways plc* [2010] EWCA Civ 80, 12 Φεβρουαρίου 2010.

Σχετική βιβλιογραφία

Bragoï, «La discrimination indirecte implique le transfert de la charge de la preuve au gouvernement défendeur: CourEDH, Gde Ch., D.H. et autres c. République tchèque, 13 novembre 2007», *L'Europe des libertés: revue d'actualité juridique*, τεύχος 25 (2008), σ. 18-19.

ERRC [Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Πομά] / Interights / MPG, *Strategic Litigation of Race Discrimination in Europe: from Principles to Practice* [Στρατηγικές δικαστικές διαφορές στον τομέα των φυλετικών διακρίσεων στην Ευρώπη: από τη θεωρία στην πράξη] (Νότιγχαμ – Russell Press, 2004), κεφάλαιο 4 «Στρατηγικές δικαστικές διαφορές στην πράξη».

European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field [Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων], *Measuring Discrimination: Data Collection and EU Equality Law* [Μέτρηση διακρίσεων: συλλογή δεδομένων και νομοθεσία της ΕΕ για την ισότητα] (Λουξεμβούργο – Υπηρεσία εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2007), κεφάλαιο 3 «The role of data in ensuring compliance with equal treatment law» [Ο ρόλος των δεδομένων στη διασφάλιση συμμόρφωσης με τη νομοθεσία για την ίση μεταχείριση].

Horizons Stratégiques, Αριθ. 5 (2007/3): La discrimination saisie sur le vif: le testing [Οι διακρίσεις στην πράξη: η εξακρίβωση] (περιοδική έκδοση που περιέχει άρθρα με θέμα την εξακρίβωση της κατάστασης σε πραγματικές συνθήκες), διατίθεται στον δικτυακό τόπο: www.cairn.info/revue-horizons-strategiques-2007-3.htm.

Interights, *Non-Discrimination in International Law* [Απαγόρευση των διακρίσεων στο διεθνές δίκαιο] (Λονδίνο – Interights, 2005), κεφάλαιο 4 «Procedure: making a discrimination claim» [Διαδικασία: υποβολή καταγγελίας για διάκριση].

Schiek, Waddington και Bell (επιμ.), *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Non-Discrimination Law* [Υποθέσεις, υλικό και κείμενα σχετικά με το εθνικό, υπερεθνικό και διεθνές δίκαιο κατά των διακρίσεων] (Οξφόρδη – Hart Publishing, 2007), κεφάλαιο 8.5.1.E «Situation testing» [Εξακρίβωση της κατάστασης σε πραγματικές συνθήκες].

Κατάλογος υποθέσεων

Νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου

<i>Nottebohm</i> (Λιχτενστάιν κατά Γουατεμάλας), ICJ Reports [1955] 4, 6 Απριλίου 1955	128
---	-----

Νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

<i>Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist</i> , υπόθεση C-407/98, Συλλογή 2000	47
<i>Allonby κατά Accrington & Rossendale College και λοιπών</i> , υπόθεση C-256/01, Συλλογή 2004.....	28
<i>Αγγελιδάκη και λοιποί κατά Οργανισμού Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ρεθύμνης</i> , υπόθεση C-378/07, Συλλογή 2009.....	93
<i>Barber κατά Guardian Royal Exchange Assurance Group</i> , υπόθεση C-262/88, Συλλογή 1990.....	81
<i>Bilka-Kaufhaus GmbH κατά Weber Von Hartz</i> , υπόθεση 170/84, Συλλογή 1986.....	54
<i>Blaziot και λοιποί κατά Πανεπιστημίου της Λιέγης και λοιπών</i> , υπόθεση 24/86, Συλλογή 1988.....	82
<i>Burton κατά British Railways Board</i> , υπόθεση 19/81, Συλλογή 1982	80
<i>Casagrande κατά Landeshauptstadt München</i> , υπόθεση 9/74, Συλλογή 1974	86
<i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding κατά Firma Feryn NV</i> , υπόθεση C-54/07, Συλλογή 2008.....	147
<i>Chacón Navas κατά Eurest Colectividades SA</i> , υπόθεση C-13/05, Συλλογή 2006	120

<i>Chen</i> κατά <i>Secretary of State for the Home Department</i> , υπόθεση C-200/02, Συλλογή 2004.....	129
<i>Coleman</i> κατά <i>Attridge Law</i> και <i>Steve Law</i> , υπόθεση C-303/06, Συλλογή 2008.....	33
<i>Cristini</i> κατά <i>SNCF</i> , υπόθεση 32/75, Συλλογή 1975.....	85
<i>De Weerd</i> , το γένος <i>Roks</i> , και λοιποί κατά <i>Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen</i> και λοιπών, υπόθεση C-343/92, Συλλογή 1994.....	37, 116, 155
<i>Defrenne</i> κατά <i>Sabena</i> , υπόθεση 43/75, Συλλογή 1976.....	108
<i>Dekker</i> κατά <i>Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus</i> , υπόθεση C-177/88, Συλλογή 1990.....	31
<i>Επιτροπή</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , υπόθεση 318/86, Συλλογή 1988.....	57, 86
<i>Επιτροπή</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , υπόθεση C-35/97, Συλλογή 1998.....	57, 86
<i>Επιτροπή</i> κατά <i>Γερμανίας</i> , υπόθεση 248/83, Συλλογή 1985.....	56
<i>Εισαγγελική Αρχή</i> κατά <i>Even</i> , υπόθεση 207/78, Συλλογή 1979.....	85
<i>Εισαγγελική Αρχή</i> κατά <i>Mutsch</i> , υπόθεση 137/84, Συλλογή 1985.....	86
<i>Garland</i> κατά <i>British Rail Engineering Limited</i> , υπόθεση 12/81, Συλλογή 1982.....	81
<i>Gerster</i> κατά <i>Freistaat Bayern</i> , υπόθεση C-1/95, Συλλογή 1997.....	155
<i>Gravier</i> κατά <i>Δημοτικής Αρχής της Λιέγης και λοιπών</i> , υπόθεση 293/83, Συλλογή 1985.....	81
<i>Groener</i> κατά <i>Minister for Education</i> και <i>the City of Dublin Vocational Educational Committee</i> , υπόθεση C-379/87, Συλλογή 1989.....	137
<i>Hilde Schönheit</i> κατά <i>Stadt Frankfurt am Main</i> και <i>Silvia Becker</i> κατά <i>Land Hessen</i> , συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-4/02 και C-5/02, Συλλογή 2003.....	35, 155
<i>Hill</i> και <i>Stapleton</i> κατά <i>The Revenue Commissioners</i> και <i>Department of Finance</i> , υπόθεση C-243/95, Συλλογή 1998.....	109
<i>Hütter</i> κατά <i>Technische Universität Graz</i> , υπόθεση C-88/08, Συλλογή 2009.....	64
<i>Jämställdhetsombudsmannen</i> κατά <i>Örebro läns landsting</i> , υπόθεση C-236/98, Συλλογή 2000.....	80
<i>Johnston</i> κατά <i>Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary</i> , υπόθεση 222/84, Συλλογή 1986.....	56
<i>K.B.</i> κατά <i>National Health Service Pensions Agency</i> , υπόθεση C-117/01, Συλλογή 2004.....	111
<i>Kalanke</i> κατά <i>Freie Hansestadt Bremen</i> , υπόθεση C-450/93, Συλλογή 1995.....	47

<i>Kohl</i> κατά <i>Union des Caisses de Maladie</i> , υπόθεση C-158/96, Συλλογή 1998.....	89
<i>Kowalska</i> κατά <i>Freie und Hansestadt Hamburg</i> , υπόθεση C-33/89, Συλλογή 1990.....	37, 155
<i>Keil</i> κατά <i>Bundesrepublik Deutschland</i> , υπόθεση C-285/98, Συλλογή 2000	59
<i>Lewen</i> κατά <i>Denda</i> , υπόθεση C-333/97, Συλλογή 1999	81
<i>Lommers</i> κατά <i>Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij</i> , υπόθεση C-476/99, Συλλογή 2002	80
<i>Mahlburg</i> κατά <i>Land Mecklenburg-Vorpommern</i> , υπόθεση C-207/98, Συλλογή 2000	58
<i>Marschall</i> κατά <i>Land Nordrhein-Westfalen</i> , υπόθεση C-409/95, Συλλογή 1997	47
<i>Maruko</i> κατά <i>Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen</i> , υπόθεση C-267/06, Συλλογή 2008	32
<i>Matteucci</i> κατά <i>Communauté française de Belgique</i> , υπόθεση 235/87, Συλλογή 1988.....	86
<i>Megner</i> και <i>Scheffel</i> κατά <i>Innungskrankenkasse Vorderpfalz</i> , υπόθεση C-444/93, Συλλογή 1995	115
<i>Meyers</i> κατά <i>Adjudication Officer</i> , υπόθεση C-116/94, Συλλογή 1995	78, 79
<i>Müller Fauré</i> κατά <i>Onderlinge Waarborgmaatschappij</i> , υπόθεση C-385/99, Συλλογή 2003.....	89
<i>Nimz</i> κατά <i>Freie und Hansestadt Hamburg</i> , υπόθεση C-184/89, Συλλογή 1991.....	37, 155
<i>Nolte</i> κατά <i>Landesversicherungsanstalt Hannover</i> , υπόθεση C-317/93, Συλλογή 1995.....	37, 115, 155
<i>P.</i> κατά <i>S.</i> και <i>Cornwall County Council</i> , υπόθεση C-13/94, Συλλογή 1996	34
<i>Palacios de la Villa</i> κατά <i>Cortefiel Servicios SA</i> , υπόθεση C-411/05, Συλλογή 2007	62, 80
<i>Peerbooms</i> κατά <i>Stichting CZ Groep Zorgverzekeringen</i> , υπόθεση C-157/99, Συλλογή 2001.....	89
<i>R</i> κατά <i>Secretary of State for Employment, ex parte Seymour-Smith</i> και <i>Perez</i> , υπόθεση C-167/97, Συλλογή 1999	155
<i>Reina</i> κατά <i>Landeskreditbank Baden-Württemberg</i> , υπόθεση 65/81, Συλλογή 1982.....	86
<i>Richards</i> κατά <i>Secretary of State for Work and Pensions</i> , υπόθεση C-423/04, Συλλογή 2006	29, 112

<i>Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung</i> , υπόθεση 171/88, Συλλογή 1989	37, 154
<i>Sabbatini κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου</i> , υπόθεση 20/71, Συλλογή 1972.....	81
<i>Sahlstedt και λοιποί κατά Επιτροπής</i> , υπόθεση C-362/06, Συλλογή 2009	93
<i>Schnorbus κατά Land Hessen</i> , υπόθεση C-79/99, Συλλογή 2000.....	79, 115
<i>Sirdar κατά The Army Board και Secretary of State for Defence</i> , υπόθεση C-273/97, Συλλογή 1999	59
<i>Susanna Brunnhofer κατά Bank der österreichischen Postsparkasse AG</i> , υπόθεση C-381/99, Συλλογή 2001	150
<i>Vassiliakis και λοιποί κατά Δήμου Κερκυραίων [Βασιλάκης]</i> , υπόθεση C-364/07, Συλλογή 2008	93
<i>Webb κατά EMO Air Cargo (UK) Ltd</i> , υπόθεση C-32/93, Συλλογή 1994	31

Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

<i>Abdulaziz, Cabales και Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 9214/80, 9473/81 και 9474/81), 28 Μαΐου 1985.....	131
<i>Alujer Fernández και Caballero García κατά Ισπανίας</i> (απόφαση) (αριθ. 53072/99), 14 Ιουνίου 2001 97.....	133
<i>Ανακομβά Yula κατά Βελγίου</i> (αριθ. 45413/07), 10 Μαρτίου 2009.....	94, 129
<i>Andrejeva κατά Λεττονίας [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης]</i> (αριθ. 55707/00), 18 Φεβρουαρίου 2009.....	76, 87, 131
<i>Aziz κατά Κύπρου</i> (αριθ. 69949/01), 22 Ιουνίου 2004.....	32
<i>Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας</i> (αριθ. 1543/06), 3 Μαΐου 2007.....	41, 98
<i>Balsytė-Lideikienė κατά Λιθουανίας</i> (αριθ. 72596/01), 4 Νοεμβρίου 2008	100
<i>Barrow κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 42735/02), 22 Αυγούστου 2006	115
<i>Bigaeva κατά Ελλάδας</i> (αριθ. 26713/05), 28 Μαΐου 2009.....	83
<i>Bouamar κατά Βελγίου</i> (αριθ. 9106/80), 29 Φεβρουαρίου 1988	101, 124
<i>Buckley κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 20348/92), 25 Σεπτεμβρίου 1996.....	90
<i>Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης]</i> (αριθ. 13378/05), 29 Απριλίου 2008.....	27, 29, 53
<i>C. κατά Βελγίου</i> (αριθ. 21794/93), 7 Αυγούστου 1996.....	131
<i>Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 7511/76 και 7743/76), 25 Φεβρουαρίου 1982	135

<i>Carson και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 42184/05), 16 Μαρτίου 2010.....	27, 30, 76, 142
<i>Case "relating to certain aspects of laws on the use of languages in education in Belgium"</i> κατά Βελγίου [Υπόθεση Belgian Linguistics] (αριθ. 1474/62 και λοιποί), 23 Ιουλίου 1968.....	137
<i>Castells κατά Ισπανίας</i> (αριθ. 11798/85), 23 Απριλίου 1992.....	98, 141
<i>Ch'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 27417/95), 27 Ιουνίου 2000.....	133
<i>Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 2414/93), 15 Νοεμβρίου 1996.....	131
<i>Chassagnou και λοιποί κατά Γαλλίας</i> (αριθ. 25088/94, 28331/95 και 28443/95), 29 Απριλίου 1999.....	139
<i>Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 28957/95), 11 Ιουλίου 2002.....	112, 113
<i>Church of Scientology Moscow κατά Ρωσίας</i> [Εκκλησία Σαϊεντολογίας της Μόσχας κατά Ρωσίας] (αριθ. 18147/02), 5 Απριλίου 2007.....	135
<i>D.G. κατά Ιρλανδίας</i> (αριθ. 39474/98), 16 Μαΐου 2002.....	101, 124
<i>D.H. και λοιποί κατά Τσεχίας</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 57325/00), 13 Νοεμβρίου 2007.....	27, 35, 36, 37, 87, 149, 152, 156
<i>Dahlab κατά Ελβετίας</i> (απόφαση) (αριθ. 42393/98), 15 Φεβρουαρίου 2001.....	136
<i>Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας</i> (αριθ. 67336/01), 30 Ιουλίου 2009.....	83, 142
<i>Demir και Baykara κατά Τουρκίας</i> (αριθ. 34503/97), 12 Νοεμβρίου 2008.....	83
<i>Đokić κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης</i> (αριθ. 6518/04), 27 Μαΐου 2010.....	92
<i>Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 7525/76), 22 Οκτωβρίου 1981.....	119
<i>E.B. κατά Γαλλίας</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 43546/02), 22 Ιανουαρίου 2008.....	75, 96, 118
<i>Engel και λοιποί κατά Κάτω Χωρών</i> (αριθ. 5100/71 και λοιποί), 8 Ιουνίου 1976.....	142
<i>Féret κατά Βελγίου</i> (αριθ. 15615/07), 16 Ιουλίου 2009.....	100
<i>Fretté κατά Γαλλίας</i> (αριθ. 36515/97), 26 Φεβρουαρίου 2002.....	118
<i>Gaygusuz κατά Αυστρίας</i> (αριθ. 17371/90), 16 Σεπτεμβρίου 1996.....	29, 76, 87, 132
<i>Glor κατά Ελβετίας</i> (αριθ. 13444/04), 30 Απριλίου 2009.....	121
<i>Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani κατά Ιταλίας</i> (αριθ. 2) (αριθ. 26740/02), 31 Μαΐου 2007.....	142
<i>Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 5493/72), 7 Δεκεμβρίου 1976.....	140

Hasan και Chaush κατά Βουλγαρίας

[Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 30985/96), 26 Οκτωβρίου 2000.....	135
<i>Hoogendijk κατά Κάτω Χωρών</i> (απόφαση) (αριθ. 58641/00), 6 Ιανουαρίου 2005.....	26, 154

I. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 25680/94),

11 Ιουλίου 2002.....	113
----------------------	-----

K.H. και λοιποί κατά Σλοβακίας (αριθ. 32881/04), 28 Απριλίου 2009.....

87

Karner κατά Αυστρίας (αριθ. 40016/98), 24 Ιουλίου 2003.....

119

Köse και λοιποί κατά Τουρκίας (απόφαση) (αριθ. 26625/02),

24 Ιανουαρίου 2006.....	136
-------------------------	-----

Koua Poirrez κατά Γαλλίας (αριθ. 40892/98), 30 Σεπτεμβρίου 2003.....

76, 87, 132

L. κατά Λιθουανίας (αριθ. 27527/03), 11 Σεπτεμβρίου 2007.....

113

Le Pen κατά Γαλλίας (απόφαση) (αριθ. 18788/09), 20 Απριλίου 2010.....

100

Loizidou κατά Τουρκίας [Loizidou] (αριθ. 15318/89), 18 Δεκεμβρίου 1996.....

70

Luczak κατά Πολωνίας (αριθ. 77782/01), 27 Νοεμβρίου 2007.....

29

Mazurek κατά Γαλλίας (αριθ. 34406/97), 1 Φεβρουαρίου 2000.....

95, 97, 139

Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses και

λοιποί κατά Γεωργίας [Μέλη του συναθροίσματος Gldani των

Μαρτύρων του Ιεχωβά και λοιποί] (αριθ. 71156/01), 3 Μαΐου 2007.....

100

Metropolitan Church of Bessarabia και λοιποί κατά Μολδαβίας

(αριθ. 45701/99), 13 Δεκεμβρίου 2001.....

135

Moldovan και λοιποί κατά Ρουμανίας (αριθ. 2)

(αριθ. 41138/98 και 64320/01), 12 Ιουλίου 2005.....

91, 94

Moscow Branch of the Salvation Army κατά Ρωσίας [Παράρτημα του Στρατού

της Σωτηρίας στη Μόσχα] (αριθ. 72881/01), 5 Οκτωβρίου 2006.....

135

Moustaquim κατά Βελγίου (αριθ. 12313/86), 18 Φεβρουαρίου 1991.....

28, 131

Muñoz Díaz κατά Ισπανίας (αριθ. 49151/07), 8 Δεκεμβρίου 2009.....

96

Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ.

43577/98 και 43579/98), 6 Ιουλίου 2005.....	99, 99, 149, 150
---	------------------

Oruz κατά Τουρκίας (αριθ. 33401/02), 9 Ιουνίου 2009.....

35, 101, 157

Oguz και λοιποί κατά Κροατίας [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 15766/03),

16 Μαρτίου 2010.....

88, 158

<i>Paraskeva Todorova</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i> (αριθ. 37193/07), 25 Μαρτίου 2010	42, 94
<i>Pearson</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 8374/03), 22 Αυγούστου 2006	115
<i>Petron</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i> (αριθ. 15197/02), 22 Μαΐου 2008	142
<i>Pretty</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 2346/02), 29 Απριλίου 2002	42, 122
<i>Price</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 33394/96), 10 Ιουλίου 2001	122
<i>Rasmussen</i> κατά <i>Δανίας</i> (αριθ. 8777/79), 28 Νοεμβρίου 1984	95, 97
<i>S.L.</i> κατά <i>Αυστρίας</i> (αριθ. 45330/99), 9 Ιανουαρίου 2003	118
<i>Sahin</i> κατά <i>Γερμανίας</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 30943/96), 8 Ιουλίου 2003	97, 142
<i>Schwizgebel</i> κατά <i>Ελβετίας</i> (αριθ. 25762/07), 10 Ιουνίου 2010	123
<i>Šečić</i> κατά <i>Κροατίας</i> (αριθ. 40116/02), 31 Μαΐου 2007	99
<i>Sejdić</i> και <i>Finci</i> κατά <i>Βοσνίας και Ερζεγοβίνης</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 27996/06 και 34836/06), 22 Δεκεμβρίου 2009	127, 128
<i>Sidabras</i> και <i>Džiautas</i> κατά <i>Λιθουανίας</i> (αριθ. 55480/00 και 59330/00), 27 Ιουλίου 2004	75, 83
<i>Stawomir Musiał</i> κατά <i>Πολωνίας</i> (αριθ. 28300/06), 20 Ιανουαρίου 2009	87
<i>Smith</i> και <i>Grady</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 33985/96 και 33986/96), 27 Σεπτεμβρίου 1999	92
<i>Socialist Party</i> και <i>λοιποί</i> κατά <i>Τουρκίας</i> [Σοσιαλιστικό Κόμμα και λοιποί] (αριθ. 21237/93), 25 Μαΐου 1998	98, 136
<i>Sommerfeld</i> κατά <i>Γερμανίας</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 31871/96), 8 Ιουλίου 2003, ...	74, 95, 97, 142
<i>Stec</i> και <i>λοιποί</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 65731/01 και 65900/01), 12 Απριλίου 2006	76, 114
<i>Steel</i> και <i>Morris</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 68416/01), 15 Φεβρουαρίου 2005	140
<i>T.</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 24724/94), 16 Δεκεμβρίου 1999	42, 122, 124
<i>Thlimmenos</i> κατά <i>Ελλάδας</i> [Θλιμμένος] [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 34369/97), 6 Απριλίου 2000	42
<i>Timishev</i> κατά <i>Ρωσίας</i> (αριθ. 55762/00 και 55974/00), 13 Δεκεμβρίου 2005	127, 128, 149, 150
<i>Turan Cakir</i> κατά <i>Βελγίου</i> (αριθ. 44256/06), 10 Μαρτίου 2009	99
<i>Ünal Tekeli</i> κατά <i>Τουρκίας</i> (αριθ. 29865/96), 16 Νοεμβρίου 2004	110

<i>V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης] (αριθ. 24888/94), 16 Δεκεμβρίου 1999.....	124
<i>Van Kück κατά Γερμανίας</i> (αριθ. 35968/97), 12 Ιουνίου 2003.....	113
<i>Walker κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> (αριθ. 37212/02), 22 Αυγούστου 2006.....	115
<i>Weller κατά Ουγγαρίας</i> (αριθ. 44399/05), 31 Μαρτίου 2009.....	33, 76, 141
<i>Willem κατά Γαλλίας</i> (αριθ. 10883/05), 16 Ιουλίου 2009.....	100
<i>Wintersberger κατά Αυστρίας</i> (απόφαση) (αριθ. 57448/00), 27 Μαΐου 2003.....	50
<i>Zarb Adami κατά Μάλτας</i> (αριθ. 17209/02), 20 Ιουνίου 2006.....	35, 74, 110
<i>Zeïbek κατά Ελλάδας</i> (αριθ. 46368/06), 9 Ιουλίου 2009.....	129

Νομολογία της Ευρωπαϊκής επιτροπής για τα κοινωνικά δικαιώματα

<i>Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) κατά Βουλγαρίας</i> (καταγγελία αριθ. 41/2007), 3 Ιουνίου 2008.....	149
<i>SUD Travail Affaires Sociales κατά Γαλλίας</i> (καταγγελία αριθ. 24/2004), 8 Νοεμβρίου 2005.....	149

Νομολογία της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

<i>Diergaardt και λοιποί κατά Ναμίμπια</i> , ανακοίνωση αριθ. 760/1997, 6 Σεπτεμβρίου 2000.....	137
--	-----

Νομολογία εθνικών δικαστηρίων

Αυστρία – Bezirksgericht Döbling, GZ 17 C 1597/05f-17, 23 Ιανουαρίου 2006.....	89
Αυστρία – Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης, Γερουσία III.....	127
Βέλγιο – Correctionele Rechtbank van Antwerpen, Απόφαση του δικαστηρίου, 7 Δεκεμβρίου 2004.....	91
Βουλγαρία – Περιφερειακό δικαστήριο Σόφιας, απόφαση αριθ. 164 επί της υπόθεσης αστικού δικαίου αριθ. 2860/2006, 21 Ιουνίου 2006.....	40
Γαλλία – Διοικητικό δικαστήριο Rouen, <i>Bouthellier κατά</i> <i>Ministère de l'éducation</i> , απόφαση αριθ. 0500526-3, 24 Ιουνίου 2008.....	44

Γαλλία – Εφετείο της Nîmes, <i>Lenormand κατά Balenci</i> , απόφαση αριθ. 08/00907, 6 Νοεμβρίου 2008.....	89
Γαλλία – Ποινικό τμήμα Ακυρωτικού Δικαστηρίου, αποφάσεις αριθ. Μ 08-88.017 και αριθ. 2074, 7 Απριλίου 2009	89
Ηνωμένο Βασίλειο – Ανώτατο Δικαστήριο, <i>Amicus MSF Section, R (κατόπιν αίτησης του/της/των) κατά Secretary of State for Trade and Industry</i> [2004] EWHC 860 (Admin), 26 Απριλίου 2004	61
Ηνωμένο Βασίλειο – Βουλή των Λόρδων, <i>James κατά Eastleigh Borough Council</i> [1990] UKHL 6, 14 Ιουνίου 1990	31
Ηνωμένο Βασίλειο – Εφετείο, <i>Eweida κατά British Airways plc</i> [2010] EWCA Civ 80, 12 Φεβρουαρίου 2010.....	159
Ηνωμένο Βασίλειο – Εφετείο, <i>Islington London Borough Council κατά Ladele (Liberty intervening)</i> [2009] EWCA Civ 1357, 12 Φεβρουαρίου 2010.....	134
Ηνωμένο Βασίλειο – Employment Appeals Tribunal, <i>MacCulloch κατά Imperial Chemical Industries plc</i> [2008] IRLR 846, 22 Ιουλίου 2008	63
Κύπρος – Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, αριθ. Α.Κ.Ι. 37/2008, 8 Οκτωβρίου 2008.....	43
Ουγγαρία – Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, απόφαση αριθ. 654/2009, 20 Δεκεμβρίου 2009	39
Ουγγαρία – Αρχή Ίσης Μεταχείρισης, υπόθεση αριθ. 72, Απρίλιος 2008.....	89
Σλοβενία – Συνήγορος της αρχής της ισότητας, απόφαση αριθ. UEM-0921-1/2008-3, 28 Αυγούστου 2008	158
Σουηδία – Ανώτατο Δικαστήριο, <i>Μπαρ και εστιατόριο Escape κατά Διαμεσολαβητή κατά των εθνικών διακρίσεων</i> , υπόθεση αριθ. T-2224-07, 1 Οκτωβρίου 2008.....	89, 153
Σουηδία – Εφετείο Svea, <i>Διαμεσολαβητής κατά των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού κατά A.S.</i> , υπόθεση αριθ. T-3562-06, 11 Φεβρουαρίου 2008	39, 89
Σουηδία – HomO, φάκελος αριθ. 262/06, 21 Ιουνίου 2006	117
Φινλανδία – Διοικητικό δικαστήριο Vaasa, υπόθεση αριθ. 04/0253/3	61

Πίνακας νομικών κειμένων

Διεθνείς πράξεις

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία
(13 Δεκεμβρίου 2006)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού
(20 Νοεμβρίου 1989)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων (10 Δεκεμβρίου 1984)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως
κατά των γυναικών (18 Δεκεμβρίου 1979)

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικής
διάκρισης (4 Ιανουαρίου 1969)

Διεθνές σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα
(16 Δεκεμβρίου 1966)

Διεθνές σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (16 Δεκεμβρίου 1966)

Ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου (4 Νοεμβρίου 1950)

Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (10 Δεκεμβρίου 1948)

Πράξεις ΕΕ

Συνθήκη της Λισαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή
Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
(13 Δεκεμβρίου 2007)

Οδηγία για την ισότητα των φύλων (αναδιατύπωση) ή οδηγία 2006/54/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση) (5 Ιουλίου 2006)

Οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών ή οδηγία 2004/113/EK του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (13 Δεκεμβρίου 2004)

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ή Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (7 Δεκεμβρίου 2000)

Οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση ή οδηγία 2000/78/EK του Συμβουλίου για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (27 Νοεμβρίου 2000)

Οδηγία για τη φυλετική ισότητα ή οδηγία 2000/43/EK του Συμβουλίου περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (29 Ιουνίου 2000)

Δήλωση του Συμβουλίου σχετικά με την εφαρμογή της σύστασης της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας των ανδρών και γυναικών κατά την εργασία, καθώς και του κώδικα συμπεριφοράς για την καταπολέμηση των σεξουαλικών παρενοχλήσεων (19 Δεκεμβρίου 1991)

Σύσταση 92/131/EOK της Επιτροπής για την προστασία της αξιοπρέπειας γυναικών και ανδρών κατά την εργασία (27 Νοεμβρίου 1991)

Οδηγία 79/7/EOK του Συμβουλίου περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (19 Δεκεμβρίου 1978)

Οδηγία για την ίση μεταχείριση ή οδηγία 76/207/EOK του Συμβουλίου περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (9 Φεβρουαρίου 1976)

Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (25 Μαρτίου 1957)

Επιπρόσθετο υλικό είναι διαθέσιμο στον ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)

- i. Οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης (19 Δεκεμβρίου 1978) [BG – CS – DE – EL – EN – ES – FR – HU – IT – PL – RO]
- ii. Edel, *The Prohibition of Discrimination under the European Convention on Human Rights*, Human Rights Files, αριθ. 22, 2010 [EN – FR]
- iii. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Καταπολέμηση των διακρίσεων – Εγχειρίδιο κατάρτισης*, 2006 [BG – CS – DE – EL – EN – ES – FR – HU – IT – PL – RO]
- iv. European Network of Equality Bodies (Equinet), *Dynamic Interpretation: European Anti-Discrimination Law in Practice* [Δυναμική ερμηνεία: Το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων στην πράξη], τόμος I [EN – FR], τόμος II [EN – FR], τόμος III [EN – FR], τόμος IV [EN]
- v. European Network of Equality Bodies (Equinet), *Combating Discrimination in Goods and Services* [Καταπολέμηση των διακρίσεων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών], 2004 [EN – FR]
- vi. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), *The Impact of the Racial Equality Directive. Views of Trade Unions and Employers in the European Union*, 2010 [EN]
- vii. Μελέτες νομολογίας σχετικά με τα Άρθρα 2,3,5,6,7,8,9,10,11,13 και 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα δικαιώματα του ανθρώπου, καθώς και το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 1 της Σύμβασης [DE – EN – FR]
- viii. Περιλήψεις από επιλεγμένες υποθέσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στα Ουγγαρικά [HU]

Ηλεκτρονικές πηγές

πηγές	Διεύθυνση δικτυακού τόπου ²⁷²
Δικτυακός τόπος του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά συγκεκριμένα την εκπαίδευση των ασκούντων νομικά επαγγέλματα στα ανθρώπινα δικαιώματα	www.coehelp.org/
Equinet, <i>Dynamic Interpretation: European Anti-Discrimination Law in Practice</i> [Δυναμική ερμηνεία: το ευρωπαϊκό δίκαιο κατά των διακρίσεων στην πράξη], τόμοι I-IV	www.equineteurope.org/equinetpublications.html
Ευρωπαϊκό δίκτυο νομικών εμπειρογνομόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, «Νέα έκθεση»	http://www.non-discrimination.net/news
Grgić, Mataga, Longar και Vilfan, <i>The Right to Property under the ECHR</i> [Το δικαίωμα της περιουσίας δυνάμει της ΕΣΔΑ], <i>Human Rights Handbooks</i> , αριθ. 10, 2007	www.coehelp.org/mod/resource/view.php?inpopup=true&id=2123
Πρωτόκολλο αριθ. 12 της σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ETS αριθ. 177), αιτιολογική έκθεση, παρ. 22	http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/177.htm

272 Όλοι οι υπερσύνδεσμοι προσπελάστηκαν στις 10 Μαρτίου 2011.

πηγές	Διεύθυνση δικτυακού τόπου
Kilkelly, <i>The Right to Respect for Private and Family Life</i> [Το δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής], Human Rights Handbooks, αριθ. 1, 2001	www.coehelp.org/mod/resource/view.php?inpopup=true&id=1636
Equinet, <i>Combating Discrimination in Goods and Services</i> [Καταπολέμηση των διακρίσεων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών], 2004	www.equineteurope.org/68.html
Αρχές Yogyakarta σχετικά με την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον γενετήσιο προσανατολισμό και στην ταυτότητα του φύλου	www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm
InfoPortal, Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA)	http://infoportal.fra.europa.eu
FRA, <i>The Impact of the Racial Equality Directive. Views of Trade Unions and Employers in the European Union</i> [Οι επιπτώσεις της οδηγίας για τη φυλετική ισότητα. Απόψεις συνδικάτων και εργοδοτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση], 2010	http://fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_per_year/pub_racial_equal_directive_en.htm
Συμβούλιο της Ευρώπης, «Περιπτωσιολογική μελέτη 15 : Σύλληψη, προφυλάκιση, κακομεταχείριση άνδρα Ρομά», 2007	www.coehelp.org/course/view.php?id=18&topic=1
Murdoch, <i>Freedom of Thought, Conscience and Religion</i> [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας], Human Rights Handbooks, αριθ. 2, 2007	www.coehelp.org/mod/resource/view.php?inpopup=true&id=2122
Συμβούλιο της Ευρώπης, Human Rights Handbooks, Συμβούλιο της Ευρώπης	www.coehelp.org/course/view.php?id=54
Ευρωπαϊκή Επιτροπή, <i>Καταπολέμηση των διακρίσεων – Εγχειρίδιο κατάρτισης</i> , 2006	http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=95&langId=el

Σημείωση για τις παραπομπές

Η νομολογία που παρατίθεται ανωτέρω παρέχει στους αναγνώστες όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται για να μπορέσουν να αναζητήσουν το πλήρες κείμενο της απόφασης που έχει εκδοθεί για την εκάστοτε υπόθεση. Αυτό είναι χρήσιμο σε περίπτωση που οι αναγνώστες επιθυμούν να μελετήσουν διεξοδικότερα το σκεπτικό και την ανάλυση που ακολούθησε το αντίστοιχο δικαστήριο για να καταλήξει στην εκάστοτε απόφαση.

Για πολλές από τις υποθέσεις που αναφέρονται στο παρόν εγχειρίδιο έχουν αποφανθεί είτε το ΔΕΚ είτε το ΕΔΔΑ, τα οποία αποτελούν, επομένως, το επίκεντρο της συζήτησης. Παρόμοιες τεχνικές μπορούν, πάντως, να χρησιμοποιηθούν κατά την έρευνα σε εθνικές βάσεις νομολογίας.

Οι αναγνώστες που επιθυμούν να αναζητήσουν νομολογία του ΕΔΔΑ, μπορούν να επισκεφθούν την πύλη HUDOC του ΕΔΔΑ, η οποία παρέχει δωρεάν πρόσβαση στη νομολογία του εν λόγω δικαστηρίου: www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/Hudoc/Hudoc+database/. Η πύλη HUDOC διαθέτει φιλική προς τον χρήστη μηχανή αναζήτησης η οποία καθιστά ιδιαίτερα εύκολη την αναζήτηση της επιθυμητής νομολογίας. Ο πιο απλός τρόπος αναζήτησης είναι να πληκτρολογήσει ο επισκέπτης τον αριθμό της υπόθεσης που τον ενδιαφέρει στο πλαίσιο αναζήτησης με τίτλο «Application Number».

Οι αναγνώστες που επιθυμούν να αναζητήσουν νομολογία του ΔΕΚ, μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη μηχανή αναζήτησης CURIA, η οποία παρέχει δωρεάν πρόσβαση στη νομολογία του εν λόγω δικαστηρίου: <http://curia.europa.eu/juris/cgi-bin/form.pl?lang=en>. Η CURIA είναι φιλική προς τον χρήστη μηχανή

αναζήτησης η οποία καθιστά ιδιαίτερα εύκολη την αναζήτηση της επιθυμητής νομολογίας. Ο πιο απλός τρόπος αναζήτησης είναι να πληκτρολογήσει ο επισκέπτης τον αριθμό της υπόθεσης που τον ενδιαφέρει στο πλαίσιο αναζήτησης με τίτλο «Αριθμός υποθέσεως».

Εναλλακτικά, οι δύο προτεινόμενες μηχανές αναζήτησης (ή οποιαδήποτε άλλη μηχανή αναζήτησης χρησιμοποιείται) επιτρέπουν στους χρήστες να αναζητούν υποθέσεις βάσει ημερομηνίας. Στο παρόν εγχειρίδιο έχει υπάρξει μέριμνα για τον ευκολότερο εντοπισμό της επιθυμητής νομολογίας βάσει της ημερομηνίας έκδοσης της εκάστοτε απόφασης μέσω της αναγραφής της εν λόγω ημερομηνίας σε όλες τις υποθέσεις που αναφέρονται στο εγχειρίδιο.

Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010
Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων - Συμβούλιο της Ευρώπης

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων

2011 – 180 σ. – 14.8 × 21 cm

ISBN 978-92-871-9987-4 (Συμβούλιο της Ευρώπης)

ISBN 978-92-9192-666-4 (FRA)

doi:10.2811/11228

Μεγάλο μέρος των πληροφοριών για τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης διατίθεται στο Διαδίκτυο. Πρόσβαση σε αυτές τις πληροφορίες μπορείτε να αποκτήσετε μέσω του δικτυακού τόπου του FRA (<http://fra.europa.eu>).

Περαιτέρω πληροφορίες όσον αφορά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι στη διάθεσή σας στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου: echr.coe.int. Η μηχανή αναζήτησης HUDOC σας παρέχει πρόσβαση σε αποφάσεις επί της ουσίας και επί του παραδεκτού και στα Αγγλικά και/ή στα Γαλλικά, μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες, μηνιαίες ενημερωτικές αναφορές σχετικά με τη νομολογία, δελτία τύπου και άλλες πληροφορίες που αφορούν το έργο του Δικαστηρίου.

ΠΩΣ ΘΑ ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΕΙΤΕ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΕ

Δωρεάν εκδόσεις:

- από EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).
- από τα γραφεία εκπροσώπησης ή τις αντιπροσωπείες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στοιχεία επικοινωνίας θα βρείτε στο διαδίκτυο (<http://ec.europa.eu>) ή θα τα ζητήσετε με φαξ στον αριθμό +352 2929-42758.

Εκδόσεις επί πληρωμή:

- από EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).

Συνδρομές επί πληρωμή (π.χ. ετήσιες σειρές της *Επίσημης Εφημερίδας της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, συλλογές της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης):

- μέσω των εμπορικών αντιπροσώπων της Υπηρεσίας Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (http://publications.europa.eu/others/agents/index_el.htm).

Πώς να προμηθευτείτε δημοσιεύσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Οι δημοσιεύσεις των Εκδόσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης αφορούν όλους τους τομείς δραστηριότητας του Οργανισμού, και κυρίως τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις νομικές επιστήμες, την υγεία, τη δεοντολογία, τα κοινωνικά ζητήματα, το περιβάλλον, την παιδεία, τον πολιτισμό, τον αθλητισμό, τη νεολαία και την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Μπορείτε να παραγγείλετε απευθείας στην ιστοσελίδα <http://book.coe.int> όλα τα βιβλία και τις ηλεκτρονικές δημοσιεύσεις που αναφέρονται στον κατάλογο. Μια εικονική αίθουσα ανάγνωσης σας επιτρέπει να συμβουλευτείτε δωρεάν αποσπάσματα από τα κύρια βιβλία μόλις αυτά εκδίδονται ή και τα πλήρη κείμενα ορισμένων επίσημων εγγράφων. Το πλήρες κείμενο των Συμβάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και διάφορες πληροφορίες είναι στη διάθεσή σας στην ιστοσελίδα των Συμβάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης: <http://conventions.coe.int/>.

Η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, όπως συγκροτείται από τις οδηγίες της ΕΕ για την καταπολέμηση των διακρίσεων, από το άρθρο 14 και από το πρωτόκολλο 12 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) απαγορεύει τις διακρίσεις σε διάφορους τομείς και για διάφορους λόγους. Το παρόν εγχειρίδιο εξετάζει την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων όπως προκύπτει από τις δύο αυτές συμπληρωματικές πηγές δικαίου, εντοπίζοντας τα κοινά σημεία και τις επικαλύψεις μεταξύ τους, και επισημαίνοντας ταυτόχρονα τις διαφορές τους όπου υπάρχουν. Έχοντας υπόψη την εντυπωσιακή σε όγκο νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, κρίθηκε χρήσιμη η εκπόνηση, με εύληπτο τρόπο, ενός εγχειριδίου συνοδευόμενου από CD-Rom προς χρήση από τους ασκούντες νομικά επαγγέλματα -δικαστές, εισαγγελείς και δικηγόρους- στα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά και αλλού, καθώς και από τις αρμόδιες για την επιβολή του νόμου αρχές.

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Βιέννη – Αυστρία
Τηλ. +43 (1) 580 30 60 – Φαξ +43 (1) 580 30 699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

67075 Στρασβούργο - Γαλλία
Τηλ. +33 (0) 3 88 41 20 18 - Φαξ +33 (0) 3 88 41 27 30
echr.coe.int - publishing@echr.coe.int

Υπηρεσία Εκδόσεων

ISBN 978-92-871-9987-4

ISBN 978-92-9192-666-4

9 789291 926664